

TARTALOM

Bódi-Schubert Anikó – Ritzl Ildikó: Mennydörgés vagy földrengés? Milyen hatással van a protekcionizmus a hálózatos szerkezetű globális gazdaság működésére és feszültség szintjének alakulására?	3
Horváth Gábor – Csapi Vivien: Az ESG a nemzetköziesedés tükrében	41

NÉZŐPONT

Fertő Imre: Mesterséges intelligencia a közgazdasági kutatásban	63
Láng László: Téglát téglára vagy tégláról téglára? Kína, a BRICS+ és az álcázott bipolaritás	83

ÚJ KÖNYVEK

Bardóczy Tibor: Recenzió Komlos J. Foundations of real-world economics. What every economics student needs to know (3rd ed.). New York, USA: Routledge (A reálgazdaságtan alapjai. Amit minden közgazdász hallgatónak tudnia kell) című könyvről	107
--	-----

**A folyóirat példányonként megvásárolható
a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1024 Budapest, Margit körút 47–49. 5. em. 4.
1518 Budapest, Pf. 71**

Telefon: 06-1-309-2695 • Fax: 06-1-309-2647

E-mail: kulgazdasag@kopint-tarki.hu

Munkatársak elérhetősége:

Főszerkesztő: Losoncz Miklós (e-mail: Losoncz.Miklos@uni-bge.hu)

Szerkesztők: Fáber Ágoston (e-mail: agostonfaber@gmail.com)

Farkas Zoltán (e-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu)

Olvasószerkesztő: Zsámboki Péter

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika (e-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu)

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:**

www.kulgazdasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Losoncz Miklós. A szerkesztőség címe: 1024 Budapest, Margit körút 47–49. 5. em. 4. Tel.: 06-1-309-2642, 06-1-309-2695. E-mail: kulgazdasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Külföldön terjeszti még a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Belföldi előfizetési díjak: 1 évre: 15 600 Ft, fél évre 7800 Ft, összevont számok ára 2600 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült a Prime Rate Zrt. nyomdájában

Mennydörgés vagy földrengés? Milyen hatással van a protekcionizmus a hálózatos szerkezetű globális gazdaság működésére és feszültségszintjének alakulására?

BÓDI-SCHUBERT ANIKÓ – RITZL ILDIKÓ*

Az elmúlt évek eseményei: a koronavírus-járvány, a geopolitikai feszültségek kiéleződése, az ezekkel járó gazdasági nehézségek és az áringadozások rámutattak a globális ellátási láncok sérülékenységre és kiszolgáltatottságára, ami felerősítette a protekcionista törekvéseket. A tanulmány a globális gazdaságot vállalatok és intézmények közötti kapcsolatokról felépülő hálózati struktúráként elemzi, továbbá protekcionizmusnak tekint minden olyan állami beavatkozást, amely saját céljai érdekében befolyásolni kívánja a globális kereskedelmet, illetve tőkeáramlást. Mindezekből kiindulva két fő kérdésre keresi a választ. (1) A protekcionista beavatkozások hatással vannak-e a globális gazdaság szerkezetére és hálózati kapcsolatrendszerére? (2) Fokozza-e a protekcionizmus a globális hálózati feszültséget? A protekcionizmusra és a globális feszültség alakulására, majd a kapcsolatuk elemzésére dinamikus faktormodellel kompozit indikátorok kiszámítására került sor. Az eredmények szerint a protekcionizmus két változóval mérhető: az egyik a feldolgozóipari termékeket gyártó országokra, a másik a nyersanyagtermelő országokra jellemző dinamikát tartalmazza. A globális feszültség alakulását mérő változó ezekre szignifikáns hatást gyakorol, míg a protekcionizmus csak a feldolgozóipari termékeket gyártó

* Bódi-Schubert Anikó PhD., Magyar Nemzeti Bank, főosztályvezető.

E-mail: schuberta@mnbb.hu ORCID: 0009-0001-7229-5296

Ritzl Ildikó Ph.D., Magyar Nemzeti Bank, vezető közpénzpolitikai szakértő.

E-mail: ritzlnekazii@mnbb.hu ORCID: 0009-0000-7274-201X

A kézirat 2024. december 12-én érkezett a Külgazdaság szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.5-6.3>

országokon keresztül befolyásolja a globális gazdaság teljesítményét. Ugyanakkor a protekcionizmus által kifejtett hatás átmenetinek tekinthető, nem váltja ki a globális hálózat strukturális átalakulását.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: C32, F12, F13, F51, F62.

Kulcsszavak: protekcionizmus, globális hálózat, globális feszültség, dinamikus faktormodell.

Abstract

Thunder or earthquake? How does protectionism affect the functioning of the networked global economy and the level of tension within it?

ANIKÓ BÓDI-SCHUBERT – ILDIKÓ RITZL

Recent events, such as the coronavirus pandemic, heightened geopolitical tensions and the economic difficulties associated with them, along with price fluctuations, have highlighted the vulnerability of global supply chains, reinforcing protectionist tendencies. The study analyses the global economy as a network structure comprising relationships between companies and institutions. It considers any state intervention that seeks to influence global trade or capital flows for its purposes as protectionism. Based on this, it seeks answers to two main questions. (1) Do protectionist interventions affect the structure of the global economy and its network of relationships? (2) Does protectionism increase global network tension? Composite indicators were calculated using a dynamic factor model to analyse protectionism and global tensions and their relationship. According to the results, protectionism can be measured by two variables: one reflects the dynamics of countries manufacturing processed goods, and the other reflects the dynamics of countries producing raw materials. The variable measuring global tensions significantly impacts these, while protectionism only influences the global economy's performance through countries' manufacturing products. At the same time, the impact of protectionism can be considered temporary and does not trigger a structural transformation of the global network.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: C32, F12, F13, F51, F62.

Keywords: protectionism, global network, global tension, dynamic factor model.

Bevezetés

Tanulmányunk fő vizsgálati fókusz, hogy a protekcionista intézkedések milyen hatást váltanak ki a globális gazdaság hálózatos szerkezetében, valóban eredményeznek-e olyan rövid távú strukturális átrendeződést, amelyet a döntéshozók a bevezetésüktől remélnek. Azt is elemeztük továbbá, hogy a protekcionista döntések

alkalmazása milyen hálózati hatást vált ki a globális gazdaság működésében. Az írás aktualitását az adja, hogy amíg az 1985 és 2018 közötti időszakban folyamatosan nőtt a szabadkereskedelmi egyezmények száma, és bővült a globális kereskedelem, addig ez a kedvező globális gazdasági klíma napjainkra megváltozott, és egyre több ország vezetett be a globális áru- és szolgáltatásáramlást akadályozó protekcionista intézkedéseket.

Hipotéziseinket a következő módszertan szerint vizsgáltuk. Elsőként definiáltuk a protekcionizmus fogalmát, majd Håkansson (1997) hálózattelfogása alapján lehatároltuk a világgazdaság hálózati alrendszerait. A globális gazdaságot öt hálózati dimenzió alapján vizsgáltuk, az e dimenziókon tapasztalt volatilitást hálózati feszültségként értelmeztük. Mivel a gyors állapotváltozások megváltoztatják a működési környezetet, így a hálózati rutinokban, működési folyamatokban is zavart idézhetnek elő. Kérdés azonban, hogy elvezetnek-e a hálózati kapcsolatok újrastrukturálódásához? Ezek a zavarok fokozhatják-e a protekcionista törekvéseket, illetve fordítva, hatással vannak-e protekcionista döntések a hálózati szintek állapotváltozásaira?

Az elméleti megalapozást követően az egyes hálózati szintek működését, valamint a karakterisztikáját jellemző mutatókat gyűjtöttünk, s ugyanezt tettük a protekcionizmus esetén is. Így összesen 228 idősoros változóból álló adatbázist állítottunk össze, amelyből – a szükséges tesztek ellenőrzése és az indokolt transzformációk elvégzése után dinamikus faktormodell alkalmazásával faktorokat becsültünk, amelyek kapcsolatát Granger-okság-tesztel és VAR-moddellel vizsgáltuk.

Vizsgálatunkkal az alábbi hipotézisekre kerestük a választ:

- H1: A globális gazdaság feszültsége és a protekcionizmus közötti kapcsolat igazolható.
- H2: A protekcionista intézkedések feszültségnövekedést idéznek elő a globális gazdaság működésében.
- H3: A protekcionizmus nem idéz elő azonnali strukturális átrendeződést a globális gazdaságban.

A vizsgálati módszerünk újszerű abból a szempontból, hogy a hálózati működés összefüggéseire vonatkoztatott következtetéseinket empirikus modell segítségével teszteltük. Olyan mutatókra, strukturális egységek vizsgálatára is megpróbáltunk modellt alkotni, mint a hálózati szintek, illetve hálózati feszültség.

1. Elméleti háttér és fogalmi-szemléleti keretek

Tanulmányunkban a világgazdaságot szerteágazó globális hálózatként értelmezzük azt a Gelei (2009) és Håkansson (1997) alapján alkotott hálózاتفelfogást alkalmazva, amely szerint *a hálózat* – és így az üzleti hálózat is – *egy olyan struktúra, amelyben a csomópontok számos szálon keresztül, különböző erősséggel kapcsolódnak egymáshoz*. Czakó (2019) a természet- és a társadalomtudományok hálózاتفelfogását összegezve állapította meg, hogy *a hálózat egy adott időtartományban létező, szereplők közötti kapcsolatrendszerek összessége*. Így jellegéből fakadóan a hálózatban azonosítható kapcsolatok és csomópontok egzaktan nem írhatók és határolhatók le, viszont különböző logikai és/vagy matematikai-statisztikai rendezőelvek alapján elemezhetők.

Barabási (2003) szerint a társadalom, a gazdaság, a természet és a technológia területén azonosítható hálózatokat nagyon hasonló rendezőelvek alakítják, amelyekre támaszkodva azok elemezhetők. Igazolta, hogy a hálózatok formálódása matematikai szempontból elemezve nem véletlenszerű, hanem a hatványtörvény-eloszlást követi, azaz skálafüggetlen. Ennek következményeként a hálózatokban a kapcsolatok eloszlása nem szimmetrikus, hanem a hálózatok természetes tulajdonsága, hogy azokban kiemelkednek ún. kapcsolati csomópontok, amelyek köré a hálózati kapcsolatok (linkek) rendeződnek. Ezek a csomópontok jóval magasabb kapcsolatszámmal jellemezhetők, mint a hálózat többi szereplőjének kapcsolati értékei.

Erdős & Rényi (1959) alaptételéből kiindulva Barabási (2003) azt feltételezi, hogy a hálózatok fejlődésekor az abban levő kapcsolatok valamilyen exponenciális modell szerint formálódnak, amelyben a kapcsolatok kialakulásának valószínűsége nem független a már létező korábbi kapcsolatoktól. Ebben az ún. preferenciális kapcsolódási modellben a kialakuló új kapcsolatok nagyobb valószínűséggel kötődnek a már eleve kiemelkedő, sok kapcsolattal jellemezhető csomópontokhoz. A hálózati növekedésre aszimmetria lesz jellemző, mert a régebben kialakult csúcsoknak több idő állt rendelkezésükre kapcsolatokat gyűjteni, ugyanakkor a hálózati modell strukturális tulajdonságait a kapcsolódási modell paraméterei határozzák meg.

A hálózاتفejlődés folyamatára ettől némileg eltérő magyarázatot ad Jackson & Wolinsky (1996), akik szerint a stratégiai hálózاتفejlődési modellben a kapcsolatok az egyes szereplők egyéni döntései következtében alakulnak ki vagy szűnnek meg. Ezeket az egyéni döntéseket az érintett szereplők a kapcsolat várható költségének és hasznának mérlegelése alapján hozzák meg, és a számukra aktuálisan legmagasabb várható értékkel rendelkező kapcsolódási utat választják. Ezek a döntések egyolda-

lúak és kétoldalúak is lehetnek. Az egyéni haszonmaximalizálás során a szereplők figyelembe veszik a döntéshozatal időpontjában érvényes hálózati strukturális adottságokat.

A két hálózatfejlődési dinamika szemlélete eltérő, de szerintünk nem ellentétes egymással. A preferenciális kapcsolódási modell csúcsaihoz történő kapcsolódás ugyanis sok esetben a hálózatakkotó szereplők racionális választásának eredménye lehet, mivel a csomópontokkal kialakított közvetlen kapcsolatok értéke lehet a legmagasabb a hálózat működésében. Az adott aktor további kapcsolatainak alakulását is pozitívan befolyásolhatja a csúcsponttal való közvetlen összekapcsolódottság.

1.1. A globális hálózat alrendszerei

Kapcsolódva az előző szakaszban bemutatott hálózatelméletekhez, tanulmányunkban azzal a feltételezéssel élünk, hogy a globális gazdaság földrészekben és országhatárokon átívelő, vállalatok és intézmények közötti kapcsolatokból felépülő hálózati struktúráként fogható fel, amely hálózat az egyes kapcsolódási pontok rendezőelve alapján elméleti részegységekre bontható. Ennek mentén a globális gazdaságot öt fő hálózati alrendszerre határoltuk le (Bódi-Schubert & Ritzlné Kazimir, 2024), amely alrendszerek egymással is kapcsolódnak:

Üzleti hálózatok: Ezeket egy-egy termék vagy szolgáltatás előállítása és végfogyasztók számára történő értékesítése köré szerveződő vállalati kapcsolatok alkotják, amelyek bizonyos csomópontok (multinacionális vállalatok) köré szerveződnek, de nincsenek teljesen egzakt, élesen meghúzható határaik. Az üzleti hálózatok állítják elő a globális gazdaság mérhető outputját, de működésük szorosán visszahat a technológiai fejlődésre és az egyes nemzetgazdaságok teljesítményére is, formálják továbbá a közlekedési infrastruktúrát és a fogyasztói viselkedést. Az üzleti hálózatok globálissá válásának folyamatát tárta fel Gelei (2017) tanulmánya, amelyben bemutatta, hogy a kiszervezés mentén hogyan formálódtak át a vállalati képességek, továbbá földrajzilag és ellátási láncokon átívelve kiterjesztésre kerültek a vállalati határok.

Technológia- és erőforrás-hálózatok: E globális gazdaság iparágai nemcsak a termékek és szolgáltatások, hanem az azok előállításához szükséges nyersanyagok és technológiák révén is összekapcsolódnak és koncentrálnak. *Azzal, hogy az iparágak működésébe elválaszthatatlanul beépült a digitalizáció, bizonyos nyersanyagok, például a réz, a ritkaföldfémek, a platina, a lítium, valamint a részben ebből készülő egyes alkatrészek, például a csipek vagy az akkumulá-*

torok, de például az önmagában is hálózatos szerkezetű energiaellátás *kritikus erőforrássá váltak, rendelkezésre állásuktól függ számos termelő és szolgáltató iparág zökkenőmentes működése*. A technológiai és erőforrás-hálózatokban fellépő koncentráció – azaz amikor több ellátási lánc használja ugyanazon nyersanyagokat, alkatrészeket – szintén kritikus csomópontokat alakíthat ki, és fokozza a globális gazdaságnak mint a hálózati alrendszerek összességének a sérülékenységet.

Geopolitikai hálózatok: Az önmagukban is hálózatként felfogható, a világgazdaságban azonosítható nemzetállamok és NGO-k összetett kapcsolatrendszere. A geopolitikai hálózatok kialakítják és folyamatosan befolyásolják a többi hálózati alrendszer működését meghatározó intézményi és szabályozói feltételeket (például közlekedési infrastruktúra fejlesztése, külkereskedelmi feltételek, energiaellátás, pénzügyi infrastruktúra fejlettsége, jogbiztonság, munkaerő minősége, országok közötti konfliktusok stb.). A nemzetállamok különböző politikai és gazdasági értékek, érdekek alapján együttműködő szövetségeket hozhatnak létre, vagy éppen konfrontálódhatnak, ezzel megteremtik, befolyásolják vagy éppen akadályozzák a területükön található üzleti hálózatok működési keretrendszerét, a hozzáférést a természeti erőforrásaikhoz.

Közlekedési és logisztikai hálózatok: Kialakulásukat lényegesen befolyásolják a földrajzi adottságok, az egyes államok elhelyezkedése, természeti adottságai (például ásványkincsekkel, termőföldekkel való ellátottság, tengeri kapcsolatok), valamint az állami gazdaságpolitikai döntések, az üzleti hálózatokkal való erőteljes összekapcsolódottság. A kikötők és a hozzájuk csatlakozó vasút- és közúthálózat teremtik meg a globális áruáramlás kapcsolódási pontjait, ezáltal összekötnek különböző iparágakban működő üzleti hálózatokat, illetve biztosítják az egyes hálózatokon belüli termékáramlást. A közlekedési infrastruktúrát leginkább az internet optikai kábelhálózatához hasonlíthatjuk. Mindkettő nagyon szerteágazó, kritikus gerinchálózatokra és ahhoz kapcsolódó leágazásokra bontható, és mint ahogyan az interneten az információáramlás nem működne a kábelek hálózata nélkül, ugyanígy a globális üzleti hálózatok működése, illetve az erőforrásokhoz és kritikus technológiákhoz való hozzáférés sem lenne megszervezhető a közlekedési infrastruktúra hiányában.

Fogyasztók hálózata: A technológiai innovációk nyomán változó termékek befolyásolják a fogyasztói igényeket, ugyanakkor a fogyasztói szokások, trendek változása is befolyásolja a vállalatok működésével, kiszolgálási színvonalával

kapcsolatos elvárásokat, és ezáltal visszahat azok működésére. A fogyasztók alkotják a bemutatott hálózati rétegek közül a legkevésbé koncentrált hálózatot, ugyanakkor a társadalmi vagy életkori szociokulturális szokások, sajátosságok vagy a nyelvi különbségek alapján a fogyasztók is jól szegmentálhatók relatív homogén csoportokra. Az üzleti hálózatokon belüli ellátásilánc-folyamatok akkor működnek zökkenőmentesen, ha a fogyasztói szokások vagy azok változása kiszámítható és jól előre jelezhető, tehát a hálózat komplexitása alacsony. A közösségi média és a gyors információáramlás az ismeretségi hálózatoknak betudhatóan a fogyasztók koncentrációját növeli. Az ismeretségi hálózatok azonban az online térben diszasszortatívvá válnak, ami azt jelenti, hogy a kevés kapcsolattal rendelkező egyének a sok kapcsolattal rendelkező személyekhez kapcsolódnak nagyobb valószínűséggel, miközben a közel azonos számú kapcsolattal rendelkezők klaszterei nem jellemzőek. Ilyen hálózatoknál az egyes csoportok középontjai gyakran nincsenek egymással kapcsolatban, ezért a hálózatok könnyen szétesnek, mivel eltérő információs halmazzal rendelkeznek.

A bemutatott hálózati alrendszerek egymással szorosan kapcsolódnak, illetve kölcsönösen beágyazottan léteznek, továbbá, mivel az alrendszerek egymáshoz is kapcsolódnak, valójában önmagukban nem működőképesek. Ugyanakkor az alrendszereken belül és között is számos kötelék és közös csomópont alakul ki, ezért egy-egy csomópont – akár átmeneti – kiesése már globálisan érzékelhető sűrűlódásokhoz, zavarokhoz vezet. A globális hálózat részekre esése az abban rejlő üzleti, technológiai és közlekedési alrendszerek asszortativitása – a csomópontok összekapcsoltsága – miatt nem lehetséges, ugyanakkor hosszú távon kialakulhat a csomópontok és kötelékeik közötti átrendeződés, szerkezetváltás.

1.2. A hálózati feszültség meghatározása

Tanulmányunkban a globális hálózatok elemzésekor azt a megközelítést alkalmaztuk, hogy a hálózat mint egyensúlyi rendszer működése *rövid és hosszú távon*¹ is vizsgálható. A rövid és hosszú távú folyamatok közti kapcsolat azonban a globális hálózatok esetében nem klasszikus abban az értelemben, hogy a rövid távú változások csak a hosszú távú kapcsolatokból felépülő hálózati struktúrában értelmezhetők, és lehetnek a megszilárdult hálózati rutinokkal konvergáló, de azoktól akár lényegesen eltérő hatások is. A rendszer komplexitása miatt a rövid távú változások

¹ A hosszú és rövid távot itt abban az általános értelemben használjuk, hogy a hosszú táv az egyensúlyi pályát jelenti, a rövid táv pedig az egyensúlyi pályától való átmeneti eltéréseket.

térben és időben egyfajta dominóhatásként összeadódhatnak, így képesek lehetnek a hosszú távú pályára is hatást gyakorolni, ha a rövid és hosszú távú változók között oksági kapcsolatok igazolhatók.

A hálózat hosszú távú működését teljesítményként tekintjük, amely a természet-tudományokból vett analógiával élve az időegység alatt elvégzett munkát jelenti. Viszonylag könnyen interpretálható e nézőpontból a teljesítmény az üzleti hálózatok esetében, ahol az az adott időszak alatt létrejövő hozzáadott értéket jelenti. A teljesítmény alakulása hálózati szintenként és területi egységenként különböző lehet.

A hálózat állapotváltozását leíró *feszültséget* úgy értelmezzük, mint a hálózati teljesítmény két állapotában – jelen esetben két különböző évben vagy két különböző területen – keletkező (földrajzi, tevékenységbeli vagy a hálózati alrendszerek közötti) különbséget. A teljesítmény jelentős ingadozása a hálózati szereplők számára a gyorsan változó gazdasági környezeten és a bizonytalanságon keresztül problémákat okoz. Értelmezésünkben tehát *a hálózati feszültség a hálózati teljesítmény alakulásának a volatilitásában jelentkezik*. Másként megfogalmazva: a feszültség megtöri a kiegyensúlyozott termék-, szolgáltatás-, tőke- és információáramlási folyamatokat. Az extrém mértékű feszültség az egyes hálózati alrendszerekben szakadásokat is okozhat, amelyek a hálózati teljesítményt akár időszakosan, akár tartósan eltérítetik a korábbi pályától.

A globális gazdaság teljesítményének és a feszültségnek a becslésére Bódi-Schubert & Ritzlné Kazimir (2024) a globális gazdaság öt hálózati alrendszeréhez Structural Equation Modeling (SEM) segítségével készített becslést, amely mezzo- és makroszintű indikátorokra épült. Eredményeik szerint a hálózati teljesítmény a gazdasági válság éveiben visszaesett, ami az állapotváltozást mérő hálózati feszültségmutatóban is tükröződött. A 2016 és 2021 közötti időszakban a hálózati teljesítmény jelentős mértékben ingadozóvá vált, *2020 és 2021 között a világgazdaságban tapasztalható hálózati feszültség az elmúlt húsz évben nem tapasztalt, extrém mértékűre emelkedett.*² Következtetések szerint a feszültségnövekedés várhatóan negatívan hat majd vissza a hálózat működésére, és újrastrukturálhat több hosszú távú hálózati kapcsolatot is. Felhívták a figyelmet a globális hálózat rezilienciájának 2020 óta tapasztalható, drasztikus csökkenésére. Ez a becslés éves adatokon készül, ami az eredmények elemzési lehetőségeit limitálja (Bódi-Schubert & Ritzlné Kazimir, 2024).

A globális feszültség mezoszintű mérésére a Fed of New York által jegyzett Global Supply Chain Pressure Index (GSCPI) is kísérletet tesz (Federal Reserve Bank

² A vizsgálat a 2003 és 2021 közötti időszakra készült.

of New York, 2024). A GSCPI különböző szállítási költségek és termelési indikátorok segítségével számított kompozit mutató. Az a célja, hogy egyetlen mutatóba sűrítve képet adjon a globális ellátási láncok működéséről, sérülékenységének alakulásáról. A Fed of New York azért alkotta meg és publikálja ezt a mutatót, mert az ellátási lánc-nehézségek változása befolyásolja az ipar outputját, amiből következtetés vonható le a nyersanyagok és a termelői árak várható alakulására. A *GSCPI szintén korábban nem tapasztalt, kiugró mértékű szakadásokat jelzett a 2020 és 2023 közötti időszakban*. Ezzel szemben a 2007 és 2009 közötti nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság idején és az azt közvetlenül megelőző időszakban jóval kisebb volatilitást mutatott. Ez azzal magyarázható, hogy a nemzetközi pénzügyi válság elsősorban a pénzügyi szektorban, az azokat szabályozó állami intézmények működésében és a geopolitikai hálózati alrendszerekben vezetett átrendeződéshez, ezek a hálózati szintek viszont nem szerepelnek a GSCPI mérésében. Ugyanakkor a globális ellátási láncok működését, azok irányadó trendjeit (ideértve elsősorban a kiszervezést, a moduláris gyártást, a tömeges testreszabást és a termelő vállalatok koncentrációját) a válság nem érintette, sőt, a multinacionális vállalatok hatékonyságnövelő és költségcsökkentő intézkedései révén azokat inkább felerősítette. Ábel et al. (2023) szerint a technológiai, üzleti hálózatok hatékonyságának növekedése, illetve a hatékonyságnövelő technológiák, mint a lean menedzsment, nem növelték a globális gazdaság sérülékenységét.

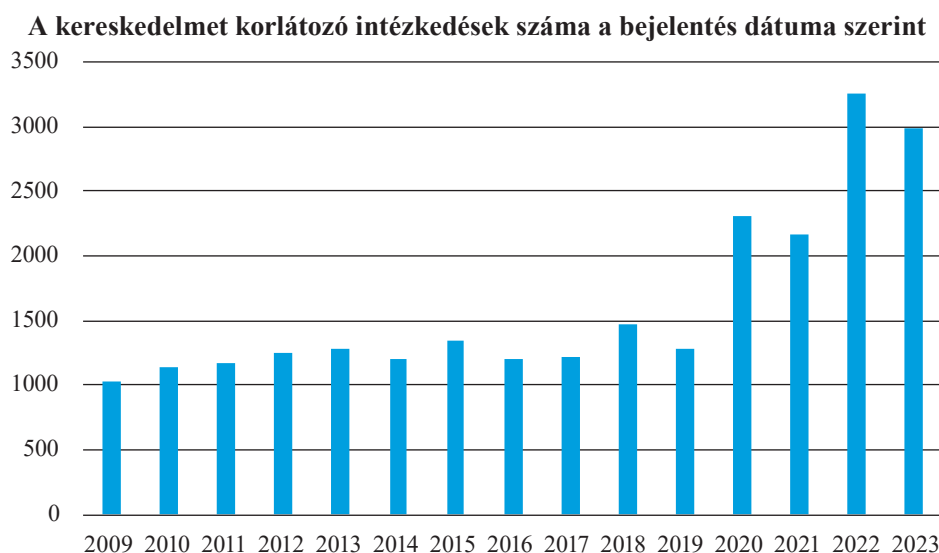
1.3. A protekcionizmus fogalmának meghatározása

Egy ország vagy térség kormányának azok az intézkedései, amelyek célja a hazai gazdaság védelme a külföldi versenytársakkal szemben, protekcionizmusnak tekinthetők. Általánosan elfogadott, hogy a szabadkereskedelem a tranzakcióban résztvevők számára előnyös, a kereskedelemkorlátozó intézkedések leépítése a nemzetközi kereskedelem növekedésén keresztül a gazdasági növekedést is elősegíti, a nemzetközi kereskedelem liberalizációját célzó törekvések ellenére a protekcionizmus azonban időről időre erősödik (Balassa, 1978).

A globalizáció térnyerésével párhuzamosan a protekcionizmus jellege is megváltozott, ehhez a fejlődő országok egy részének dinamikus növekedése is hozzájárult. A *globális protekcionizmus* Enderwick által használt fogalma a globalizációval párhuzamosan átalakuló protekcionizmusra utal, és a tarifális intézkedések mellett sokkal szélesebb eszköztárral rendelkezik. Indokai között hangsúlyossá vált a nemzetbiztonság és a belföldön prosperáló vállalatok és ágazatok védelme. A pro-

tekcionista intézkedések alkalmazásához hozzájárul a gyengülő relatív versenyképesség, a társadalmi és kulturális súrlódások sora, illetve a védeni kívánt terület költségigényessége, hatékonysága. A globális protekcionizmus gyakran hatalmi szorongást tükröző attitűdrendszerrel jellemezhető (Enderwick, 2011). A protekcionizmus eszközrendszerének alkalmazása különösen gyakori kedvezőtlen makrogazdasági helyzetben és válságok idején. Az intézkedések gyakran kötődnek egy-egy jól lehatárolható belföldi csoport érdekeinek az érvényesítéséhez (Balassa, 1978; Kutlina-Dimitrova & Lakatos, 2017). Felerősödtek a főként hazai termelést támogató protekcionista törekvések a 2022 utáni időszakban, amikor világossá vált, hogy a nyersanyag- és energiahordozó-exportőr országok jelentősége a korábbi vélekedésekhez képest nagyobb (Antalóczy & Sass, 2023).

1. ábra

Forrás: Global Trade Alert (2024) adatai alapján saját szerkesztés.

A szabadkereskedelmet akadályozó, valamilyen protekcionista megfontolásból életbe léptetett kereskedelmi korlátozások száma a 2008. évi válságot követően kissé mértékben, de folyamatosan emelkedett, míg 2018-tól ennél jóval dinamikusabb növekedést mutat a világ gazdaságban (IMF, 2023), *(1. ábra)*.

A protekcionizmust megtestesítő eszközök közül a vámokat és kvótákat egyszerűbb követni, ezzel szemben a szabályozási környezet változásának hatása, a terme-

lők támogatása és a devizapiac korlátozása nehezen mérhető fel. A nem vámjellegű korlátozási lehetőségek annyira kiterjedtek, hogy az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Szervezete 2012 óta rendszeresen frissítve publikálja a nem vámjellegű intézkedések osztályozási rendszerét, amely 16 fő intézkedéscsoportot tartalmazó, ötszintű nomenklatúra, és összesen több mint 300 kategóriát foglal magába (UNCTAD, 2019).

Ebben a tanulmányban a protekcionizmust tágan, a globális protekcionizmus fogalma szerint értelmezzük, és minden olyan intézkedést ide értünk, amely nemzetállami vagy azok közötti szövetségeken belül születő politikai döntések eredményeként korlátozza a szabadkereskedelmet, ezzel pedig az üzleti hálózatok szintjén létrejövő kapcsolatokból kizár bizonyos országokat, beszállítókat, technológiákat, vagy informálisan rossz színben tünteti fel őket. Ilyen implicit korlátozás lehet például, ha nemzetbiztonsági érdekekre hivatkozva korlátozzák egy adott ország vagy vállalat termékeinek használatát, például kizárják őket beszerzési eljárásokból, vagy a médiában olyan negatív információkat terjesztenek róluk, amelyek tudatosan elbizonytalanítják a fogyasztókat. A protekcionizmus körébe sorolhatók még azok az állami támogatások, intervenciók is, amelyek egy-egy iparág fejlesztését vagy egy adott ország iparszerkezetének megváltoztatását célozzák függetlenül attól, hogy azok ösztönző vagy éppen büntető jellegűek. Ezeknek az intézkedéseknek minden esetben lényeges motivációja az, hogy a termelők bizonyos csoportjának előnyt biztosítson másokhoz, jelesen a külföldi versenytársakhoz képest.

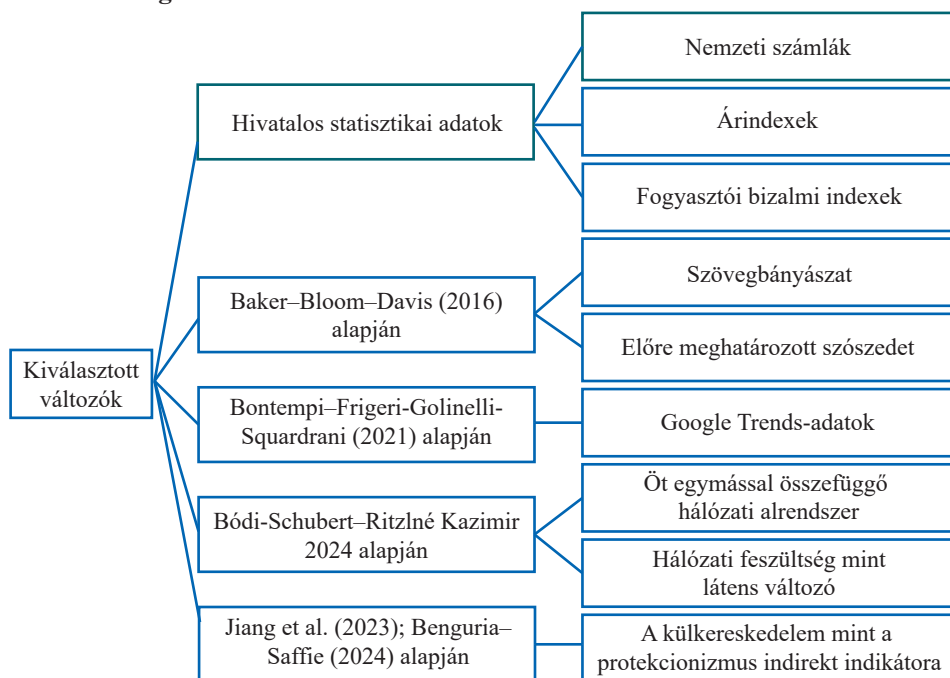
A protekcionizmus mérésére az intézkedések számának nyilvántartása és csoportosítása mellett (Global Trade Alert, 2024) azok hatásainak országonként, iparáganként és földrajzi egységenként történő becslése viszonylag gyakori (Jiang et al., 2023; Fajgelbaum et al., 2020; Benguria & Saffie, 2024). A tarifális intézkedések átszámítását egységes tarifára országonként és globálisan a Trade Restrictiveness Index tartalmazza (World Bank, 2024). Később az indexnek számos változata készült, ilyen az OECD által publikált Services Trade Restrictiveness Index (OECD, 2024b) és a Digital Trade Restrictiveness Index (Ferracane et al., 2018). A globális szintű mérések közé illeszkedik a protekcionista intézkedések nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatását feltérképező becslés (Henn & McDonald, 2014). A protekcionizmus globális indikátorának becslésére is több kísérlet született, ilyenek például az adatbányászati eszközökkel készült indikátorok sajtóhírekből (Japanese Ministry of Economy, Trade and Industry, 2019), rádió és televízióadásokból (Piekutowska & Konopka, 2023), illetve a nem tarifális intézkedések indexeinek aggregálásával készült (Li & Beghin, 2014) protekcionizmusbarométer.

2. Adatok és módszertan

Tanulmányunkban a közvetlenül nem mérhető protekcionista gyakorlat és a globális feszültség kapcsolatát elemezzük, ezeknek a jelenségeknek az alakulására havi gyakoriságú indikátorváltozók létrehozását tartjuk szükségesnek. Mind a protekcionizmus-, mind a globális hálózati feszültség-indikátor kiszámítását a hivatalos statisztika által publikált adatokra alapoztuk. Ezek közül a nemzetközi sztenderdek szerint összeállított nemzeti számlák adatai és az árindexek felhasználása mellett döntöttünk, és fogyasztói bizalmi indexeket is gyűjtöttünk. A globális hálózat szintjei és a protekcionizmus megragadásához azonban nem áll rendelkezésre elegendő hivatalos statisztikai adat, ezért szoft adatok bevonását is szükségesnek láttuk (2. ábra).

2. ábra

A vizsgálat körébe bevont adatbázis összeállításának módszertana

Forrás: Saját szerkesztés a megjelölt források alapján.

A szoft adatok összegyűjtése során felvetődött, hogy Baker et al. (2016) megközelítését alkalmazva kizárólag sajtótermékek publikációiban keressünk rá protekcionizmusra utaló kifejezésekre. Ezt a megoldást azonban elvetettük, bár van példa újsághírekből (Japanese Ministry of Economy, Trade and Industry, 2019) és televízió- és rádióhíradásokból (Piekutowska & Konopka, 2023) számított protekcionizmusindikátorokra. Bontempi et al. (2021) felhívták a figyelmet arra, hogy a sajtóban megjelenő hírekben mért gyakoriság nem tükrözi feltétlenül az adott jelenség fontosságát. Egy adott hír jelentősebbnek tekinthető, ha arra az emberek az interneten rákeresnek, mert ez jelzi, hogy több információval kívánnak rendelkezni az adott témáról. A sajtótermékekből származó adatok felhasználása magában hordozza azt a kockázatot is, hogy a vizsgálandó újságok köre nem kellően kiegyensúlyozott, az egyes jelenségeket eltérő kontextusba helyezik vagy súlyozzák. A sajtótermékek kiválasztásának földrajzi reprezentációja szintén bonyolult feladatot jelent.

A fentiek miatt *hibrid megközelítést* alkalmaztunk, Google-keresések eredményeit használtuk fel a becslés során úgy, hogy a keresőszavakat részben Baker et al. (2016) protekcionizmusra meghatározott listájára alapoztuk, amelyet részben saját kutatási eredményeink alapján kiegészítettünk.

2.1. Adatok

A becslési eljárásba bevont adatok csoportosítása a 3. ábrán látható.³

A kereskedelemkorlátozó intézkedések és a szabályozói gyakorlatok nyilvántartása a vámok és a kvóták kivételével szinte lehetetlen, ráadásul az utóbbiak jelentősége sem egyforma. Ezért a protekcionista intézkedésekről folytatott adatgyűjtést két pillérre építettük, és *a protekcionizmus mérésére indirekt megközelítést alkalmaztunk*. Az első, szoft adatokat tartalmazó adathalmaz a kereskedelemkorlátozó intézkedésekre történő Google-keresések eredményeit tartalmazza. A keresési adatokat 26 keresőszóra kérdeztük le, az időhorizont 2004. januártól 2024. júliusig terjedt.

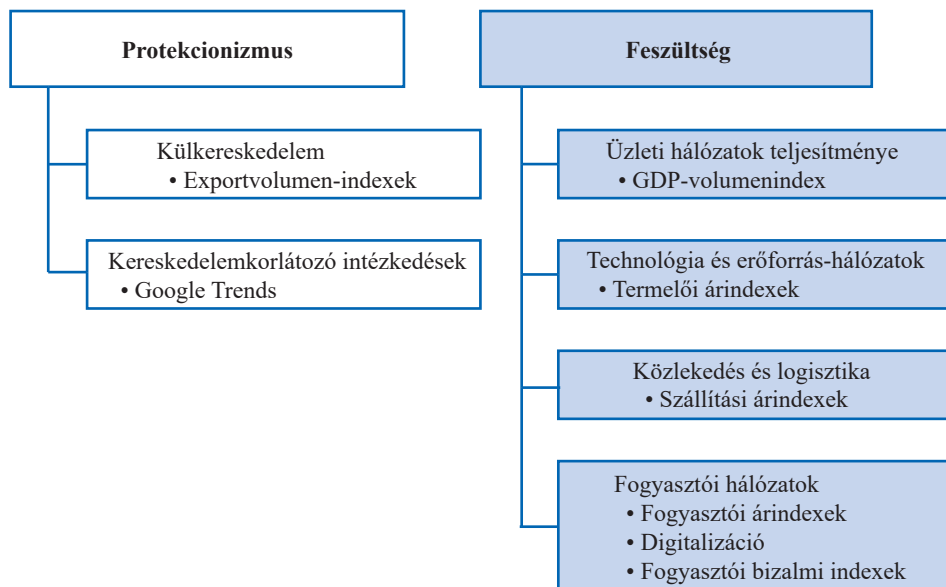
A másik pillér az OECD negyedéves termék- és szolgáltatásexportvolumen-indexek idősoraira épül. Összesen 48, negyedéves gyakoriságú, szezonálisan kiigazított, előző negyedév = 100 típusú exportvolumen-indexet töltöttünk le. Az adatok

³ Az elemzésbe bevont adatok, valamint az adatokra vonatkozó metaadatbázis az adatsopek megnevezésével, típusával, vonatkozási periódusával, forrásával, gyakoriságára, szezonális igazítására vonatkozó információkkal az alábbi linken található: https://www.researchgate.net/publication/390760624_adatok#fullTextFileContent

vonatkozási időszaka 2004. első negyedév és 2024. első negyedév között, néhány kivétellel: India adata 2011. második negyedévtől, Kolumbia adata 2005. első negyedévre állt csak rendelkezésre, míg az orosz exportvolumen-index csak 2021. harmadik negyedévig volt elérhető (OECD, 2024a).

3. ábra

A vizsgálat körébe bevont adatok

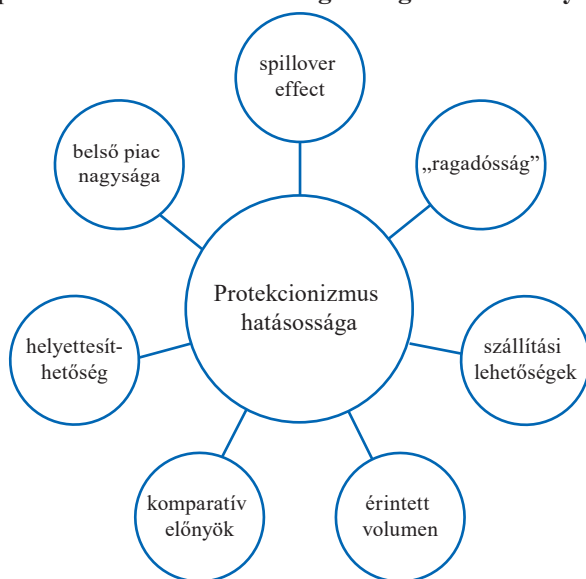
Forrás: Saját szerkesztés a megjelölt források alapján.

Az exportvolumenek használatának magyarázatául a protekciónizmus és az export alakulása közötti szoros összefüggés szolgál. A kereskedelemkorlátozó intézkedések hatására a termelőknek alternatív értékesítési lehetőségeket kell találniuk, amelyek azonban a szállítási lehetőségektől, az érintett export volumenétől, a komparatív előnyöktől, a potenciális belső piac nagyságától és a termék helyettesíthetőségétől is függenek. Éppen ezért a protekciónista intézkedések „hatásossága” és az ezáltal okozott potenciális veszteség nagymértékben függ a terméktől (Jiang et al., 2023). Emiatt az is előfordulhat, hogy egy-egy protekciónista intézkedésnek – bár az a közvélemény körében jelentősnek tűnhet, és a sajtóvisszhangja is nagy lehet – mégis elenyésző lehet a külkereskedelemre gyakorolt hatása.

Jiang et al. (2023) számításai szerint az USA és Kína közötti 2018–2019. évi kereskedelmi háború Kína USA-ba irányuló exportját 16,5 százalékkal csökkentette. A magas importárak miatt az USA 51 milliárd dollár veszteséggel szembesült (Fajgelbaum et al., 2020). Ugyanakkor a megtorló intézkedések hatására az USA Kínába irányuló exportja nominálisan 12,1 százalékkal mérséklődött az adott időszakban (Benguria & Saffie, 2024). A kereskedelmi háború és a büntetővámok kölcsönös kivetésének az exportra gyakorolt hatása azonnali, ám egyúttal az igazodási folyamat is elkezdődik, amelynek a sikerességét az exportszerkezet „ragadósága” határozza meg. A ragadóságot a Martin et al. (2020) által definiált értelemben használták, amelyet a cégek közti kapcsolatok tartóssága határoz meg, és a vállalati szintű kereskedelmi adatokból kiszámítható. Nagy ragadóság esetén a védő- és büntetővámokkal sújtott termékek esetében is kismértékű a más piacokra történő átterelődés.

4. ábra

A protekcionizmus hatásosságát meghatározó tényezők

Forrás: Saját szerkesztés a megjelölt források alapján.

Handley et al. (2020) arra is felhívták a figyelmet, hogy a kiterjedt ellátási láncok miatt a kereskedelmi háborúban az USA exportjának 80 százalékát adó cégek importját érintette az ekkor kivetett vám. Azt is kiemelték, hogy a protekcionizmus miatt az ellátási láncokon végigfutó „spillover effect” jóval nagyobb hatást gyakorol

a kereskedelemre az indirekt hatásokon keresztül, mintha kizárólag a direkt hatásokat vizsgálnák (4. ábra).

A globális feszültség becsléséhez Bódi-Schubert és Ritzlné Kazimir (2024) eredményeire építve, a hálózati szintekre jellemző adatokból állítottunk össze adatbázist. Bódi-Schubert és Ritzlné Kazimir (2024) hálózati feszültség konfirmatív becslését célzó modelljében az adott hálózati szint struktúráját jellemző változók is szerepeltek, mint például a tíz legnagyobb kikötő részesedése a tengeri forgalomból és az autópári koncentráció. Ezek a változók jellemzően nem állnak rendelkezésre havi gyakorisággal, de havi szinten történő alakulásuk nem is releváns, ezért ilyen jellegű idősorokat nem alkalmaztunk a becslés során. Hasonlóképpen a geopolitikai hálózatok struktúrája hosszú távon formálódik, explicit módon magas frekvenciájú adatokkal nem írható le. A geopolitikai hálózatot implicit módon a szabályozási környezettel nemzetállami szinten és kereskedelmi megállapodásokkal és szállítási útvonalakkal közelíthetjük.

Az üzleti hálózatok megragadására az OECD-adatbázisból származó, negyedéves gyakoriságú, szezonálisan kiigazított, előző negyedév = 100 típusú láncolt GDP-volumenindexeket használtunk (OECD, 2024a), a letöltött 52 idősor többségének vonatkozási időszaka 2004. első negyedév – 2024. első negyedév, néhány kivétellel: Kolumbia: 2005. második negyedév – 2024. első negyedév, Kína: 2011. első negyedév – 2024. első negyedév, Szaúd-Arábia: 2010. második negyedév – 2024. első negyedév, Oroszország: 2004. első negyedév – 2021. harmadik negyedév.

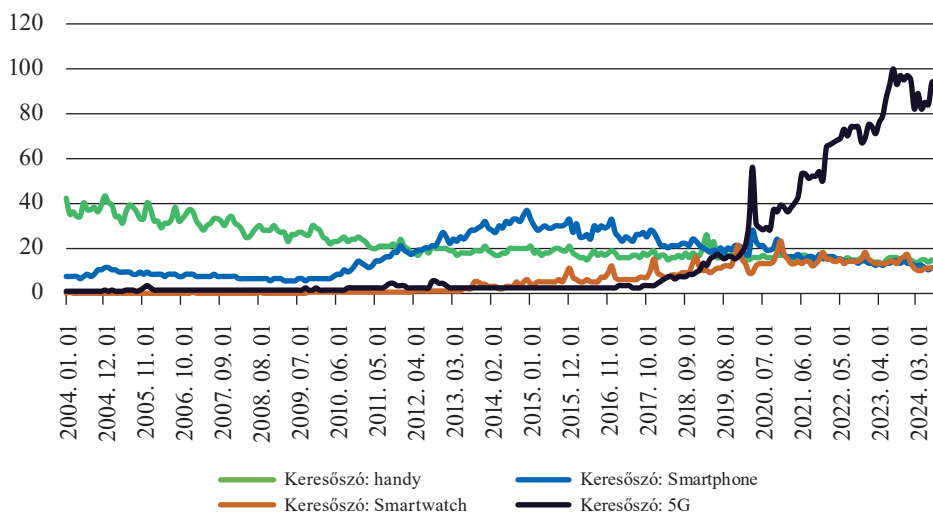
A technológiai hálózatok jellemzésére a termelői árakat alkalmaztuk, az IMF adatbázisából 75 termék egységárát töltöttük le. A havi gyakoriságú adatok többsége 2004. január és 2023. december közötti időszakra volt elérhető, a következő termékekre azonban rövidebb idősor állt rendelkezésre: csicseriborsó: 2005. október – 2023. december; molibdén: 2010. május – 2023. december; vanádium, króm, lítium, magnézium, ritkaföldfémek, szilikon: 2012. június – 2023. december (IMF, 2024).

A közlekedés és logisztika hálózati alrendszer három szállítási mód áralakulásával fedtük le, amelyek kellően átfogóan jellemzik a globális logisztikai trendeket, nevezetesen: a mélytengeri szállítási árindex és a szárazföldi, közúti szállítás árindexe az USA-ra (FRED Economic Data, 2024), illetve a konténerszállítás egységára (Tranding Economics, 2024). A mélytengeri, illetve a szárazföldi, közúti szállítás 1988 = 100 típusú, szezonálisan kiigazított havi árindexei 2004. januártól 2024. júniusig álltak rendelkezésre, míg a konténerszállítás egységára 2013. októbertől 2024. júniusáig volt letölthető.

A fogyasztói hálózat megragadására több indikátort is összegyűjtöttünk. A globálisan meghatározó országok fogyasztói árindexei az árupiaci kereslet alakulásának az indikátorai. Az IMF adatbázisából havi gyakoriságú, előző időszak = 100 típusú fogyasztói árindexet gyűjtöttünk tíz országra (Kanada, Kína, Franciaország, Németország, India, Olaszország, Japán, Oroszország, Egyesült Királyság, Egyesült Államok; IMF, 2024). Ezen kívül, figyelembe véve az elmúlt évtizedekben jelentkező fogyasztói megatrendek közül a digitalizációt mint a fogyasztói hálózat vezérlő tényezőjét, az eszközökre és a platformokra vonatkozó információkra fókuszáltunk, amelyekről Google Trends-adatokat gyűjtöttünk. A lekérdezett Google Trends-keresési indexek halmozott adatai az 5. ábrán láthatók.

5. ábra

A digitalizáció fogyasztók számára releváns eszközeire vonatkozó Google Trends-keresési index

Megjegyzés: A Google Trends-keresési indexet úgy számítják, hogy az adott földrajzi terület és az adott időszakokban mért kereséseket viszonyítják a keresések összegéhez, így 0 és 100 közötti értéket vehet fel.

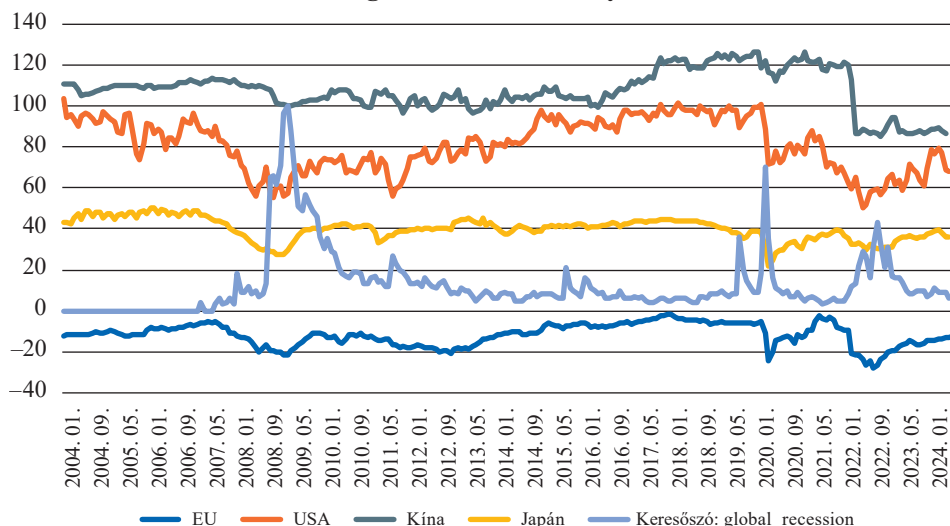
Forrás: Google Trends (2024) alapján saját lekérdezés.

A fogyasztói bizonytalanság a háztartások fogyasztásának alakulásán keresztül nagymértékben befolyásolja a globális gazdasági feszültséget, ezért fogyasztói bizalmi indikátorokat is gyűjtöttünk az EU-ra, az USA-ra, Kínára és Japánra. A bi-

zonytalanságot meghatározza a gazdasági kilátások alakulása is, ezért ebbe a változócsoporthba soroltuk még a „global recession” keresőkifejezésre adódó Google Trends-keresési indexeket is. Ezeket az idősorokat a 6. ábra tartalmazza.

6. ábra

Fogyasztói bizalmi indexek és a „global recession” keresőkifejezésre kapott Google Trends-eredmények

Megjegyzés: A fogyasztói bizalmi indexek kérdőíves felmérések alapján készülnek, a válaszokat meghatározott szabályok szerint súlyozzák és aggregálják, ezért szélső értékei az adott módszertan által meghatározottak. Az eltérő módszertannal számított indexek szintjei emiatt közvetlenül nem összehasonlíthatóak, csak az alakulásuk bír információval.

Forrás: Google Trends (2024), University of Michigan – Surveys of Consumers (2024), European Commission (2024) és FRED Economic Data (2024) adatai alapján saját szerkesztés.

A 6. ábrából látható, hogy a válságok idején a fogyasztói bizalmi indexek csökkennek, s a „global recession” keresőkifejezés indexe magas értékeket vesz fel. Ki kell még emelni a kínai fogyasztói bizalmi indexet, amely az elemzésünkbe bevont többi bizalmi indexszel együtt csökkent 2022 tavaszán az orosz–ukrán háború kitörését követően. A kínai fogyasztói bizalom azonban a többi ország adatával ellentétben nem korrigálódott azóta sem, és ez összefügghet a kínai gazdaság strukturális problémáiból eredő növekedési korlátokkal.

2.2. Módszer

A hipotézisek teszteléséhez a protekcionizmus intenzitására és a feszültség alakulására is megfelelő hosszúságú és lefedettségű idősorok voltak szükségesek. A hipotézisek vizsgálatának elvégzéséhez inputadatok becslése, valamint a bevont változók körének saját vezérelvek alapján történő kiválasztása volt indokolt, mivel nem állnak rendelkezésre olyan indikátorok, amelyek a protekcionizmus globális protekcionizmusként értelmezett fogalmával egyértelműen megfeleltethetők, illetve a feszültségnek a globális hálózat fentebb ismertetett öt szintjéhez explicit vagy implicit formában kapcsolódnak.

Az előző fejezetben ismertetett adatkörökből 228 idősor adata állt elő, amelyekre a becslés elvégzése előtt adatelőkészítés volt szükséges (7. ábra). A GDP- és export-volumen-indexek esetében 2015 első negyedévéhez viszonyított fix bázisú indexeket számítottunk a rendelkezésünkre álló adatokból. A fogyasztói árindexekből 2004 átlaga = 100 típusú árindexeket számítottunk. Az egységár, a Google keresési indexek és a fogyasztói bizalmi indikátorok adattípusa lehetővé tette ezek átszámítás nélküli felhasználását.

Második lépésként a negyedéves gyakoriságú export- és GDP-volumenindexeket Chow–Lin-módszerrel havi gyakoriságúvá bontottuk, a dezaggregálás során nem használtunk indikátorsort.

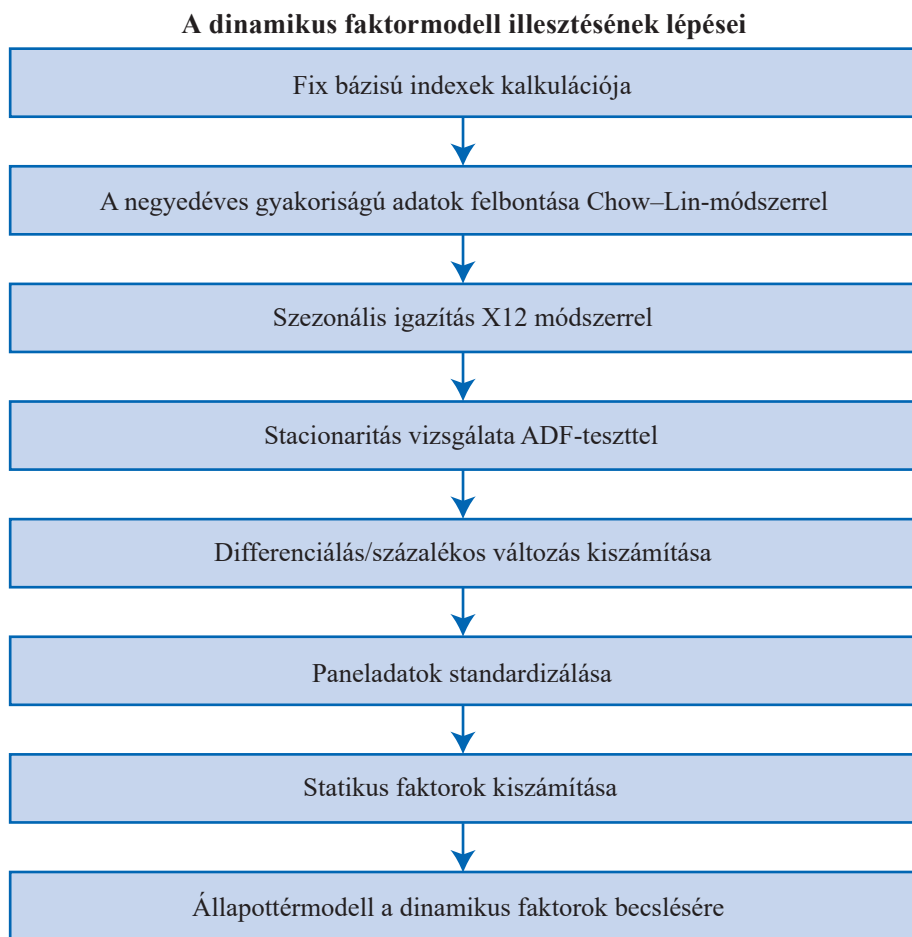
Ezt követően azokat az idősorokat, amelyek szezonális ingadozást tartalmaztak, az X12 módszer segítségével szezonálisan igazítottuk. Letöltött idősoraink közül az export- és GDP-volumenindexek, illetve a fogyasztói bizalmi indikátorok szezonálisan már igazítottak voltak. A szezonális igazítás a fogyasztói árindexek és a Google Trends-adatok esetében volt szükséges.

A kutatási kérdéseink vizsgálatára magas frekvenciájú modellt alkalmaztunk az előkészített havi gyakoriságú idősorokon. A protekcionizmus és a globális feszültség számszerűsítése látens változóként lehetséges, mert ezek szintje közvetlenül nem mérhető. Az összeállított adatbázis összesen 228 idősort tartalmaz, ami felveti a szabadságfokok kezelésének a problémáját. Ilyen esetekben a dinamikus faktoranalízis alkalmazása kézenfekvő módszer, amely lehetővé teszi az elemzésbe bevont faktorok alakulásából az egyéni sorokban jelentkező (idioszinkrasztikus) sokkok és mérési hibák kiszűrését (Breitung & Eickmeier, 2006).

A dinamikus faktormodell stacionárius idősorokon alkalmazható, ezért az összes adatsor stacionaritását teszteltük Augmented Dickey–Fuller-teszttel. A rendel-

kezésre álló idősorok nem voltak stacionáriusok, a stacionaritást differenciálással értük el. A differenciált idősorokra illesztettük a faktormodellt.

7. ábra

Forrás: Saját szerkesztés a megjelölt források alapján.

A dinamikus faktormodell becslése során Solberger & Spånberg (2020) eljárását használtuk, amely elsőként – a mértékegység-problémák leküzdése érdekében – standardizálja az összeállított paneladatbázist, ezután a főkomponens-elemzés módszerével határozza meg a statikus faktorokat, majd egy állapottérmodellel, Kalman-szűrő használatával becsüli a dinamikus faktorokat az előre megadott kés-

leltetést beépítve. Ez a módszer a harmadik generációs dinamikus faktormodellek közé tartozik, és alkalmas arra, hogy eltérő hosszúságú idősorokat vagy hiányzó adatokat is kezeljen (Stock & Watson, 2011). A dinamikus faktormodell leírása az *1. melléklet*ben található.

A becslést 2004 januárja és 2024 júniusa között végeztük el dinamikus faktormodellel, a protekcionista gyakorlat alakulására két faktort, a globális feszültség alakulására egy faktort becsültünk.

A protekcionizmusra megalkotott indikátorok és a globális feszültség stacionaritását megvizsgáltuk Augmented Dickey–Fuller- (ADF-) tesztel. A három változó közti kapcsolatot elsőként Granger-oksággal vizsgáltuk.

Ezután VAR-modellt illesztettünk, amelyben az optimális késleltetést az információs kritériumok összehasonlításával határoztuk meg. Végül impulzusválaszfüggvénnyel vizsgáltuk az egyes változóknak bekövetkező sokkok hatását.

3. Eredmények

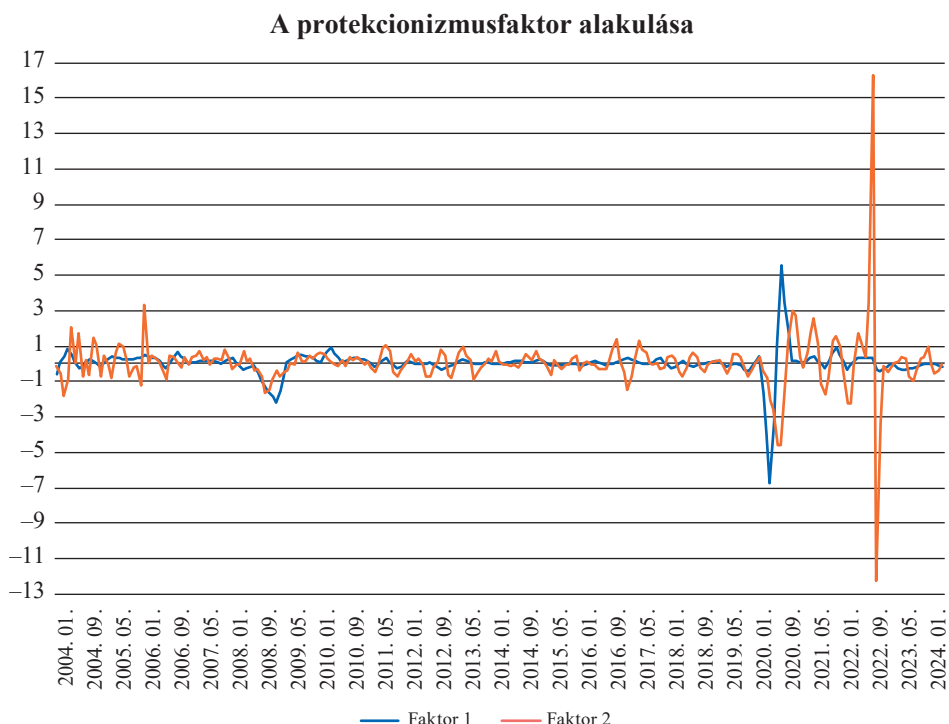
Az alábbiakban a protekcionizmus és a globális feszültség mérésére alkotott indikátorok alakulását elemezzük. Előjáróban ki kell emelnünk az elemzés korlátait. Ezek egyrészt a használt adatoknak tudhatók be. A Google keresési indexek szoft adatok, a keresés meglehetősen szubjektív, az index értéke az adott jelenség körüli érzelmi töltetet is tükrözi, nem pusztán annak objektív, gazdasági jelentőségét. Másrészt a dinamikus faktormodell nem alkalmas a hosszú távú folyamatokhoz való visszacsatolásra, azaz nem nyújt információt a hosszú távú pályákról. A faktorok leíró statisztikáit a *2. melléklet* tartalmazza.

3.1. A protekcionizmusváltozó felépítése és eredménye

A protekcionizmus indikátorváltozójaként két faktort becsültünk (*8. ábra*). Az *első faktorban* – az eljárás első lépéseként konstruált főkomponens-elemzés eredményeként, a statikus faktorokat vizsgálva – *főként a feldolgozóipari országok exportvolumen-indexei kerültek be pozitív súllyal és Kína negatív súllyal*. A protekcionista intézkedések közül a kormányzati támogatások gyakorolták a legnagyobb hatást, előjelük negatív volt. *A második csoportba főként a nyersanyag- és energiatermelő országok exportvolumen-indexe került pozitív súllyal, és Kína ebben a csoportban is negatív súllyal szerepel*. A hagyományos protekcionista intézke-

dések, mint a vámok, a kvóták, a kereskedelmi korlátozások és a dömpingellenes intézkedések ebben a faktorban jelentős negatív súllyal jelennek meg.

8. ábra

Forrás: Saját szerkesztés a modellszámítások alapján.

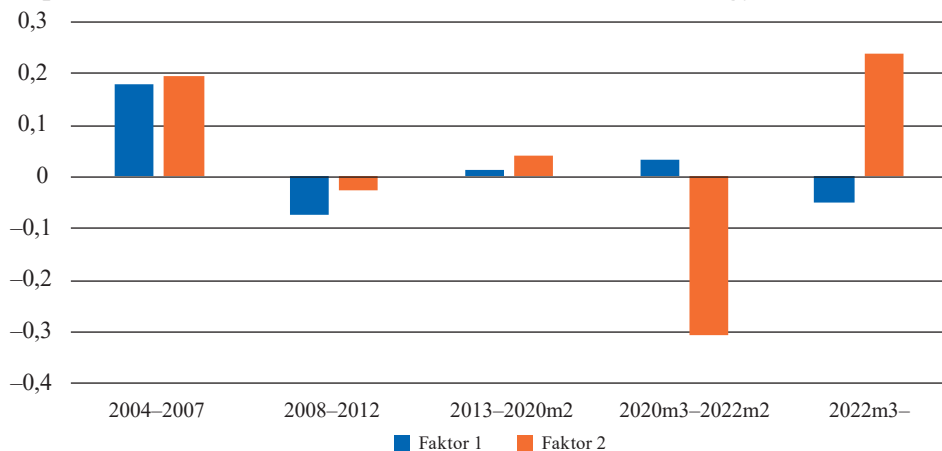
Ki kell emelni a WTO, illetve a Doha-forduló és az Uruguay-forduló negatív súlyát a második, nyersanyag- és energiatermelő országok exportját nagyobb mértékben tartalmazó faktorban. Ennek magyarázatát az adhatja, hogy a WTO-tagság, illetve korábban a GATT-szerződéshez való csatlakozás nem minden ország esetében jelentkezik egyértelmű előnyként, sőt, akár átmeneti negatív következménye is lehet. A tagság aszimmetrikus hatását több tanulmány vizsgálta. Például Soukar (2019) a fejlődő országokat csoportosította aszerint, hogy felzárkózó piacok-e, illetve erőforrásokban gazdag országokról van-e szó. Bouët et al. (2005) a mezőgazdasági termékeket termelő országok kereskedelmi liberalizációjának nem egyértelműen pozitív hatásaira hívta fel a figyelmet. Harrison et al. (1997) alapján az egyoldalú kereske-

delmi liberalizáció – különös tekintettel az exporttámogatások leépítésére – a többi országra rövid távon negatív hatást gyakorol. Általánosságban megállapítható, hogy a nyersanyagok protekcionista védelme kevésbé jellemző, mint a feldolgozóipari termékeké. Ezért a csatlakozás a kereskedelmi megállapodásokhoz a nyersanyagban gazdag országok feldolgozóipari termelésére van inkább hatással. Ha ez nem versenyképes, akkor a hatás negatív. Felbermayr et al. (2024) kimutatták, hogy az ilyen gazdaságszerkezetű országok egy részére (tipikus példa Oroszország) a WTO-csatlakozás tartós, több éven át tartó negatív hatással járt. A WTO-csatlakozással együtt járó kereskedelmi liberalizáció hozzájárult a második protekcionizmusfaktor 2008 előtti magasabb szórásához.

Eredményeinket értékelve fontos azt is hangsúlyozni, hogy az úgynevezett erőforrás-exportáló és energiatermelő országokat nagyobb súllyal tükröző második faktor szórása az elsónél jóval nagyobb volt a teljes vizsgált időszakban. Ezt alátámasztja az a tapasztalat, amely szerint az erőforrásokban gazdag országok számára a piaci körülmények, mint például a nyersanyagárak, sokkal nagyobb mértékű és gyakoribb ingadozása külön kockázat, ami a beruházási tevékenységeikre is hatást gyakorolhat.

9. ábra

A protekcionizmus hatását tükröző faktorok alakulása az egyes időszakokban

Megjegyzés: Az m a hónapot jelöli (month).

Forrás: Saját szerkesztés a modellszámítások alapján.

A faktorok alakulása szempontjából öt különböző periódus azonosítható a vizsgált időszakban. Az első a 2008. évi gazdasági válságig húzódik, a második a gazdasági válság időszaka 2013-ig, a harmadik a 2013 és a koronavírus-járvány által kiváltott válság közötti időszak, ezt követte a koronavírus-járvány hullámai által érintett időszak Oroszország Ukrajna elleni háborújának kezdetéig, majd az utolsó, a napjainkig tartó ötödik periódus. Az adott időszakokra jellemző átlagos faktorértékeket tartalmazza a *9. ábra*.

Az első időszakban a protekcionizmus leépülésével mindkét faktor pozitív átlagos értéket ért el. Ezt követően, a gazdasági válság során a világkereskedelem is kedvezőtlenebb folyamatokkal szembesült, ami erősítette a protekcionizmust. A válság utáni időszak a nyersanyagban gazdag országok számára némileg kedvezőbb volt, míg a koronavírus-járvány alatti lezárások főként a nyersanyagban gazdag országok kereskedelmét viselték meg. Oroszország Ukrajna elleni agressziója után azonban a feldolgozóipari országok kedvezőtlen helyzettel szembesültek a fokozódó szankcióknak és az energiaválságnak köszönhetően, míg a nyersanyagtermelő országok helyzete némiképpen kedvezőbbé vált.

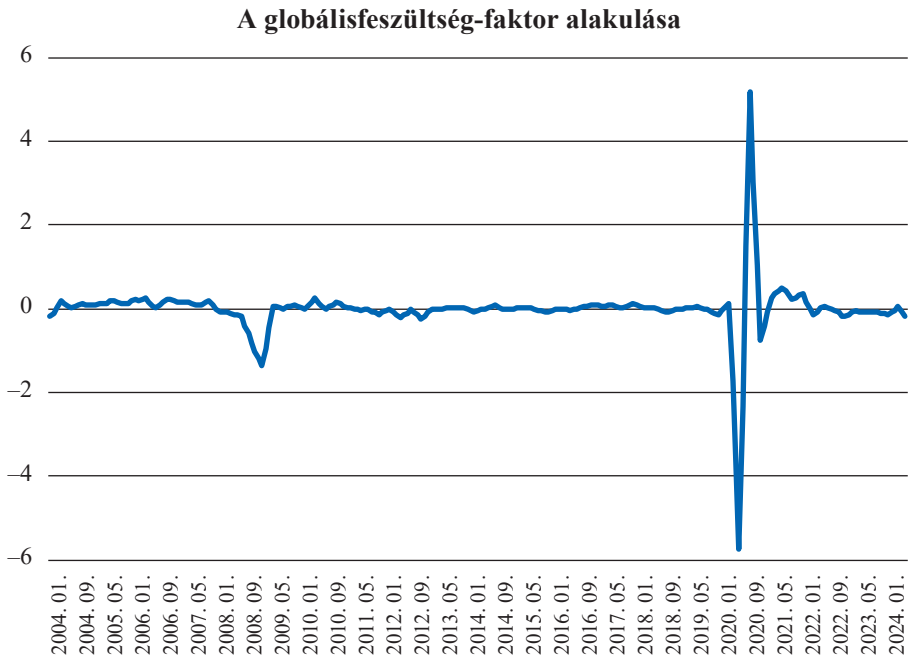
A dinamikus faktormodellünk fő tanulsága az, hogy a geopolitikai hálózat az üzleti és az erőforrás-hálózatok szempontjából két részre osztható, az egyik csoportot a feldolgozóipari országok, a másikat jellemzően az erőforrás-exportőr országok alkotják. Ebből a felsorolásból Kína lóg ki, mert jelentős világ gazdasági pozíciói miatt mindkét oldalon megjelenik, és számottevő kiszorítási hatást gyakorol a többi szereplő teljesítményére. Így Kína független, harmadik utas, unikális szereplője a világ gazdaságnak, nincs más hozzá hasonló erősségű, kiszorító hatású és hálózati beágyazottságú entitás. Hálózati súlya olyan nagy, hogy önállóan képes a globális hálózat működését befolyásolni.

3.2. A hálózati feszültség-változó felépítése és eredménye

A globális hálózati feszültség alakulására egy faktort becsültünk (*10. ábra*).

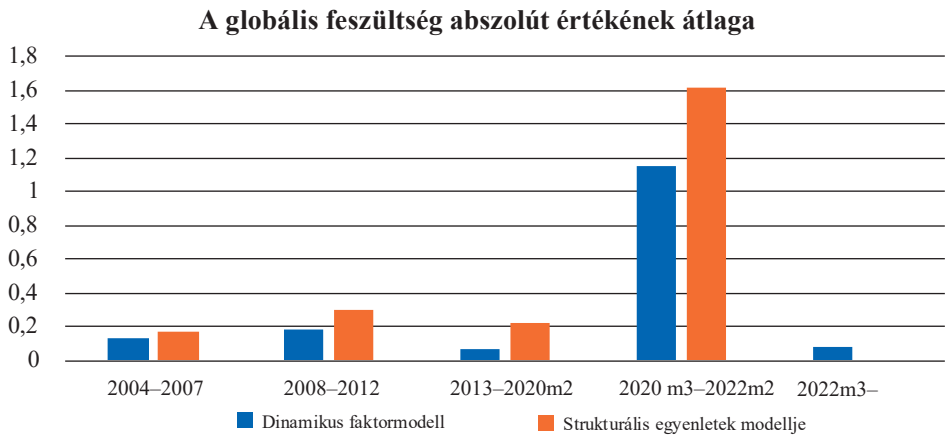
A hálózati feszültség az eredményeink alapján a pénzügyi válság időszakában volt a legnagyobb, illetve a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos lezárások miatt volt kiemelkedően nagy. Meghatározott intervallumokra kiszámítottuk a globális feszültség átlagos mértékét, ezt a *11. ábra* mutatja. Az ábra a korábbi kutatásunk során a strukturális egyenletek modelljével becsült feszültségértékek átlagait is tartalmazza. A két számítási módszerrel hasonló eredményre jutottunk.

10. ábra

Forrás: Saját számítás a modellszámítások alapján.

11. ábra

Forrás: Saját számítás és Bódi-Schubert & Ritzlné Kazimir (2024) alapján.

A világgazdaság működésében megfigyelhető legjelentősebb hálózati feszültség a 2020. március és 2022. február közötti koronavírus-járvány alatt jelentkezett, amikor a hálózati szintekben tartós szakadások keletkeztek. Jelenleg még nem állapítható meg, hogy ezeknek a jelentős szakadásoknak volt-e tartós hatásuk a hálózat hosszú távú teljesítményére, illetve a hálózati csomópontok és a köztük levő kapcsolatok szerkezetére. A feszültség mértékét viszont jól érzékelteti, hogy a 2020 és 2022 közötti időszakban jelentek meg és váltak egyre erőteljesebbé azok a visszaszervezést szorgalmazó *reshoring* és *nearshoring* törekvések, amelyek az egyes ellátási láncok, illetve országok távol-keleti (elsősorban kínai) függőségét hivatottak csökkenteni (Halmai, 2023).

A 2020 és 2022 közötti mértéknél jóval kisebb, de nagy volt a globális feszültség a 2008 és 2013 közötti gazdasági válság időszakában. A gazdasági válság előtti időszakban – vélhetően a nemzetközi kereskedelem liberalizációjának, az EU-bővítésnek és a dotcom-válságnak betudhatóan – emelkedett meg a mutató. A válság után, a 2010-es években rendkívül kicsi volt a globális feszültség. Az Ukrajna elleni háború kezdete után a koronavírus-járvány által előidézett válságot megelőző szintnél nagyobb, de a gazdasági válságtól elmaradó szintű hálózati feszültség volt.

1. táblázat

A Granger-okság-teszt eredményei

Nullhipotézis	Megfigyelések száma	F statisztika	P érték
A Protekcionizmusfaktor 1 nem tekinthető a Feszültség Granger-okának	231	2,540	0,004
A Feszültség nem tekinthető a Protekcionizmusfaktor 1 Granger-okának		7,786	0,000
A Protekcionizmusfaktor 2 nem tekinthető a Feszültség Granger-okának	231	0,141	1,000
A Feszültség nem tekinthető a Protekcionizmusfaktor 2 Granger-okának		5,676	0,000
A Protekcionizmusfaktor 2 nem tekinthető a Protekcionizmus faktor 1 Granger-okának	231	0,911	0,537
A Protekcionizmusfaktor 1 nem tekinthető a Protekcionizmus faktor 2 Granger-okának		5,786	0,000

Megjegyzés: A nullhipotézist $P > 0,05$ érték esetében fogadtuk el.

Forrás: Saját számítás a modellszámítás eredményeként kapott faktorok felhasználásával.

A protekcionizmusra alkotott faktorok és a globális feszültség alakulása közötti oksági kapcsolatot Granger-okság-tesztel vizsgáltuk meg. Feltételezhető, hogy a feszültség és a protekcionizmus közötti kapcsolat kimutathatóságához több hónap szükséges, ezért a tesztet 12 időszakos késleltetéssel végeztük el. Az *1. táblázat* a tesztek eredményét tartalmazza.

Az oksági kapcsolatok elemzése alapján megállapítható, hogy a globális feszültség és az első protekcionizmusfaktor kölcsönösen hat egymásra. A második protekcionista faktor nincs kimutatható hatással a globális feszültségre és az első protekcionista faktorra sem. Ugyanakkor a feszültség és az első protekcionizmusfaktor is a második protekcionizmusfaktor Granger-okának tekinthető.

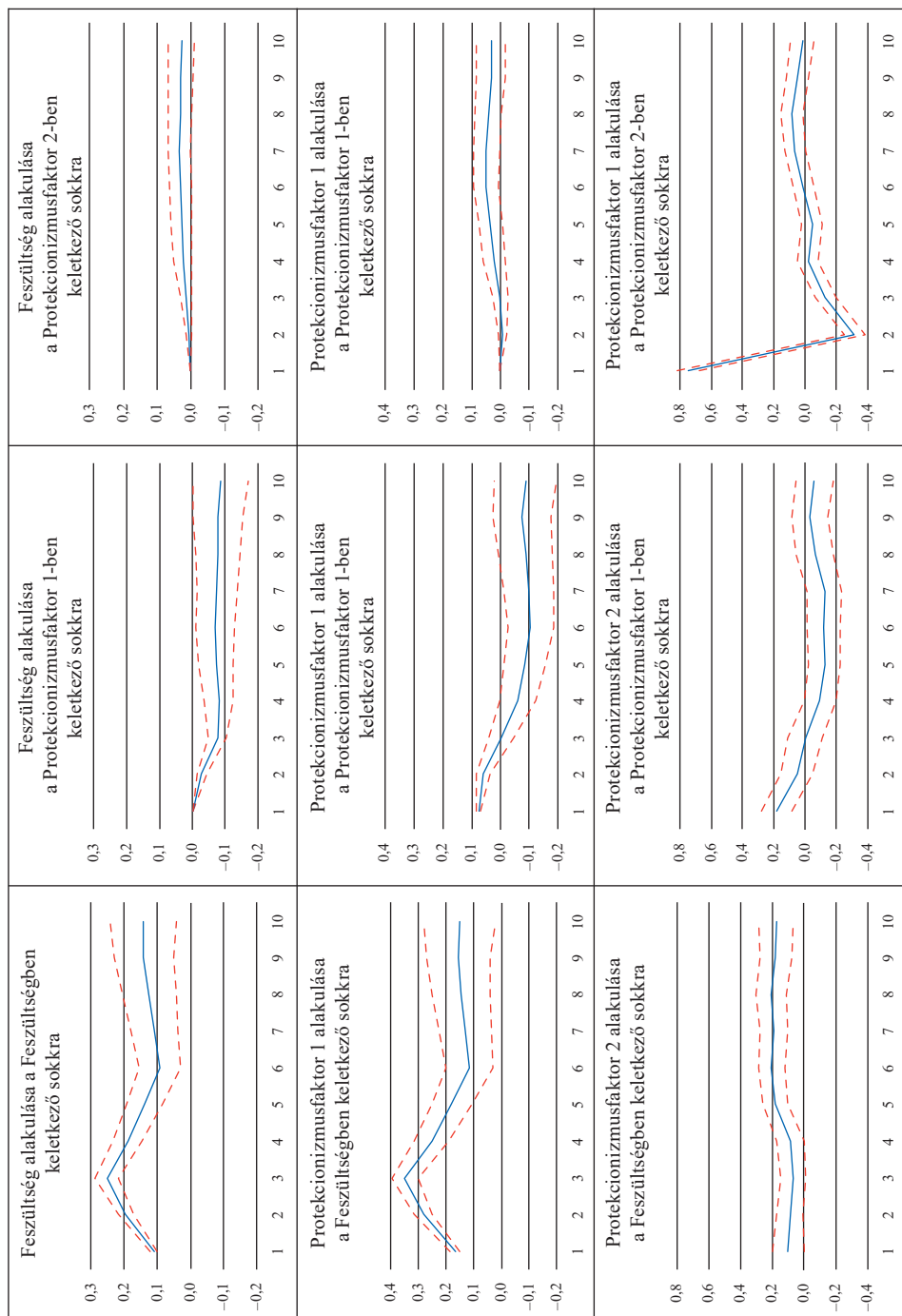
Ez úgy interpretálható, hogy a globális feszültség és a feldolgozóipari országok teljesítménye befolyásolja a nyersanyag- és energiaexportőr országok teljesítményét a protekcionizmuson és így az exporton keresztül, ugyanakkor a nyersanyagexportőr országoknak nincs hatásuk a feldolgozóipari országok külkereskedelmére. Azaz a főként nyersanyagexportőr országok kiszolgáltatottabbak a globális output ingadozásának és a hálózati feszültség növekedésének.

A három faktorra VAR-modellt illesztettünk. Az információs kritériumok alapján a 11 időszakos késleltetés bizonyult optimálisnak. Három additív outlier alkalmazása is szükségessé vált, ezek 2020. február, 2020. májusra és 2022. augusztusra kerültek. Az első két outliert a koronavírus-járvány által előidézett lezárások, az emiatt jelentkező szállítási és keresleti turbulencia okozta, míg az utolsóért az Ukrajna elleni orosz háború kitörését követő energiaválság kialakulása okolható.

A változók egymásra gyakorolt hatása jól látható a VAR-modellből számított impulzusválasz-függvények alakulásán (*12. ábra*). Ennek alapján megállapítható, hogy a globális feszültségben keletkező sokk a globális feszültség, a Protekcionizmusfaktor 1 és a Protekcionizmusfaktor 2 változó értékeit is növeli, még ha ez utóbbit kisebb mértékben is. A Protekcionizmusfaktor 1 alakulásában bekövetkező sokk csökkenti a globális feszültséget, az átmeneti növekedést követően a feldolgozóipari és nyersanyagexportőr országok külkereskedelmére is negatív hatással van. Végül a Protekcionizmusfaktor 2 változóban megjelenő sokkhatás a feszültségre és a feldolgozóipari országok külkereskedelmére sem gyakorolt tartós hatást, sőt, az így keletkező sokk a saját külkereskedelmük esetében is a kezdeti növekedést követően csökkent, majd nulla körül stabilizálódott.

A VAR-modell impulzusválasz-függvényei

(Cholesky egységnyi szórásnyi innovációval számítva, a szaggatott vonalak a ± 2 standard hiba távolságot jelölik)

Forrás: Saját számítás a modellszámítás eredményeként kapott faktorok felhasználásával.

Együttesen elemezve a Granger-okságvizsgálat eredményeit, illetve a VAR-modell impulzusválaszeit, arra a következtetésre juthatunk, hogy *a protekcionista beavatkozások generálnak feszültséget a globális gazdaság hálózatában, de ezek a feszültségek átmeneti kilengésnek nevezhetők, és nincs tartós hálózatszerkezet-átalakító erejük*. A protekcionista intézkedések rövid távú zavart előidézhetnek ugyan, de önmagukban nem elegendők ahhoz, hogy megváltoztassák az üzleti és erőforrás-hálózatok működését, a globális gazdaság szerkezetét. Eredményeink alapján úgy véljük, hogy napjainkban az üzleti és gazdaságpolitikai gondolkodás középpontjában álló, tartósan reziliens ellátási láncok kialakításához, valamint a *nearshoring* és *reshoring* törekvések megvalósításához hosszú távon összehangolt gazdaság- és iparpolitikai, továbbá munkaerőpiaci intézkedések meghozatalára van szükség. Egy-egy nemzetállami protekcionista beavatkozás önmagában nem tud tartós szerkezeti átalakulást elérni az évtizedek alatt megszilárdult hálózati struktúrában még akkor sem, ha egy-egy csomópont kapcsolati struktúráját átmenetileg átrendezi.

4. Összefoglalás, következtetések

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy a protekcionista intézkedések milyen hatást gyakorolnak a hálózatos szerkezetű globális gazdaság működésére. A globális gazdaság működését a globális hálózati feszültséggel mértük, amely a globális hálózat teljesítményében időben, térben vagy hálózati szintek közötti különbségben testesül meg. Azt is vizsgáltuk, hogy igazolható-e a nemzetállami vagy nemzetállamok közötti szövetségi szinten alkalmazott protekcionista döntések és a globális hálózat feszültségének kapcsolata, és a protekcionizmus eredményezi-e a globális hálózat kapcsolatrendszerének átalakulását, szerkezeti változását.

Cikkünket abból a szempontból tekinthetjük tudományosan újszerűnek, hogy a protekcionizmust és a globális ellátási láncokban keletkező feszültséget önmagában, külön-külön ugyan több tanulmány elemezte, de a kettő kapcsolatát még nem vizsgálták. Elemzésünk abból a szempontból is hordoz újdonságot, hogy a protekcionizmus hálózatalakító szerepét sokváltozós elemzéssel, több hálózati réteg egymásra hatását elemezve vizsgáltuk, amely módszertan unikálisnak számít a téma szakirodalmában. Elemzésünkben dinamikus faktormodell segítségével alkottuk meg a protekcionista intézkedések indikátorváltozóit, aminek eredményeként két faktorba, az úgynevezett nyersanyag- és energiaexportőr, valamint a feldolgozóipari országok csoportjaira oszthattuk a világgazdaság szereplőit. Kína kiemelt globális hálózati

súlyát mutatja, hogy mindkét faktorban jelentős súllyal szerepel. Modellünk igazolta hipotéziseinket, azaz azt, hogy a protekcionista intézkedések és a globális hálózati feszültség között igazolható a kapcsolat, a protekcionizmus, még ha csak kis mértékben is, de növeli a feszültséget. A protekcionista beavatkozásoknak csak átmeneti hatása mutatható ki a globális hálózati működésben, és az is elsősorban a feldolgozóipari hálózatok működésének teljesítményében jelentkezik. Az egyszeri protekcionista beavatkozások (legyenek azok korlátozások, ösztönzők, támogatások) az exportszerkezet ragadozóssága, illetve az ún. útfüggőség miatt önmagukban nem tudnak érdemi, szerkezeti átrendeződést eredményezni a hálózati működésben, jellemzően csak néhány köteléket, kapcsolati linket vágnak le az egyes csomópontokról.

A hálózati feszültség alakulására képzett indikátorunkat korábbi modellünk továbbvezetéseként származtattuk, és szintén dinamikus faktormodell alkalmazásának eredményeként igazoltuk, hogy a globális hálózati feszültség az elmúlt két évtizedben elsősorban a 2008 és 2013 közötti gazdasági válság, valamint a 2020 és 2022 közötti koronavírus-járvány által kiváltott válság időszakában volt magas, ez utóbbi esetben extrém értékű.

A hálózati működés szempontjából a 2008. évi pénzügyi és a koronavírus-járvány által kiváltott válság közötti meghatározó különbség az, hogy bár mindkettő főként a feldolgozóipari termékeket exportáló országokra hatott, az utóbbi esetében a globális ellátási láncok szerkezetét és az abban való áruáramlás folyamatát érintő szakadások (*disruption*), sűrűlódások történtek. Ezek a szakadások kiugró hálózati feszültséget generáltak, és rámutattak az ellátási láncok szerkezetének nagy fokú sérülékenységre. Mindez az üzleti hálózatok újraszervezésének irányába történő gondolkodást indított el több multinacionális vállalatnál. Az európai és észak-amerikai nemzetállami gazdaságpolitikai gondolkodásban is megjelent a törekvés a kelet-ázsiai (elsősorban kínai) függőség enyhítésére. Felerősödtek az ún. *reshoring* és *nearshoring* üzleti irányzatok, amelyek elsősorban a kelet-ázsiai országokból próbálják az ipari termelést visszaszervezni az európai és észak-amerikai kontinensekre. Ha ezek a hálózat-újraszervezési törekvések tartósnak bizonyulnak, akkor ennek a trendnek lehet hosszú távon hatása a globális hálózati struktúrára, s ebben a hálózati átrendeződésben a protekcionizmus is szerepet kaphat.

A koronavírus-járvány által kiváltott válság lezárultával 2023-tól a hálózati feszültségmutató újra alacsony értékre csökkent, mivel a globális ellátási láncok működését fenyegető kockázatok enyhültek. Az azonban nem ítéltető még meg, hogy a közelmúltbeli extrém kilengések, illetve az azok nyomán jelentkező hálózatát-szervezési gondolatok tartósak maradnak-e, és a kritikus erőforrásokhoz való hozzáfé-

rés mint korlát hogyan befolyásolja megvalósításukat. E következtetésünk egybevág Halmai (2023) megállapításával, amely szerint a koronavírus-járvány által kiváltott válság nyomán megfigyelhető deglobalizációs folyamatok az ellátási láncok újrászerveződését igényelhetik, így időben elhúzódóak lehetnek, és számottevő költségekkel járhatnak.

A fentiekhez kapcsolódva vizsgálatunk egyik fontos tanulsága, hogy a protekcionizmus önmagában nem elegendő eszköz a globális gazdaság hálózati kapcsolatainak tartós átrendeződéséhez, ugyanakkor a protekcionista intézkedések az egyes vállalatok szintjén kiválthatnak zavarokat, ami a vállalati teljesítményt tartósan viszszafojthatja, vagy a vevői, beszállítói kapcsolatok átrendezésére készíthet. Eredményeinkből adódik, hogy kutatásunk a protekcionizmus kiváltó okaként azonosítja a globális feszültséget, ezáltal a kereskedelemkorlátozások elméletének bővítéséhez is hozzájárul.

Elemzésünk korlátja, hogy a vizsgálati modellünkbe bevont változókat nemzetközi szakirodalomra alapozva ugyan, de kvázi önkényesen választottuk ki, és a modellünkbe bevont változók a globális hálózat pontszerű állapotát írják le az egyes megfigyelések időpontjában, azaz nem flow változók. Vizsgálati következtetéseink előrejelzésre nem alkalmasak, és érzékenységre vonatkozó következtetés sem vonható le belőlük. Csak azt igazoltuk, hogy a protekcionizmus, elsősorban a feldolgozóipari országok teljesítményingadozásán keresztül növeli a hálózati feszültséget, amely önmagában nem eredményez tartós szerkezeti változást, de e kapcsolat eredményeink alapján nem skálázható.

Válaszolva a tanulmányunk címében feltett kérdésre, természettudományi hasonlaltal élve a protekcionista beavatkozásokat sokkal inkább mennydörgésnek tekinthetjük, amelyek okozhatnak átmeneti, akár nagy médiazajjal járó hangos hálózati feszültségnövekedést, de önmagukban nem képesek olyan elementáris, földrengésszerű változásokra, amelyek azonnali szerkezeti átrendeződést váltanak ki a globális hálózatok működésében.

1. Dinamikus faktormodell

Legyen $x_t = (x_{1,t}, x_{2,t}, \dots, x_{N,t})$ N idősor vektora, amelyek mindegyike valós értékű sztochasztikus folyamatot követ $t = 1, 2, \dots, T$ időszakon keresztül.

A dinamikus faktormodell arra a feltételezésre épül, hogy minden megfigyelt $x_{i,t}$ ($i = 1, 2, \dots, N$) idősor felírható két komponens összegeként, amelyek közül az egyik, $x_{i,t}$ a kevés számú faktor által „vezérelt”, míg a maradék idioszinkrasztikus vagy másként egyedileg specifikált komponens $\epsilon_{i,t}$. Ez alapján a felírható:

$$\begin{aligned} x_{i,t} &= \chi_{i,t} + \epsilon_{i,t}, \quad i = 1, 2, \dots, N \text{ és } t = 1, 2, \dots, T, \\ \chi_{i,t} &= v_i(L)' \mathbf{z}_t, \end{aligned} \quad (1)$$

ahol $v_i(L) = v_{i,0} + v_{i,1}L + \dots + v_{i,\ell}L^\ell$ ($\ell < \infty$) a $\mathcal{K}$ nem megfigyelt közös faktorra, $\mathbf{z}_t = (z_{1,t}, z_{2,t}, \dots, z_{\mathcal{K},t})'$ alkalmazott késleltetési polinom. Így az (1) egyenlet jobb oldala nem megfigyelt, csak a bal oldala megfigyelt. Mivel $\mathbf{z}_t$ véges dimenziós $\mathcal{K} < \infty$, ezért minden i -re létezik olyan $\mathcal{R} \times 1, \mathcal{R} \geq \mathcal{K}$ konstans vektor $\lambda_i = (\lambda_{i,1}, \lambda_{i,2}, \dots, \lambda_{i,\mathcal{R}})'$, amelyre $v_i(L)' = \lambda_i' \mathbf{C}(L)$, és ahol $\mathbf{C}(L) = \sum_{m=0}^{\infty} C_m L^m$ késleltetési polinomok $\mathcal{R} \times \mathcal{K}$ mátrixa, amelyre $\sum_{m=0}^{\infty} \|C_m\| < \infty$.

Ez alapján a dinamikus faktormodell statikus reprezentációja a következő, ha $\mathbf{f}_t = (f_{1,t}, f_{2,t}, \dots, f_{\mathcal{R},t})'$:

$$\begin{aligned} x_{i,t} &= c_{i,t} + \epsilon_{i,t} \\ c_{i,t} &= \lambda_i' \mathbf{f}_t \end{aligned} \quad (2)$$

Ami vektorjelölésekkel a következőként írható fel:

$$\begin{aligned} \mathbf{x}_t &= \mathbf{c}_t + \boldsymbol{\epsilon}_t \\ \mathbf{c}_t &= \boldsymbol{\Lambda} \mathbf{f}_t, \end{aligned} \quad (3)$$

ahol $\mathbf{c}_t = (c_{1,t}, c_{2,t}, \dots, c_{N,t})'$, $\boldsymbol{\epsilon}_t = (\epsilon_{1,t}, \epsilon_{2,t}, \dots, \epsilon_{N,t})'$, és $\boldsymbol{\Lambda} = (\lambda_1', \lambda_2', \dots, \lambda_N')'$. Dinamikus vagy közös faktornak a $\mathbf{z}_t$ faktorokat nevezik, míg $\mathbf{f}_t$ a statikus faktorokat tartalmazza. A statikus faktorok száma $\mathcal{R}$, nem lehet kisebb, mint a dinamikus faktorok száma ($\mathcal{K}$), és általában sokkal kisebb szám, mint a modellbe bevont idősorok száma (N), vagyis: $\mathcal{K} \leq \mathcal{R} \ll N$.

A (3) egyenletben c_t többváltozós folyamatot tekintjük a közös komponensnek.

A dinamikus faktormodell feltétele, hogy $x_{i,t}$ gyengén stacionárius folyamat legyen: $E(x_{i,t})=0$ és $E(x_{i,t}, x_{i,t-s}) < \infty, s \in \mathbb{Z}$. Ez a következő feltételek teljesülését teszi szükségessé:

- A $\mathbf{z}_t$ q változós folyamat független és azonos eloszlású (i.i.d.) az idő és keresztmetszeti dimenzióban egyaránt: $E(\mathbf{z}_t) = \mathbf{0}$, $E(\mathbf{z}_t \mathbf{z}_s')$ minden $t \neq s$ párra, és $E(\mathbf{z}_t \mathbf{z}_t') = \text{diag}(\omega_1^2, \omega_2^2, \dots, \omega_R^2)$, ahol a diagonális mátrix minden j elemére igaz, hogy $\omega_j^2 < \infty$.
- Az idioszinkrasztikus komponens felírható $\epsilon_{i,t} = \theta_i(L)u_{i,t} = \sum_{m=0}^{\infty} \theta_{i,m} u_{i,t-m}$ Wold-reprezentációként, ahol $\sum_{m=0}^{\infty} |\theta_{i,m}| < \infty$. Az $u_{i,t}$ szintén független, azonos eloszlású folyamat, korlátozott keresztmetszeti függéssel: $E(u_{i,t}, u_{j,t}) = \tau_{i,j}$, ahol $\sum_{i=0}^N |\tau_{i,j}| < I$, és $\mathcal{I}$ pozitív, N -től és T -től független.
- Az idioszinkrasztikus hibák és a dinamikus faktorok kölcsönösen függetlenek: $E(\mathbf{u}_t, \mathbf{z}_s') = \mathbf{0}$, minden t -re és s -re (Solberger & Spånberg, 2020).

2. A protekcionizmus 1,2 és a hálózatifeszültség-faktorok alapstatisztikái

2. táblázat

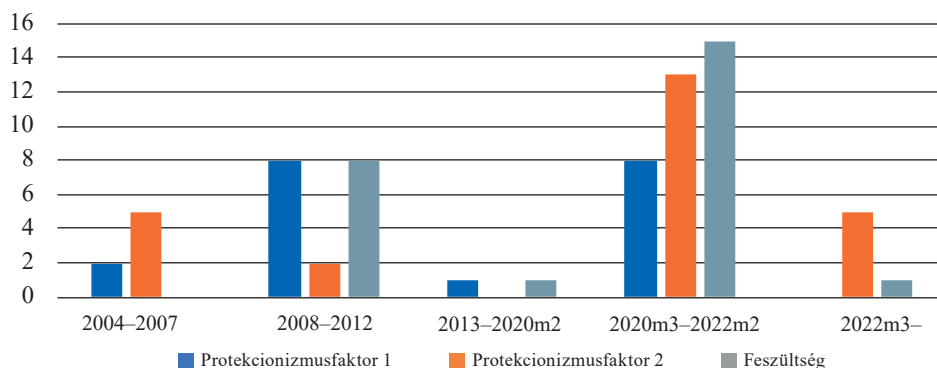
A dinamikus faktorok leíró statisztikái

	Protekcionizmusfaktor 1	Protekcionizmusfaktor 2	Feszültség
Hónapok száma	243	243	246
Minimum	-6,717	-12,290	-5,755
Maximum	5,564	16,303	5,167
Átlag	0,020	0,042	-0,013
Szórás	0,793	1,604	0,654
Alsó kvartilis	-0,074	-0,336	-0,066
Medián	0,059	0,043	0,019
Felső kvartilis	0,223	0,378	0,090
Interkvartilis terjedelem	0,297	0,714	0,156
Outlierek száma	19	25	25

Forrás: Saját számítás a modellszámítás eredményeként kapott faktorok felhasználásával.

Általánosságban elmondható, hogy a faktorok eloszlása csúcsos és szimmetrikus. Az eloszlás jellege miatt a szélsőséges értékek aránya meglehetősen magas, a másfélszeres interkvartilis terjedelem alapján meghatározott outlierek darabszáma az első protekcionizmusfaktor esetén az elemszám 7,8, a második protekcionizmusfaktor esetén 10,3, a feszültségfaktor esetén az elemszám 10,2 százaléka. A faktorok szélső értékeinek időbeli eloszlásáról a 13. ábra nyújt információt.

Outlierek darabszáma a másfélszeres interkvartilis terjedelem alapján

Forrás: Saját számítás a modellszámítás eredményeként.

A gazdasági válságot megelőző első időszakban főként a Protekcionizmusfaktor 2 esetén jelentkeztek outlierek, a gazdasági válság a feldolgozóipari országokban okozott protekcionista sokkokat és globális feszültséget. A 2013 és 2020 közötti időszakban kicsi volt az outlierek száma. A koronavírus-járvány által kiváltott válság alatt mindkét protekcionista faktorunk számos sokkal szembesült, ezzel együtt a feszültségben ekkor jelentkezett a legtöbb outlier. A 2022 márciusa utáni időszakban főként a második protekcionista faktorban jelentkeztek szélsőséges értékek, ami a háború okozta szankcióknak és jelentős áringadozásoknak volt betudható.

Hivatkozások

- Ábel, I., Gerlaki, B., Lóga, M., & Nagy, G. (2024). Gazdasági globalizáció és globális értékláncok. *Külgazdaság*, 68(7–8), 25–47. <https://doi.org/10.47630/kulg.2024.68.7-8.25>
- Antalóczy, K., & Sass, M. (2023). Fagyos szelek idején. *Külgazdaság*, 67(1–2), 5–14. <https://doi.org/10.47630/kulg.2023.67.1-2.5>
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593–1636. <https://doi.org/10.3386/w21633>
- Balassa, B. (1978). New Protectionism and the International Economy. *Journal of World Trade Law*, 12, 409–435. <https://doi.org/10.54648/trad1978037>
- Barabási, A.-L. (2003): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri, Budapest.
- Benguria, F., & Saffie, F. (2024). Escaping the trade war: Finance and relational supply chains in the adjustment to trade policy shocks. *Journal of International Economics*, 152, 103987, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2024.103987>
- Bódi-Schubert, A. & Ritzlné Kazimir, I. (2024). A globális gazdaság hálózati építőelemei – kapcsolatok és csomópontok. In Halmai P. (szerk.): *Fenntarthatóság a közgazdaság-tudományban* (pp. 267–327). Budapesti Metropolitan Egyetem.
- Bontempi, M. E., Frigeri, M., Golinelli, R., & Squadrani, M. (2021). EURQ: A new web search-based uncertainty index. *Economica*, 88(352), 969–1015. <https://doi.org/10.1111/ecca.12372>
- Bouët, A., Bureau, J. C., Decreux, Y., & Jean, S. (2005). Multilateral agricultural trade liberalisation: The contrasting fortunes of developing countries in the Doha round. *World Economy*, 28(9), 1329–1354. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2005.00736.x>
- Breitung, J., & Eickmeier, S. (2006). Dynamic factor models. *Allgemeines Statistisches Archiv*, 90, 27–42. https://doi.org/10.1007/3-540-32693-6_3
- Czakó, K. (2019). Hálózatok véletlenszerű és célorientált megváltoztatása. In *Hálózatok a tudományok, a technika és az orvoslás körében. A Magyar Természettudományi Társulat tudománytörténeti kötetei* (4). (pp. 243–269). Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Enderwick, P. (2011). Understanding the rise of global protectionism. *Thunderbird International Business Review*, 53(3), 325–336. <https://doi.org/10.1002/tie.20410>
- Erdős, P., & Rényi, A. (1959). On random graphs I. *Publicationes Mathematicae Debrecen*, 6(3–4), 290–297.
- European Commission (2024). *Time series*. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/business-and-consumer-surveys/download-business-and-consumer-survey-data/time-series_en
- Fajgelbaum, P. D., Goldberg, P. K., Kennedy, P. J., & Khandelwal, A. K. (2020). The return to protectionism. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(1), 1–55. <https://doi.org/10.3386/w25638>
- Federal Reserve Bank of New York (2024). *Global Supply Chain Pressure Index*. <https://www.newyorkfed.org/research/policy/gscpi>
- Felbermayr, G., Larch, M., Yalcin, E., & Yotov, Y. V. (2024). *On the heterogeneous trade and welfare effects of GATT/WTO membership*. CESifo Working Paper No. 8555, 1–26. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3699234>
- Ferracane, M. F., Lee-Makiyama, H., & Van Der Marel, E. (2018). Digital trade restrictiveness index. *European Center for International Political Economy*, 5.
- FRED Economic Data (2024). <https://fred.stlouisfed.org/>
- Gelei, A. (2009). Hálózat – a globális gazdaság kvázi szervezete. *Vezetéstudomány*, 40(1), 16–33. <https://doi.org/10.14267/veztud.2009.01.02>
- Gelei, A. (2017). Globális értékláncok strukturális kérdései – versenyképességi megfontolások. *Külgazdaság*, 61(9–10), 30–54. <https://doi.org/10.47630/kulg.2017.61.9-10.30>

- Global Trade Alert (2024). https://data.globaltradealert.org/?ki=1&ka=1&ko=0&na=0,999&ast=oneplus&nai=all&kim=1&iis=oneplus&ni=1,999&ke=1&ies=oneplus&nei=all&ky=1&ip=2000-01-01,&kin=0&krn=1&kifd=1&kit=1&kmc=1&kil=1&kef=1&kt=1&kas=1&apit=tree&kap=1&kid=1&kr=1&ij=any&ih=any&cp=2023,2023&tp=2022,2022&td=current&cytd=1&iyd=1&cv=inter-vention_id&ct=sum&type=entries Letöltés dátuma: 2024. augusztus 31.
- Google Trends (2024). <https://trends.google.com/trends/>
- Håkansson, H. (1997). Organization networks. In A. Sorge & M. Warner (Eds.), *The IEBM handbook of organizational behaviour* (pp. 232–240). International Thomson Business Plan, London.
- Halmi, P. (2023): Globalizáció versus deglobalizáció. *Hitelintézeti Szemle*, 22(2), 5–24. <https://doi.org/10.25201/hsz.22.2.5>
- Handley, K., Kamal, F., & Monarch, R. (2020). *Rising import tariffs, falling export growth: When modern supply chains meet old-style protectionism* (No. w26611). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w26611>
- Harrison, G. W., Rutherford, T. F., & Tarr, D. G. (1997). Quantifying the Uruguay round. *The Economic Journal*, 107(444), 1405–1430. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.1997.tb00055.x>
- Henn, C., & McDonald, B. (2014). Crisis protectionism: The observed trade impact. *IMF Economic Review*, 62(1), 77–118. <https://doi.org/10.1057/imfer.2014.4>
- IMF (2023). *The High Cost of Global Economic Fragmentation*. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/08/28/the-high-cost-of-global-economic-fragmentation>
- IMF (2024). <https://www.imf.org/en/Data> Letöltve: 2024. 08. 08.
- Jackson, M., & Wolinsky, A. (1996). A strategic model of economic and social networks. *Journal of Economic Theory*, 71(1), 44–74. https://doi.org/10.1007/978-3-540-24790-6_3
- Japanese Ministry of Economy, Trade and Industry. (2019). *White paper on international economy and trade 2019*. Part 2.1. (METI). <https://www.meti.go.jp/english/report/data/wp2019/wp2019.html>
- Jiang, L., Lu, Y., Song, H., & Zhang, G. (2023). Responses of exporters to trade protectionism: Inferences from the US-China trade war. *Journal of International Economics*, 140, 103687. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2022.103687>
- Kutlina-Dimitrova, Z., & Lakatos, C. (2017). *The global costs of protectionism*. World Bank Policy Research Working Paper No. 8277. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8277>
- Li, Y., & Beghin, J. C. (2014). Protectionism indices for non-tariff measures: An application to maximum residue levels. *Food Policy*, 45, 57–68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.12.005>
- Martin, J., Mejean, I., & Parenti, M. (2023). Relationship stickiness, international trade, and economic uncertainty. *Review of Economics and Statistics*, 1–45. DOI: https://doi.org/10.1162/rest_a_01396
- OECD (2024a). *OECD Data explorer*. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-DE.html>
- OECD (2024b). *OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy Trends up to 2024*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/b9e5c870-en>.
- Piekutowska, A., & Konopka, P. (2023). How to measure protectionism in international trade in XXI century? The regional barometer of protectionism—case of Poland. *Technological and Economic Development of Economy*, 29(3), 775–795. <https://doi.org/10.3846/tede.2023.18345>
- Solberger, M., & Spånberg, E. (2020). Estimating a dynamic factor model in EViews using the Kalman Filter and smoother. *Computational Economics*, 55(3), 875–900. <https://doi.org/10.1007/s10614-019-09912-z>
- Soukar, L. (2019). Natural resources endowment and WTO. *Journal of Economic Integration*, 34(3), 546–589. <https://doi.org/10.11130/jei.2019.34.3.546>
- Stock, J., & Watson, M. (2011). Dynamic Factor Models. In M. P. Clements, D. F. Hendry (Eds.), *Oxford Handbook on Economic Forecasting* (pp. 35–61), Oxford University Press.
- Trading Economics (2024). <https://tradingeconomics.com/commodity/containerized-freight-index>
- United Nations Conference on Trade and Development (2019). *International classification of non-tariff measures*. UNCTAD. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2019d5_en.pdf

University of Michigan – Surveys of Consumers (2024). <https://data.sca.isr.umich.edu/data-archive/mine.php>

World Bank (2024). *Trade restrictiveness index*. Overall Trade Restrictiveness Indices and Import Demand Elasticities | Data Catalog

Az ESG a nemzetköziesedés tükrében

HORVÁTH GÁBOR – CSAPI VIVIEN*

A globális gazdasági integráció és a fenntarthatóság iránti társadalmi, szabályozói és befektetői elvárások egyre szorosabb összefonódása új kihívások elé állítja a vállalatokat. A nemzetközi piacokra lépő cégek számára különösen fontos, hogy fenntarthatósági teljesítményüket a változó külső normákhoz igazítsák. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a nemzetközi jelenlét (külföldi bevételi arány), valamint a méret és a tőkeszerkezet miként befolyásolja a vállalatok fenntarthatósági teljesítményét (ESG), illetve ezen belül a környezeti (E – environmental), társadalmi (S – social) és vállalatiirányítási (G – governance) dimenzió hozzájárulását e teljesítményhez. A 2013 és 2023 közötti időszakra vonatkozó, az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján panelregressziós modelleket alkalmaz az összefüggések feltárásához, kontrollváltozóként bevonva többek között az árbevételt, a működési eredményességet (OROA) és a kötelezettségek arányát. Az eredmények szerint a nemzetköziesedés szignifikánsan és pozitívan hat az ESG-értékekre, ami arra utal, hogy a külföldi piacokra lépő vállalatokat erősebb szabályozási és stakeholder-nyomás ösztönzi fenntarthatósági céljaik és gyakorlataik fejlesztésére. A vállalatméret és a magasabb kötelezettségarány szintén erős pozitív kapcsolatban áll az ESG-pontszámokkal, míg a magasabb rövid távú működési eredményesség általában gyengébb ESG-fókusz jelez. A pillérenkénti vizsgálat szerint a vállalatiirányítási (G) dimenzió esetében a nemzetköziesedés és egyéb vállalati sajátosságok hatása kevésbé erős, mint a környezeti (E) és társadalmi (S) vonatkozásban. A bontott részsokaságokra alkalmazott

* Horváth Gábor, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának tanársegédje. E-mail: horvath.gabor@ktk.pte.hu ORCID: 0009-0008-8419-7563,

Csapi Vivien, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának egyetemi docense. E-mail: csapiv@ktk.pte.hu ORCID: 0000-0003-1996-091X

A tanulmány a TKP2021-NKTA-19 számú projekt keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

A kézirat 2025. március 31-én érkezett a Külgazdaság szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.5-6.41>

modellek konklúziója alapján a változók közötti kapcsolat szektorálisan eltérő karakterisztikát mutat. A tanulmány fontos tanulságokkal szolgál a vállalatvezetők, a szabályozók és a befektetők számára a fenntarthatósági és nemzetköziesedési stratégiák összehangolását illetően.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F23, M14, G32, M14.

Kulcsszavak: nemzetköziesedés, ESG-teljesítmény, fenntarthatóság, tőkeszerkezet, szektorális különbségek.

Abstract

ESG in the context of internationalization

GÁBOR HORVÁTH – VIVIEN CSAPI

The increasingly close interconnection of global economic integration and social, regulatory and investor expectations for sustainability poses new challenges for companies. It is particularly important for companies entering international markets to align their sustainability performance with changing external standards. This study examines how international presence (foreign revenue share), size, and capital structure influence companies' sustainability performance (ESG) and, within that, the contribution of the environmental (E), social (S), and governance (G) dimensions to this performance. Based on data from the LSEG Workspace database for the period 2013-2023, panel regression models are used to explore the relationships, including sales revenue, operating profitability (OROA) and debt ratio as control variables. The results show that internationalization has a significant and positive impact on ESG values, suggesting that companies entering foreign markets are encouraged by stronger regulatory and stakeholder pressure to improve their sustainability goals and practices. Company size and a higher debt ratio are also strongly positively correlated with ESG scores, while higher short-term operating performance generally indicates a weaker ESG focus. According to the pillar-by-pillar analysis, the impact of internationalization and other company characteristics is less pronounced in the governance (G) dimension than in the environmental (E) and social (S) dimensions. Based on the conclusions of the models applied to the sub-populations, the relationship between the variables indicates sectoral differences. The study provides important lessons for corporate managers, regulators, and investors on the coordination of sustainability and internationalization strategies.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F23, M14, G32, M14.

Keywords: internationalization, ESG performance, sustainability, capital structure, sectoral differences.

Bevezetés

A globalizált üzleti környezetben egyre jelentősebb szerepet kap a fenntarthatósági szempontok érvényesítése a vállalati stratégiában (Spataro et al., 2023; Sonko & Sonko, 2023). A környezeti (*environmental*), társadalmi (*social*) és vállalatirányítási (*governance*) dimenziókat átfogó ESG-megközelítés napjainkra központi témává vált a pénzügyi befektetők, a szabályozók, sőt a fogyasztók és helyi közösségek számára is (Giese et al., 2019). Ezzel párhuzamosan folyamatosan bővül azoknak a vállalatoknak a köre, amelyek új növekedési és diverzifikációs lehetőségeket keresve nemzetközi piacokra lépnek (Attig et al., 2016). A nemzetköziesedés és az ESG közötti kapcsolat mind az elméleti megközelítések, mind az empirikus vizsgálatok terén releváns és dinamikusan fejlődő terület (Marano et al., 2017). E kapcsolatok feltárása a vállalatvezetők, a szabályozók és a befektetők számára is kiemelkedő fontosságú, mert a fenntarthatóság és a külföldi működés egyre inkább kölcsönösen alakítja egymást (Godos-Díez et al., 2011).

A közelmúltban a vállalatok stratégiai szempontrendszerében a fenntarthatóság jelentőségének nemzetközi megítélése is változott: egyes politikai és gazdasági érdekcsoportok a fenntarthatósági szempontokat a versenyképesség ellenpontjaként értelmezik, amely a szabályozói környezet és a vállalati narratívák polarizálódásához vezetett (Spataro et al., 2023). Ez rámutat arra, hogy az ESG-gyakorlatok vállalati szintű adaptációját nemcsak a társadalmi és a piaci, hanem a szabályozói szerep jelentősége miatt a politikai erőter is befolyásolja.

Az ESG és a vállalatok nemzetközi jelenlétének összefüggését számos tanulmány vizsgálta (Strike et al., 2006; Kang, 2013), ám az eredmények gyakran eltérő irányokat és mértékeket mutatnak. Ez a tanulmány arra a kutatási kérdésre keresi a választ, hogy kimutatható-e szignifikáns kapcsolat a vállalatok külföldi bevételi aránya és ESG-teljesítménye között. A vállalati méret (elsősorban az árbevétel) és a tőkeszerkezet (kötelezettségek aránya) hogyan befolyásolja az ESG-pontszámokat? A nemzetköziesedés magasabb ESG-értékeket kényszerít ki, vagy a jó ESG-eredmény segíti a vállalatot abban, hogy külföldi piacokra lépjen? Hogyan térnek el ezek a hatások az ESG egyes pilléreiben (E, S, G)?

Miként az alábbi irodalomkutatásból is kiderül, a vállalat nemzetköziesedésének mértéke és ESG-teljesítménye között többnyire pozitív összefüggés figyelhető meg, ám a kapcsolat erősségének, a dimenzió szerinti és szektoronkénti karakterisztikáinak, valamint az ok-okozati viszonyoknak a feltárása továbbra is kutatás tárgya. Ez a tanulmány panelregressziós modellek segítségével világítja meg a kapcsolatokat.

Ezzel kiegészíti a meglévő szakirodalmat, ugyanis sok publikáció nem választja szét a különböző vállalati sajátosságok hatásmechanizmusait (Marano et al., 2017), vagy elsősorban a fejlett piacokra koncentrál (Albuquerque et al., 2018).

Előzetes eredményeink szerint a vállalatméret (árbevétel), a nemzetközi jelenlét (külföldi bevétel aránya) és a magasabb kötelezettségarány is pozitív összefüggést mutat az összesített ESG-pontszámokkal. Ezzel szemben, ha az egyes pilléreket külön vizsgáljuk, akkor a G komponensnél nem minden esetben szignifikánsak ezek a kapcsolatok, míg az E és S mutatók esetében egyértelmű kapcsolat igazolható.

Ez a tanulmány szektorális mélységű elemzéssel járul hozzá a meglévő szakirodalomhoz, lehetőséget adva pontosabb empirikus megalapozásra a gyakorlati stratégiai döntésekhez. A kutatás eredményei a nemzetköziesedési és fenntarthatósági stratégiák összehangolását és komplex, hosszú távú tervezését ajánlják a vállalatvezetőknek. További vizsgálatok indokoltak az iparági és regionális differenciák mélyebb megértése érdekében.

A tanulmány felépítése a következő: A témára vonatkozó szakirodalom feltérképezésével foglalkozó első rész ismerteti a CSR/ESG és a nemzetköziesedés közötti kapcsolatokra vonatkozó elméleti kereteket, különös tekintettel a vállalati méret, a pénzügyi teljesítmény és a vállalatirányítás szerepére (Kang, 2013; Marano et al., 2017). A második rész bemutatja a vizsgálatban érintett sokaságot, a panelregressziós modell felépítését, a vizsgált és modellbe vont változókat és az ökonometria elemzés eredményeit, továbbá a kapott eredmények alapján értelmezi a független változók hatásait az ESG egészére, valamint külön az E, S és G pillérekre. Az *Összefoglalás, következtetések* rész értékeli az eredményeket a szakirodalmi kontextusban, felhívja a figyelmet a gyakorlati következményekre és a kutatás korlátaira, illetve javaslatokat tesz a további kutatási irányokra.

Szakirodalmi áttekintés

Az ESG és a CSR (*corporate social responsibility*) fogalma szoros kapcsolatban áll egymással, de eltérő fókuszú megközelítések. A CSR elsősorban a vállalat társadalmi felelősségvállalására, míg az ESG annak mérhető, pénzügyi kockázatokkal is összefüggő dimenzióira koncentrál. A CSR inkább narratív, míg az ESG kvantitatív mutatók révén teszi összehasonlíthatóvá a vállalati fenntarthatósági teljesítményt. Mindkét koncepció vállalati szinten jelenik meg, de kapcsolódnak a fenntarthatóság makroszintű céljaihoz: a klímaváltozás mérsékléséhez, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez és a felelős vállalati működéshez (Putzer & Posza, 2024).

A vállalatok nemzetköziesedése és fenntarthatósági teljesítménye (ESG) közötti kapcsolat szoros és sokrétű: a hatás lehet kölcsönös, és sok esetben iparág- és vállalatfüggő. A két terület közötti párhuzamokat a kapcsolódó elméletek alapján mutatjuk be. A vállalatok nem egyszeri, nagy ugrással válnak multinacionálissá, hanem iteratív tanulási folyamat révén. Ez egyaránt magába foglalja a piaci, kulturális és intézményi ismeretek elsajátítását (Uppsala-modell; Johanson & Vahlne, 1977), vagyis a vállalatok nemzetközi kitettsége (és kockázata) fokozatosan nő. Ez párhuzamba állítható a fenntarthatósági (ESG) gyakorlatok beépítésének tanulási és adaptációs folyamatával.

Dunning (1988) OLI-paradigmája három fő tényezőre bontja a multinacionális vállalatok külföldi beruházási, termelési és exportdöntéseit: tulajdonspecifikus előnyökre, helyspecifikus előnyökre és belső piaci előnyökre. A fenntarthatósági szempontokat tekintve a vállalatok olyan helyspecifikus körülményeket is figyelembe vesznek, mint a környezeti szabályozások, a társadalmi elvárások és a zöld-infrastruktúra. A vállalatok ESG-stratégiáját befolyásolhatja, hogy a nemzetközi működés során mennyire kell alkalmazkodniuk eltérő intézményi és társadalmi normákhoz. Oliver (1997) integrálta az erőforrás-alapú (*resource-based view* – RBV) és ezen utóbbi, intézményi megközelítés alapvetéseit, amikor rávilágított arra, hogy a vállalatoknak az intézményi, külső elvárásokat beépítve kell fejleszteniük belső képességeiket. A nemzetköziesedéssel együtt járó eltérő szabályozói és társadalmi közeg intenzív külső és új belső képességek kialakításához vezető belső nyomást váltott ki. A fenntarthatósági kezdeményezések, az ESG- és a CSR-tevékenységek e kettős nyomásra adott stratégiai válaszként is értelmezhetők, amelyek hosszabb távon tartós versenyelőnyt is eredményezhetnek.

Számos tanulmány (Spataro et al., 2023; Sonko & Sonko, 2023; Khursid & ul Islam, 2024) támasztja alá, hogy a nemzetközi jelenléttel bíró vállalatok a külföldi szabályozások és eltérő fogyasztói, valamint társadalmi normák miatt szigorúbb ESG-kötelezettségekkel és elvárásokkal szembesülhetnek. Ugyanakkor a jó ESG-gyakorlatok közvetett módon segíthetik a külföldi piacra lépést, javítva a vállalat reputációját és csökkentve a befektetők, illetve partnerek kockázati megítélését.

A fenntarthatósági teljesítmény, ESG- és CSR-tevékenységek, valamint a pénzügyi teljesítmény és a vállalati megítélés közötti kapcsolatot számos tanulmány vizsgálta. Közös bennük, hogy az ESG és a CSR az alapfogalmak szintjén átfedik egymást, de az ESG-pontszámok konkrétabb, mérőszámalapú visszacsatolást nyújtanak a piaci szereplőknek. Giese et al. (2019) szerint a magasabb ESG-pontszámot elérő vállalatokra jobb pénzügyi teljesítmény és alacsonyabb részvényárfolyam-

volatilitás jellemző. Eccles et al. (2014) szerint az ESG-központú vállalati működéshez kapcsolódó átláthatóság és környezeti innováció elősegíti a külső érintettek bizalmának javítását, és a vállalat számára stabilabb üzleti környezetet teremt. Albuquerque et al. (2018) szerint a társadalmilag felelős gyakorlatok nemcsak a vállalati kockázatot mérséklik, de hosszú távon versenyelőnyt és jobb megítélést is eredményezhetnek. Jo & Harjoto (2011) eredményei azt mutatják, hogy a transzparens vállalatirányítás és a dolgozói elégedettség pozitív hatást gyakorol a vállalati értékre, ennek nyomán a külföldi piacra lépés során erős tárgyalási pozíció alakítható ki. Ezt erősíti meg Galbreath (2013) is kiemelve, hogy a jól kommunikált és gyakorolt ESG-tevékenységek révén a befektetők és a partnerek csökkenő kockázati kitettséget érzékelnek, ami hozzájárul a tőkebevonás és a nemzetközi terjeszkedés sikeréhez.

Az ESG és a pénzügyi teljesítmény közötti kapcsolat vizsgálatában az eredményesség mérésére egyre gyakrabban alkalmazott mutató az OROA (*operating return on assets*), amely kifejezetten a vállalat működési eredményének (*earnings before interest and taxes* – EBIT) és az eszközöknek a viszonyát ragadja meg (Mervelskemper & Streit, 2017). E megközelítés előnye, hogy jobban tükrözi a vállalat alaptevékenységének hatékonyságát, mint a pénzügyi műveletek eredményét is magában foglaló hagyományos ROA. Több tanulmány (Park, 2023) rámutatott, hogy az OROA alkalmazása érzékenyebben követi a vállalat ESG-befektetéseinek rövid távú költség- és hozamszerkezetét, ami segítheti az ESG-intézkedések és a működési teljesítmény közötti – időnként ellentmondásos – összefüggések pontosabb feltárását. A magasabb OROA-értékekkel rendelkező cégek esetében ugyanis feltételezhető, hogy elsősorban a rövid távú pénzügyi mutatók maximalizálása a cél, ami akár csökkentheti az ESG-tevékenységek intenzitását vagy azok hatékonyságát (Flammer & Bansal, 2017). Ugyanakkor több publikáció (Mervelskemper & Streit, 2017) is hangsúlyozza, hogy a fenntarthatósági szempontokat az alaptevékenységbe integráló vállalatok hosszabb távon stabilabb pénzügyi teljesítményt érhetnek el, ami OROA-szinten is megmutatkozhat. Ezért az OROA bevonása az ESG-vel kapcsolatos empirikus vizsgálatokba a mélyebb összefüggések feltárásának fontos kiegészítője lehet, különösen olyan mintákban, ahol eltérő nemzetközi kitettségű és szabályozású vállalatok szerepelnek.

Az ESG-vel kapcsolatos megnövekedett stakeholder-figyelem – befektetői, hatósági és társadalmi oldalról – már önmagában is jelentős nyomás a vállalatokra, különösen, ha multinacionális vagy exportorientált tevékenységet folytatnak.

Strike et al. (2006) kimutatták, hogy a multinacionális vállalatok eltérő szabályozói és kulturális környezetben működnek, ami arra kényszeríti őket, hogy szigorúbb CSR/ESG-standardokat tartsanak be. Attig et al. (2016) arra jutottak, hogy a globálisan aktív vállalatok esetében a külföldi bevételi arány szignifikánsan korrelál a magasabb CSR-pontszámokkal, különösen a környezeti és társadalmi dimenziókban. Marano et al. (2017) a felzárkózó piacok multinacionális vállalatainak CSR-jelentéskészítését elemezték. A nemzetközi jelenlét segít a vállalatoknak kiszabadulni a kevésbé szigorú hazai szabályozásból, cserébe viszont nagyobb stakeholder-nyomással szembesülnek a fejlettebb piacokon. Godos-Díez et al. (2011) hangsúlyozták, hogy a vállalatok erős fenntarthatósági teljesítménye reputációs előnyt jelent, és megkönnyítheti a külpiacokra lépést, például a jobb hitelminősítés vagy a kedvezőbb partnerek azonosítása révén.

Általánosságban a nagyobb nemzetközi jelenlét (export, külföldi leányvállalatok, külföldi bevétel aránya) pozitívan függ össze a CSR/ESG-gyakorlatok intenzitásával. A magyarázat gyakran az, hogy a külföldi piacokon való részvétel erőteljesebb külső érintetti figyelmet (*stakeholder scrutiny*), illetve eltérő szabályozási és kulturális elvárásokat von magával. Ezzel szemben néhány tanulmány a fordított hatás lehetőségét is kiemeli, amely szerint a kedvező CSR/ESG-teljesítmény egyfajta reputációs erőforrás lehet, amely segíti a vállalatot a nemzetközi piacra lépésben (vagy a további terjeszkedésben).

A bemutatott szakirodalom alapján megállapítható, hogy ugyan számos publikáció vizsgálta az ESG és a nemzetköziesedés kapcsolatát, ezek többsége azonban nem választotta szét az ESG dimenzióit, vagy nem vette figyelembe a vállalati sajátosságok (pl. méret, eredményesség, tőkeszerkezet) kombinált hatását. Ennek a tanulmánynak a meglévő szakirodalomhoz való hozzájárulása abban áll, hogy részletes panelregressziós modellek segítségével értékeli a nemzetközi jelenlét ESG-teljesítményre gyakorolt hatását, külön elemzi az E, az S és a G pillért, és figyelembe veszi az iparági különbségeket is. Ezzel mélyebb empirikus alapot ad a nemzetközi fenntarthatósági stratégiák értékeléséhez.

Adatok és módszertan

Adatbázis

A tanulmány adatainak forrását az LSEG Workspace (korábbi Refinitiv Eikon) adatbázis képezte. A mintába azok a vállalatok kerültek be, amelyek a 2013 és 2023

közötti üzleti évek valamelyikére rendelkeztek ESG-minősítéssel (pontszámmal), továbbá árbevételük földrajzi megoszlása lehetővé tette a székhely szerinti, illetve az azon kívülről származó árbevétel arányának egyértelmű meghatározását. Az így létrejött adatállomány panelstruktúrájú, és a 2013 és 2023 közötti időszakra vonatkozóan 5764 vállalat mutatóinak értékeit tartalmazza.

Módszertan

A fő eredményváltozó az ESG-pontszám, amely a vállalatok fenntarthatósági teljesítményét kvantifikálja egy 0 és 100 közötti skálán. A magyarázó változók közül jelen tanulmány szempontjából kiemelten kezelt a nemzetközi bevételi arány, amely a nem anyaországból származó bevételt a teljes bevétel arányában adja meg. Kontrollváltozóként a vállalatméretet, a pénzügyi eredményességet/működési hatékonyságot, az eladósodottságot és a befektetői megítélést jellemző mutatókat vizsgáltuk (1. táblázat).

1. táblázat

Az elemzésbe bevont változókészlet

A változó neve	A változó leírása
Vizsgált eredményváltozók	
<i>ESG</i>	a fenntarthatósági teljesítmény LSEG-mutatója, 0–100 közötti érték (a magasabb érték a jobb teljesítmény)
<i>E</i>	a környezeti fenntarthatóság LSEG-mutatója, 0–100 közötti érték (a magasabb érték a jobb teljesítmény)
<i>S</i>	a társadalmi fenntarthatóság LSEG-mutatója, 0–100 közötti érték (a magasabb érték a jobb teljesítmény)
<i>G</i>	a vállalatirányítási fenntarthatóság LSEG-mutatója, 0–100 közötti érték (a magasabb érték a jobb teljesítmény)
Vizsgált magyarázó változók	
<i>Int</i>	nemzetközi bevételi arány (nem anyaországból származó árbevétel aránya az összes árbevételen belül), %, nemzetköziesedés
<i>MarketCap</i>	piaci kapitalizáció, milliárd USD, vállalatméret
<i>TotalAssets</i>	eszközállomány, milliárd USD, vállalatméret
<i>TotalLiab</i>	kötelezettségállomány, milliárd USD, vállalatméret
<i>Employees</i>	foglalkoztatottak létszáma, fő, vállalatméret
<i>Revenue</i>	árbevétel, milliárd USD, vállalatméret
<i>EBIT</i>	kamat- és adófizetés előtti eredmény, milliárd USD, vállalatméret
<i>OROA</i>	eszközarányos működési eredmény ($EBIT/Revenue$), %, eredményesség

A változó neve	A változó leírása
Vizsgált magyarázó változók	
<i>OROE</i>	sajáttőke-arányos működési eredmény (<i>EBIT/Revenue</i>), %, eredményesség
<i>EBITperRevenue</i>	kamat- és adófizetés előtti eredmény aránya a bevételből, %, eredményesség
<i>DebtTotARatio</i>	kötelezettségek aránya (<i>TotalLiab/TotalAssets</i>), %, eladósodottság
<i>MCperShhe</i>	a piaci kapitalizáció aránya a saját tőkéhez viszonyítva, %, befektetői megítélés

Forrás: Saját szerkesztés az LSEG Workspace adatbázis adatai alapján.

A komplex modellalkotást megelőzően a lehetséges magyarázó változók közötti multikollinearitás vizsgálatához a Variance Inflation Factor (VIF) mutatót alkalmaztuk. Az eredmények felhasználásával a bevont kontrollváltozók körét többkörös iteráció révén szűkítettük és optimalizáltuk. A vállalatméretet jellemző mutatók közül az árbevétel (*Revenue*), az eredményességet megragadni igyekvő mutatók közül az eszközarányos működési eredményt (*OROA*) tartottuk a modellben.

A rendelkezésünkre álló adatstruktúrához igazodóan a vizsgálat panelregressziós modelleken alapul. Az egyes kontrollváltozók modellezéshez való hozzáadását lépésről lépésre teszteltük, hogy elkerüljük a felesleges komplexitást. A panel kiegyensúlyozatlan adatállomány (egy-egy vállalatnál nem minden változóhoz áll rendelkezésre adat, illetve ahol igen, ott sem feltétlenül a vizsgált üzleti évek mindegyikére), így a modellalkotásnál erre is tekintettel kellett lennünk (a bevonható vállalatok és a megfigyelések megfelelő számának biztosítása miatt). A befektetői megítélést megragadó magyarázó változó (*MCperShhe*) egyik esetben sem mutatott szignifikáns hatást.

A fix hatású modelleket (FE) a Hausman-tesztel validáltuk, amely igazolta a modell előnyösségét a véletlen hatású modellekkel (RE) szemben. A modellben alkalmazott robusztus standard hibák kezelik a heteroszkedaszticitást és az esetleges autokorrelációt.

Statisztikai modell

Az alapmodellt az ESG-pontszám eredményváltozó és az *Int* magyarázó változó közötti kapcsolat meghatározására állítottuk fel. Az egyéb (szignifikáns hatást gyakorló) kontrollváltozók hozzáadásával a modell magyarázó ereje javult, miközben az *Int* változó koefficiense szignifikáns maradt ($p < 0,001$).

Az általános elméleti modell az alábbi:

$$ESG_{it} = \beta_0 + \beta_1 \cdot Int_{it} + \beta_x \cdot Kontrollváltozó(k)_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

ahol

ESG_{it}	az i vállalat t időszaki ESG-pontszáma, amely a komplex fenntarthatósági teljesítmény kvantitatív mérőszáma,
β_0	konstans, amely azt az alapértéket reprezentálja, amelyet az ESG-pontszám felvenne, ha minden magyarázó változó értéke nulla lenne,
β_1	együttható, amely a külföldi bevételi arány (Int_{it}) értékében bekövetkező egységni változás esetén, <i>ceteris paribus</i> , az ESG-pontszámban bekövetkező változást mutatja,
Int_{it}	az i vállalat t időszaki külföldi bevételi aránya, azaz a nem anyaországból származó árbevétel aránya a teljes árbevételben,
β_x	együttható, amely a kontrollváltozók értékében bekövetkező egységni változás esetén, <i>ceteris paribus</i> , az ESG-pontszámban bekövetkező változást mutatja,
$Kontrollváltozó(k)_{it}$	az i vállalat t időszakra vonatkozó olyan magyarázó változó, amely befolyásolhatja az ESG-pontszámot (például vállalatméret, pénzügyi eredményesség, eladósodottság),
u_i	vállalatspecifikus állandó hatásokat reprezentáló komponens, amely utal az egyes vállalatokra jellemző, de időben állandó tényezőkre (például iparági sajátosságok, menedzsmentstratégia),
ε_{it}	hiba- vagy véletlen hatásokat összefoglaló komponens, amely azokat a hatásokat reprezentálja, amelyeket a modell nem tud magyarázni, beleértve az esetleges mérési hibákat és az időben változó, nem megfigyelhető tényezőket.

Eredmények

Az eredmények arra utalnak, hogy a vállalatok nemzetközi aktivitása pozitív hatással van az ESG-teljesítményükre. A méretet és az eladósodottságot reprezentáló kontrollváltozók szintén jelentősen befolyásolják az ESG-pontszámokat, a kapcsolat minden esetben pozitív irányú. Az eszközarányos működési eredmény és az ESG-pontszám közötti negatív kapcsolat arra utal, hogy azok a vállalatok, amelyek erőteljes prioritásként kezelik a pénzügyi eredményességet, kevésbé összpontosítanak az ESG-célkitűzésekre.

$$ESG_{it} = 40,050 + 0,055 \cdot Int_{it} + 0,183 \cdot Revenue_{it} - 0,003 \cdot OROA_{it} + 0,063 \cdot DebtTotARatio_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Az alapmodellben alkalmazott magyarázó változókat használva az ESG pilléreit (eredményváltozóként) külön-külön is vizsgáltuk. Az eredmények arra utalnak, hogy a vállalatok környezeti és társadalmi teljesítménye szorosabb kapcsolatban áll

a bevont magyarázó változókkal, míg a vállalatirányítási dimenzió esetében inkább más, általunk nem vizsgált tényezők (például helyi szabályozási környezet) lehetnek fontosabbak (2. táblázat).

2. táblázat

Eredményeket összefoglaló táblázat

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	0,055***	0,067 **	0,066***	0,022 *
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,183***	0,227***	0,199***	0,104***
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	-0,003***	-0,004 **	-0,004***	-0,001
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,063***	0,086***	0,058***	0,058***
Konstans	40,050***	32,896***	40,896***	44,907***
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	4 975	4 975	4 975	4 975
Megfigyelések száma	27 639	27 638	27 638	27 639
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	5,6	5,6	5,6	5,6
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0204	0,0183	0,0162	0,0048
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,1617	0,1535	0,1516	0,0363
R-négyzet (összesített)	0,1580	0,1493	0,1466	0,0403
F(4, 4974)	22,95	19,24	22,11	11,56
Prob > F	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001

Szignifikanciaszintek: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Forrás: A szerzők saját számításai a LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Szektorális vizsgálat

A vállalatokat a Global Industry Classification Standard (GICS) rendszer alapján 11 szektorra osztottuk (MSCI, 2024), majd a szakirodalomban alkalmazott logikai keretek alapján (Giese et al., 2019; Albuquerque et al., 2018) nagyobb aggregált csoportokba soroltuk: a ciklusérzékeny, a defenzív, a szolgáltatási, technológiai és az

energiaszektorba. Az összevonás célja az elemszámnövelés mellett az iparági hasonlóságok és a gazdasági ciklusokra adott válaszok figyelembevétele volt. A szektorális aggregáció után a panelregressziós modelleket az egyes szektorcsoportok esetében külön-külön is lefuttattuk (3. táblázat).

Ennek megfelelően a következő aggregátumokat képeztük:

- *Ciklusérzékeny szektorok:* fogyasztási cikkek, ipari vállalatok, alapanyagok, ingatlan. Ezek a szektorok erőteljesen reagálnak a gazdasági ciklusok változásaira.
- *Defenzív szektorok:* alapvető fogyasztási cikkek, egészségügy, közművek. Ezeket a szektorokat jellemzően stabil kereslet és kisebb ciklikusság jellemzi.
- *Szolgáltatási szektorok:* pénzügy, kommunikációs szolgáltatások.
- *Technológiai szektorok:* információs technológiák. Sajátos innovációs és digitalizációs jellege miatt a technológiai szektort önálló csoportként kezeli a rendszer.
- *Energiaszektor.*

A ciklusérzékeny szektorokban a nemzetközi bevételi arány, az árbevétel és a kötelezettségek aránya egyaránt szignifikáns és pozitív hatást gyakoroltak az ESG-teljesítményre, míg a rövid távú eredményesség negatív irányú kapcsolatot mutatott. Ez a szektorcsoportra jellemző magas piaci és versenykitettség miatt érthető: a nemzetközi piacon való aktív jelenlét és a külső finanszírozási igény megnöveli az ESG-transzparencia iránti elvárásokat, míg a profitmaximalizálásra történő összpontosítás csökkentheti a fenntarthatósági prioritásokat.

A defenzív szektorok esetében az árbevétel és a nemzetközi jelenlét pozitív hatása ugyancsak kimutatható, míg a többi változó nem bizonyult szignifikánsnak. Ennek oka, hogy e szektorok stabil kereslettel rendelkeznek, és kevésbé érzékenyek a gazdasági ciklusokra, emiatt az ESG-gyakorlatukban kiegyensúlyozottabb teljesítmény figyelhető meg.

A szolgáltatási szektorokban hasonló tendenciák érzékelhetők, mint a ciklusérzékeny csoportban: a nemzetközi bevételi arány és a vállalatméret pozitív, az eszközarányos működési eredményesség pedig negatív hatást mutat. Mindez arra utal, hogy a szolgáltatási piacon is erős elvárás az ESG-nek történő megfelelés, különösen, ha a vállalatok tőkepiaci finanszírozást vesznek igénybe.

A technológiai szektor esetében az árbevétel és a nemzetköziesedés hatása szignifikáns és pozitív, akárcsak a kötelezettségek aránya esetében. Az ESG-gyakorlatok itt szorosan összefonódnak az innovációval és digitalizációval, amely támogatja az átláthatóságot és a fenntarthatósági célkitűzéseket.

3. táblázat

A szektoronként szignifikáns hatásokat bemutató táblázat

Szektor	Eredmény- változó	Magyarázó változók				Prob > F	R-négyzet (összesített)
		nemzetközi bevétel arány (Int)	árbevétel (Revenue)	eszközáranys mük. eredmény (OROA)	kötelezettségek aránya (DebtTotARatio)		
Ciklusérzékeny	ESG	*** (+)	*** (+)	*** (-)	*** (+)	< 0,001	0,1409
	E	** (+)	*** (+)	** (-)	*** (+)	< 0,001	0,1369
	S	*** (+)	*** (+)	*** (-)	*** (+)	< 0,001	0,1326
	G		*** (+)		** (+)	< 0,001	0,0274
Defenzív	ESG	** (+)	* (+)			< 0,001	0,2163
	E	** (+)	** (+)			< 0,001	0,1733
	S	** (+)	* (+)			< 0,001	0,2075
	G						
Szolgáltatás	ESG	** (+)	*** (+)	*** (-)		< 0,001	0,1101
	E	* (+)	* (+)	** (-)		< 0,001	0,1797
	S	*** (+)	*** (+)	*** (-)		< 0,001	0,1123
	G		** (+)			< 0,01	0,0232
Technológia	ESG	* (+)	** (+)		** (+)	< 0,001	0,1616
	E	* (+)	* (+)		** (+)	< 0,001	0,1391
	S		** (+)			< 0,01	0,1360
	G				* (+)	< 0,05	0,0374
Energia	ESG						
	E			* (-)		< 0,05	0,0802
	S						
	G						

Szignifikanciaszintek: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.
Az üres sorok esetében a vizsgált modellek nem szignifikánsak, az üres cellák esetében az érintett magyarázó változó hatása nem szignifikáns.
Forrás: A szerzők saját számításai az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Az energiaszektor esetében csupán a környezeti (E) pillérnél jelenik meg szignifikáns, negatív kapcsolat az eszközarányos működési eredménnyel. Ez valószínűleg abból fakad, hogy az energiapiacokon a szabályozási, a geopolitikai és a termelési körülmények sajátos korlátokat és konfliktusokat eredményeznek, amelyek befolyásolják a fenntarthatósági teljesítményt.

Szendrey & Dombi (2023) hazai kutatási eredményei szerint a különböző tevékenységi kört végző vállalatok környezeti hatásai különböző mértékben jelennek meg közvetlen (Scope 1) és közvetett (Scope 3) kibocsátási szinteken. Azokban a szektorokban (ciklusérzékeny), ahol a környezeti terhelés jelentősebb része közvetett módon jelenik meg, az ellátási lánc több szintjén, a nemzetközi működés fokozottabb ESG-érzékenységgel járhat együtt, amit az eredményeink megerősítenek.

Összefoglalás, következtetések

A tanulmány eredményei rámutatnak arra, hogy a külföldi bevételi arány szignifikáns és pozitív kapcsolatban áll az ESG-vel, részterületekre bontva pedig leginkább az E és az S dimenzióval. A nemzetközi jelenlét magában hordozza a szabályozási, a reputációs és a stakeholder-nyomás fokozódását, amely kikényszeríti a vállalatoktól a magasabb szintű fenntarthatósági és társadalmi felelősségvállalást. Ez egyrészt tervezett, tudatos vállalati lépéseket kíván – például átláthatóbb és részletesebb jelentéstételt, szervezeti átalakításokat vagy innovatív, zöldfejlesztéseket –, másrészt stratégiai szintre emeli a fenntarthatósági beruházásokat.

A vállalatméret és az eladósodottság (kötelezettségek aránya) pozitív összefüggése az ESG-vel arra utal, hogy a nagyobb, illetve a külső finanszírozásra nagyobb mértékben támaszkodó cégeknél a fenntarthatósági teljesítmény tudatos javítása gyakran a jobb megítélés, a kedvezőbb hitel- és tőkepiaci kondíciók, illetve az erősebb stakeholder-kapcsolatok érdekében is kiemelt cél. Ezek a vállalatok nagyobb közfigyelemnek és szigorúbb ellenőrzésnek vannak kitéve. Ennek következtében előnyösen pozícionálhatják magukat, például zöldkötvények kibocsátása vagy kedvezőbb hitelfeltételek révén.

Ugyanakkor a negatív kapcsolat a rövid távú működési eredményesség (*OROA*) és az ESG közt azt mutatja, hogy a gyors profitmaximalizálás rövid távon gyakran a fenntarthatósági befektetések rovására történik. Megfontolandó azonban, hogy a hosszabb távú stratégiai és reputációs előnyök – például a stabilabb befektetői biza-

lom, a vállalati kockázatok mérséklése vagy a könnyebb belépés a külföldi piacokra – sokszor felülmúlhatják a rövid távú költségeket.

A szektorálisan elvégzett vizsgálatok eredményei alátámasztják, hogy a nemzetközi jelenlét, a vállalatméret és a finanszírozási struktúra eltérő módon befolyásolja az ESG-teljesítményt az egyes szektorokban. A ciklusérzékeny és a szolgáltatási szektorok esetében fokozott érzékenység mutatkozik a nemzetközi és piaci elvárásokra, míg a defenzív és energiaszektorokban a belső szabályozottság és iparági sajátosságok dominálnak.

Eredményeink több ponton összhangban állnak a korábbi empirikus vizsgálatokkal (Attig et al., 2016; Strike et al., 2006), amelyek ugyancsak pozitív kapcsolatot azonosítottak a nemzetköziesedés és az ESG-teljesítmény között. A külföldi piacokon való megjelenés fokozott szabályozói és stakeholder-nyomással jár, ami erősíti a vállalatok fenntarthatósági elköteleződését. Tanulmányunk többek között abban tér el, hogy explicit módon vizsgálja a rövid távú működési eredményesség (*OROA*) és az ESG közötti negatív kapcsolatot, ami kevésbé hangsúlyos a legtöbb korábbi tanulmányban. Ezzel is kiegészítjük a szakirodalmat, rámutatva arra, hogy az ESG-vel kapcsolatos beruházások rövid távon a profitmaximalizálási célokkal ellentétes irányban hatnak. Mindezek mellett a minta időhorizontját és földrajzi kiterjedését tekintve is szélesebb képet adunk, ami lehetővé teszi a szektorok közötti összehasonlítást. Így kutatásunk nemcsak megerősíti a meglévő eredményeket, hanem új szempontokkal – különösen a működési hatékonyság, illetve az eltérő szabályozási és piaci környezetek közötti különbségek vizsgálatával – is gazdagítja a szakirodalmi diskurzust.

A kutatás egyik fő következtetése, hogy a külpiacokra lépés erős ESG-stratégia nélkül egyre kockázatosabb, mivel a nemzetközi befektetők és a szabályozók is fokozottabban számonkérlik a vállalati fenntarthatósági szempontok teljesítését. Eredményeink igazolják: a jó ESG-teljesítmény – akár kényszerű válasz a külső nyomásra, akár a vállalat tudatos, proaktív stratégiájából fakad – idővel számottevő versenyelőnyt és reputációs értéket teremthet.

Az eredmények értelmezésekor nem tekinthetünk el a korlátok tárgyalásától. A tanulmány elsősorban kvantitatív adatbázisra támaszkodott, így a vállalati ESG-stratégiák mélyebb, kvalitatív megközelítésű feltárása nem képezte elemzés tárgyát. Az ESG-értékelési rendszerek között jelentős módszertani különbségek vannak az adatgyűjtés, a súlyozás és az aggregálás terén (Giese et al., 2019). Az ESG-teljesítmény mérésére az LSEG Workspace adatbázisban szereplő ESG-pontszámot alkalmaztuk, amely ugyan széles körben használt, nem tekinthető azonban egysé-

gesen elfogadott sztenderdnek, így az eredmények részben e specifikus értékelési módszer sajátosságait tükrözik. Választásunk alapját az adatelérhetőség, az időbeli lefedettség és a nemzetközi összehasonlíthatóság képezte, de indokolt lehet további kutatásokban más ESG-értékelő szervezetek minősítéseivel való összevetés is.

A jövőbeli kutatásokban érdemes lehet nagyobb hangsúlyt helyezni az iparági és regionális sajátosságokra, illetve a vállalatirányítási (G) pillér összetettebb vizsgálatára, hiszen a vállalatirányítási dimenzió eredményei eltérhetnek a környezeti és társadalmi pillérektől. Mind a vállalatok, mind a szabályozók számára lényeges, hogy a nemzetköziesedési és fenntarthatósági stratégiákat összhangba hozzák, és ne csupán rövid távú profitcélokra, hanem a hosszú távú értékteremtésre is összpontosítsanak. A vezetői döntésekben pedig olyan integrált megközelítésre van szükség, amely a vállalat külföldi jelenlétét, tőkeszerkezetét és üzleti teljesítményét egyaránt figyelembe veszi a fenntarthatósági célok minél hatékonyabb megvalósítása érdekében.

Hivatkozások

- Albuquerque, R., Koskinen, Y., & Zhang, C. (2018). Corporate Social Responsibility and Firm Risk: Theory and Empirical Evidence. *Management Science*, 65(10), 4451–4469. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2018.3043>
- Attig, N., Boubakri, N., El Ghoul, S., & Guedhami, O. (2016). Firm Internationalization and Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 134(2), 171–197. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2365884>
- Dunning, J. H. (1988). The theory of international production. *The International Trade Journal*, 3(1), 21–66. <https://doi.org/10.1080/08853908808523656>
- Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The Impact of Corporate Sustainability on Organizational Processes and Performance. *Management Science*, 60(11), 2835–2857. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2014.1984>
- Flammer, C., & Bansal, P. (2017). Does a long-term orientation create value? Evidence from a regression discontinuity. *Strategic Management Journal*, 38(9), 1827–1847. <https://doi.org/10.1002/smj.2629>
- Galbreath, J. (2013). ESG in Focus: The Australian Evidence. *Journal of Business Ethics*, 118(3), 529–541. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1607-9>
- Giese, G., Lee, L.-E., Melas, D., Nagy, Z., & Nishikawa, L. (2019). Foundations of ESG Investing: How ESG Affects Equity Valuation, Risk, and Performance. *The Journal of Portfolio Management*, 45(5), 69–83. <https://doi.org/10.3905/jpm.2019.45.5.069>
- Godos-Díez, J.-L., Fernández-Gago, R., & Martínez-Campillo, A. (2011). How Important Are CEOs to CSR Practices? An Analysis of the Mediating Effect of the Perceived Role of Ethics and Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 98, 531–548. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0609-8>
- Jo, H., & Harjoto, M. A. (2011). Corporate Governance and Firm Value: The Impact of Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 103(3), 351–383. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0869-y>

- Johanson, J., & Vahlne, JE. (1977). The Internationalization Process of the Firm-A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23–32. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490676>
- Kang, J. (2013). The Relationship Between Corporate Diversification and Corporate Social Performance. *Strategic Management Journal*, 34(1), 94–109. <https://doi.org/10.1002/smj.2005>
- Khurshid, R., & ul Islam, A. (2024). ESG literature mapping: insights from bibliometric analysis. *International Journal of Disclosure and Governance*, 22, 476–503. <https://doi.org/10.1057/s41310-024-00244-5>
- Marano, V., Tashman, P., & Kostova, T. (2017). Escaping the Iron Cage: Liabilities of Origin and CSR Reporting of Emerging Market Multinational Enterprises. *Journal of International Business Studies*, 48, 386–408. <https://doi.org/10.1057/jibs.2016.17>
- Mervelskemper, L., & Streit, D. (2017). Enhancing market valuation of ESG performance: Is integrated reporting keeping its promise? *Business Strategy and the Environment*, 26(4), 536–549. <https://doi.org/10.1002/bse.1935>
- MSCI (2024): *Global Industry Classification Standard (GICS®) Methodology*. https://www.msci.com/indexes/documents/methodology/0_MSCI_Global_Industry_Classification_Standard_GICS_Methodology_20240801.pdf
- Oliver, C. (1997). Sustainable competitive advantage: Combining institutional and resource-based views. *Strategic Management Journal*, 18(9), 697–713. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199710\)18:9<697::AID-SMJ909>3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199710)18:9<697::AID-SMJ909>3.0.CO;2-C)
- Park, S.-B. (2023). Bringing strategy back in: Corporate sustainability and firm performance. *Journal of Cleaner Production*, 388, 136012. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136012>
- Putzer, P., & Posza, A. (2024). Transition from CSR to ESG in tourism – A bibliometric analysis. *Organizacija*, 57(3), 249–259. <https://doi.org/10.2478/orga-2024-0018>
- Sonko, K. N., & Sonko, M. (2023). *Demystifying Environmental, Social and Governance (ESG): Charting the ESG Course in Africa*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-35867-8>
- Spataro, L., Quirici, M. C., & Iermano, G. (2023). *ESG Integration and SRI Strategies in the EU: Challenges and Opportunities for Sustainable Development*. Springer Nature Switzerland. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-36457-0>
- Strike, V. M., Gao, J., & Bansal, P. (2006). Being Good While Being Bad: Social Responsibility and the International Diversification of US Firms. *Journal of International Business Studies*, 37(6), 850–862. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400226>
- Szendrey, O., & Dombi, M. (2023). Klímakockázatok mérése a közvetett kibocsátások figyelembevételével. *Hitelintézet Szemle*, 22(1), 58–77. <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.1.58>

Függelék

A szektorális vizsgálat részletes eredményei

Ciklusérzékeny szektorok

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	0,083***	0,108 **	0,103***	0,024
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,349***	0,441***	0,355***	0,217***
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	−0,002***	−0,002 **	−0,003***	−0,000
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,089***	0,125***	0,078 **	0,071 **
Konstans	36,536***	29,906***	36,850***	44,907***
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	2 506	2 506	2 506	2 506
Megfigyelések száma	14 098	14 098	14 098	14 098
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	5,6	5,6	5,6	5,6
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0324	0,0307	0,0239	0,0075
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,1514	0,1501	0,1408	0,0281
R-négyzet (összesített)	0,1409	0,1369	0,1326	0,0274
F(4, 2505)	44,56	31,74	39,46	13,45
Prob > F	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001

Szignifikanciaszintek: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Forrás: A szerzők saját számításai az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Defenzív szektorok

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	0,086 **	0,117 **	0,111 **	0,005
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,183 *	0,253 **	0,208 *	0,075
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	-0,038	-0,052	-0,051	-0,000
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,019	0,016	0,016	0,030
Konstans	42,377***	33,254***	43,410***	48,195
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	974	974	974	974
Megfigyelések száma	5 155	5 155	5 155	5 155
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	5,3	5,3	5,3	5,3
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0199	0,0197	0,0183	0,0023
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,1955	0,1452	0,1939	0,0621
R-négyzet (összesített)	0,2163	0,1733	0,2075	0,0758
F(4, 973)	5,66	5,86	4,94	1,60
Prob > F	< 0,001	< 0,001	< 0,001	0,1721

Szignifikanciaszintek: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Forrás: A szerzők saját számításai az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Szolgáltatási szektorok

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	0,027 **	0,023 *	0,033***	0,021
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,208***	0,222 *	0,197***	0,191 **
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	-0,219***	-0,228 **	-0,258***	-0,141
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,039	0,075	0,044	0,023
Konstans	42,133***	32,960***	42,989***	47,302***
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	509	509	509	509
Megfigyelések száma	2 940	2 939	2 939	2 940
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	5,8	5,8	5,8	5,8
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0424	0,0296	0,0359	0,0155
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,0804	0,1515	0,0748	0,0225
R-négyzet (összesített)	0,1101	0,1797	0,1123	0,0232
F(4, 508)	12,12	6,36	15,27	3,98
Prob > F	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,01

Szignifikanciaszintek: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Forrás: A szerzők saját számításai a LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Technológiai szektorok

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	0,098 *	0,127 *	0,083	0,065
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,195 **	0,245 *	0,244 **	0,075
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	0,022	0,032	0,019	0,013
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,081 **	0,119 **	0,068	0,089 *
Konstans	34,666***	23,611***	37,992***	38,683***
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	710	710	710	710
Megfigyelések száma	3 904	3 903	3 904	3 904
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	5,5	5,5	5,5	5,5
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0262	0,0251	0,0202	0,0070
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,1791	0,1596	0,1590	0,0305
R-négyzet (összesített)	0,1616	0,1391	0,1360	0,0374
F(4, 709)	5,07	5,08	4,25	2,40
Prob > F	< 0,001	< 0,001	< 0,01	< 0,05

Szignifikanciaszintek: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Forrás: A szerzők saját számításai az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

Energiaszektor

Modell /fe vce(robust)/	Modell(ESG)	Modell(E)	Modell(S)	Modell(G)
Eredményváltozó	ESG _{it}	E _{it}	S _{it}	G _{it}
Magyarázó változó				
Nemzetközi bevételi arány (<i>Int</i>)	−0,001	0,062	−0,003	−0,071
Árbevétel (<i>Revenue</i>)	0,005	0,002	0,024	−0,023
Eszközarányos műk. eredmény (<i>OROA</i>)	−0,035	−0,056 *	−0,044	0,017
Kötelezettségek aránya (<i>DebtTotARatio</i>)	0,108	0,082	0,076	0,178
Konstans	46,331	41,719***	47,978	49,537
Modell statisztika				
Bevonható vállalatok száma	156	156	156	156
Megfigyelések száma	961	961	961	961
Megfigyelések vállalatonként (min.)	1	1	1	1
Megfigyelések vállalatonként (átlag)	6,2	6,2	6,2	6,2
Megfigyelések vállalatonként (max.)	11	11	11	11
R-négyzet (vállalaton belüli)	0,0140	0,0123	0,0080	0,0176
R-négyzet (vállalatok közötti)	0,0716	0,0536	0,1200	0,0011
R-négyzet (összesített)	0,1008	0,0802	0,1416	0,0014
F(4, 155)	1,34	2,49	0,81	1,29
Prob > F	0,2585	< 0,05	0,5217	0,2781

Szignifikanciaszintek: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Forrás: A szerzők saját számításai az LSEG Workspace adatbázisból származó adatok alapján.

NÉZŐPONT

Mesterséges intelligencia a közgazdasági kutatásban

FERTŐ IMRE*

A mesterséges intelligencia (MI) térhódítása alapvetően alakítja át a közgazdasági kutatások módszertani, etikai és szakpolitikai környezetét. A tanulmány három kulcskérdést vizsgál: hogyan egyeztethető össze az MI adaptív, adatvezérelt megközelítése a közgazdaságtan oksági elemző szemléletével; milyen hatással van az MI a munka, a tőke és a tudás eloszlására; valamint milyen intézményi és szabályozási mechanizmusokra van szükség az MI által generált előnyök maximalizálásához és a kockázatok kezeléséhez. Az elemzés rámutat, hogy miközben a gépi tanulási módszerek, mint a kauzális erdők és mélytanulási hálózatok, páratlan elemzési lehetőségeket kínálnak, az algoritmikus átláthatatlanság és az etikai dilemmák (például torzítások és adatvédelem) jelentős kihívásokat jelentenek. Kiemeljük, hogy a sikeres alkalmazás feltétele a módszertani fegyelem, a kutatói kompetenciák fejlesztése és a társadalmi egyenlőtlenségeket kezelő szakpolitikai intézkedések integrálása.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: C55, O33, D31.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, gépi tanulás, oksági elemzés, adatvezérelt döntéshozatal, algoritmusetika.

* Fertő Imre főigazgató, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3742-5964>
E-mail: ferto.imre@krtk.hun-ren.hu

A kézirat 2025. május 20-án érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.5-6.63>

Abstract**Artificial intelligence in economic research**

IMRE FERTŐ

The proliferation of artificial intelligence (AI) is fundamentally transforming the methodological, ethical, and policy landscape of economic research. This paper examines three key issues: how the adaptive, data-driven approach of AI can be reconciled with the causal analytic perspective inherent in economics; the impact of AI on the distribution of labour, capital, and knowledge; and the institutional and regulatory frameworks necessary to maximize AI's benefits while mitigating associated risks. The analysis highlights that while machine learning techniques such as causal forests and deep neural networks offer unprecedented analytical opportunities, algorithmic opacity and ethical dilemmas—including biases and data protection—pose significant challenges. The author emphasizes that the successful implementation of AI requires methodological rigour, enhanced researcher competencies, and the integration of policy measures aimed at addressing social inequalities.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: C55, O33, D31.

Keywords: artificial intelligence, machine learning, causal analysis, data-driven decision making, algorithm ethics.

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) megjelenése a közgazdaságtanban nem pusztán egy újabb technológiai fejlesztés, hanem alapvető rendszerszintű változás. Ahogy a 20. század végén újraértelmeződött az állam és a piac viszonya, úgy formálja át napjainkban a hatalmas adatmennyiség és a megnövekedett számítási kapacitás a tudományos és gazdaságpolitikai döntéshozatalt. A gépi tanulás már nem csupán egy újabb eszköz a statisztikai elemzések során; saját belső működéssel, ösztönzőkkel és jellemző hibákkal lép be a közgazdasági gondolkodásba (Athey & Imbens, 2019; Dell, 2025). Tanulmányunk három kulcskérdést vizsgál a mesterséges intelligencia és a közgazdaságtan találkozási pontjain:

A hagyományos „kevés adat – erős modellfeltételezés” megközelítést felváltja a „sok adat – rugalmas algoritmus” szemlélet, azonban kérdéses, mennyi tudományos értéket képvisel ez, ha nem látunk bele a háttérben zajló folyamatokba. Az új módszerek, mint a kauzális erdők, a diffúziós modellek vagy a műholdas éjszakai fényadatok alapján történő GDP-becslések bővítik elemzési lehetőségeinket, ugyanakkor elhomályosíthatják az ok-okozati összefüggéseket (Haaland et al., 2025). Ezt a hely-

zetet tovább árnyalja, hogy a nagy nyelvi modellek képesek percek alatt áttekinteni a szakirodalmat és kutatási hipotéziseket javasolni (Ash & Hansen, 2023; Ludwig et al., 2025). A kutatók így korábban elképzelhetetlen mennyiségű adathoz és ötlethez jutnak, de növekszik a felelősségük abban, hogy a „feketedoboz” eredményeit közgazdasági elméleti keretek között értelmezzék.

A valós idejű adatfolyamokon alapuló MI-modellek gyorsabb és finomabb gazdaságpolitikai beavatkozásokat tesznek lehetővé, ami csökkentheti a gazdasági ingadozásokat (Acemoglu, 2025; Calvano & Calzolari, 2025). Ugyanakkor az átláthatatlan algoritmusok akár kartellszerű piaci összejátszást is elősegíthetnek (Harrington, 2025; Hagiú & Wright, 2025). A munkaerőpiacon kettős hatás figyelhető meg: egyes régiókban és ágazatokban nő a termelékenység és emelkednek a reálbérek, máshol viszont a rutinfeladatokat tartalmazó munkakörök gyorsan megszűnnek (Bonfiglioli et al., 2025; Albanesi et al., 2025). Az MI így nemcsak hatékonysági, hanem elosztási kérdéseket is felvet, ami szükségessé teszi a célzott szabályozást és a versenyhatóságok felkészültségének növelését (Gans, 2025; Goldfarb, 2024).

A tudás és a számítási kapacitás egyre inkább néhány nagyvállalatnál és intézménynél koncentrálódik (Korinek & Vipra, 2025). Ezt a koncentrációt ellensúlyozhatja a célzott képességfejlesztés, a nyílt forráskódú modellek támogatása és a megbízható ellenőrzési rendszerek kialakítása (Georgieva, 2024; Best et al., 2024). A vezető tudományos folyóiratok már elvárják a kódok és „modellkártyák” közzétételét; a doktori programok pedig olyan kurzusokat indítanak, amelyek ötvözik az ok-okozati következtetések és a modern gépi tanulás módszereit. Közben az automatizált munkafolyamatok átveszik az ismétlődő elemzések jelentős részét, felgyorsítva a kutatást, de növelve a hozzáférési egyenlőtlenségek kockázatát is (Dawid et al., 2025; Feyzollahi & Rafizadeh, 2025).

A tanulmány célja, hogy feltárja, miként alakítja át a mesterséges intelligencia térnyerése a közgazdasági elemzés bevett módszereit, intézményi kereteit és társadalmi-gazdasági összefüggéseit. Nem pusztán technológiai újításról van szó, hanem olyan folyamatokról, amelyek a közgazdasági gondolkodás mélyebb szerkezetét és a gazdaságpolitika lehetőségeit is átformálják. Írásunk ehhez kapcsolódva három fő területen járul hozzá a szakirodalomhoz: egyrészt bemutatja, hogyan lehet összeegyeztetni a hagyományos oksági elemzést az MI adatvezérelt logikájával, másrészt rámutat az MI által kiváltott gazdasági és társadalmi elosztási kérdések fontosságára, végül pedig áttekinti azokat az intézményi feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az új technológiák haszna minél szélesebb körben érvényesüljön, miközben kockázataik mérsékelhetők maradnak. Az elemzés így egyszerre gazdagítja

a közgazdaság-tudomány módszertani diskurzusát, és kínál praktikus iránymutatást a szakpolitika és a kutatás számára egyaránt.

A mesterséges intelligencia térhódítása a közgazdaságtanban

A mesterséges intelligencia térhódítása a közgazdaságtanban az elmúlt tíz-tizenöt év során jelentős változásokat hozott, alapjaiban formálva át a kutatások módszertani megközelítéseit, valamint új kérdéseket vetve fel az etika, az egyenlőtlenségek kezelése és a gazdaságpolitikai alkalmazások területén. Az MI alkalmazása kezdetben főként háttértámogatásként jelent meg: nagy méretű adatbázisokat tisztított, kérdőíves válaszokat dolgozott fel, és felgyorsította a hagyományos ökonometriai modellek kalibrálását. Ezek a kezdeti alkalmazások hamarosan bizonyították értéküket, mivel jelentősen megnövelték a kutatók hatékonyságát, akik így több időt fordíthattak az elméleti elemzésekre (Athey & Imbens, 2019).

Az utóbbi években azonban a gépi tanulási módszerek, mint a *random forest*, LASSO, *boosting* algoritmusok vagy a kauzális erdők már központi szerepet töltenek be a modellezési folyamatokban. Különösen értékesnek bizonyultak ezek a technológiák a változóselekción, a nemlineáris összefüggések feltárásában, illetve a heterogén hatások azonosításában, amelyek a hagyományos lineáris modellekkel rejtve maradtak volna (Garg & Fetzer, 2025). A hitelpiaci kutatásokban például ezek az új módszerek tették lehetővé a rejtett minták és kapcsolatok feltárását, javítva ezzel az elemzések pontosságát és megbízhatóságát.

Az MI következő jelentős fejlődési szakasza a mélytanulási módszerek térnyerésével következett be. A konvolúciós és rekurzív neurális hálózatok segítségével korábban nem hasznosított, strukturálatlan adatokból – mint például műholdképekből – sikerült gazdaságilag releváns információkat kinyerni. Ezáltal új kutatási lehetőségek nyíltak, például az éjszakai fénykibocsátás alapján regionális gazdasági aktivitás mérésére vagy vállalati dokumentumokból piaci trendek és stratégiai döntések elemzésére (Dell, 2025).

A nagy nyelvi modellek (LLM-ek), mint a GPT-3 és utódai megjelenése további forradalmi változásokat hozott. Ezek az eszközök képesek automatizáltan összefoglalni és értelmezni a szakirodalmat, ezzel drámai mértékben gyorsítva a kutatói folyamatokat, miközben új, releváns hipotéziseket is képesek generálni (Feyzollahi & Rafizadeh, 2025). Az LLM-ek integrálása a kutatási folyamatba azonban nem problémamentes: a „feketedoboz”-jelleg miatt folyamatos módszertani és etikai felügyeletet igényel.

Korinek (2023, 2024) munkái részletesen vizsgálják, hogy a generatív mesterséges intelligencia (GenAI), különösen a nagy nyelvi modellek, milyen új, innovatív módokon támogathatják az empirikus gazdasági kutatásokat, beleértve a hipotézis-generálást és a nagy adathalmazok gyors áttekintését. Kwon et al. (2024) kiemelik, hogy ezek az LLM-ek különösen hatékonyan alkalmazhatók gazdasági előrejelzések készítésében, ugyanakkor felhívják a figyelmet az adatszivárgás kockázataira, amelyeket megfelelő módszertani óvatossággal kell kezelni.

A pénzügyi elemzések terén Eisfeldt & Schubert (2024) hangsúlyozza, hogy az MI lehetővé teszi a befektetési stratégiák és kockázatkezelési gyakorlatok alapvető megújítását. Obschonka & Levesque (2024) pedig arra figyelmeztet, hogy az MI-technológiák kritikus értékelése elengedhetetlen, mivel ellenkező esetben torzított eredmények és félrevezető következtetések születhetnek.

Zheng et al. (2023) átfogó áttekintése rámutat, hogy a mélytanulási technikák számos gazdaságtudományi elemzésben kulcsfontosságúvá váltak, különösen a komplex, nagy dimenziós adathalmazok értelmezésében, ezzel kitágítva a gazdasági elemzések horizontját és lehetőségeit. Bickley et al. (2022) scientometria elemzése azt is igazolja, hogy a mesterséges intelligencia térnyerése a közgazdaságtanban nemcsak módszertani újításokat jelent, hanem jelentős változásokat eredményez a tudományos publikációk témaválasztásában és a kutatói érdeklődés irányában is, hangsúlyozva az MI által érintett kutatási területek gyors és szerteágazó növekedését.

Az MI alkalmazásának gyors terjedése azonban nemcsak lehetőségeket, hanem komoly kihívásokat is teremtett. Az egyik legjelentősebb kihívás az intézményi egyenlőtlenségek felerősödése. A vezető egyetemek és központi bankok könnyedén hoznak létre saját MI-infrastruktúrát, miközben sok kisebb vagy fejlődő országbeli intézmény a legalapvetőbb technológiai háttérrel is küzd. Ez hosszú távon kétpólusú kutatási ökoszisztéma kialakulásához vezethet, ha nem kerül sor a technológiai hozzáférés demokratizálására (Korinek & Vipra, 2025).

Ezzel párhuzamosan az etikai kérdések is fokozott figyelmet kapnak. Az MI által generált torzítások, az adatvédelem problémái, valamint az átláthatóság hiánya mind olyan problémák, amelyek kezelése kiemelten fontos. Az algoritmusok által okozott társadalmi egyenlőtlenségek, például a munkaerőpiaci vagy hitelezési diszkrimináció újratermelődése, különösen sürgetővé teszik a modellek folyamatos ellenőrzését és az etikai irányelvek szigorú alkalmazását (Goldfarb, 2024).

Gazdaságpolitikai szempontból az MI alkalmazása új lehetőségeket teremt a gyorsabb és célzottabb intézkedésekre, amelyek mérsékelhetik a gazdasági ingadozásokat. Azonban a technológia által generált piaci torzulások – mint például

az algoritmikus összejátszás – ellen új szabályozói megközelítésekre van szükség (Harrington, 2025). A versenyhatóságoknak aktívabb szerepet kell vállalniuk, és nemcsak megfigyelniük kell az algoritmusokat, hanem szükség esetén közvetlenül be is kell avatkozniuk.

Az oktatás terén is jelentős átalakulásokat látunk. A vezető közgazdasági doktori programok már rutinszerűen kínálnak kurzusokat gépi tanulásról és adatvezérelt döntéshozatalról. Ez a változás azt jelzi, hogy az MI-tudás mára nem csupán plusz képesség, hanem alapvető elvárás lett a közgazdászok számára. Emellett a publikációs normák is átalakulnak: a folyóiratok egyre gyakrabban követelik meg a teljes kutatási folyamat dokumentálását, beleértve a kódokat és adatfeldolgozási lépéseket is, biztosítva a kutatások transzparenciáját és reprodukálhatóságát.

Módszertani átalakulások

A mesterséges intelligencia (MI) megjelenése a közgazdaságtanban nem csupán technikai újítás, hanem alapvető szemléletváltás: egyszerre bővíti az eszköztárat és alakítja át a kutatás szerkezetét. Ez a változás nemcsak módszertani, hanem filozófiai is, mivel újradefiniálja az adatokhoz és modellekhez való viszonyunkat.

A módszertani átalakulás egyik kulcseleme a hagyományos, merev modellfeltevéseken alapuló statisztikai megközelítések helyett az adatvezérelt, rugalmas algoritmusok előtérbe kerülése. A *random forest*, a LASSO vagy a *boosting* technikák olyan komplex minták felismerésére képesek, amelyek korábban láthatatlanok maradtak. Ezek a technikák különösen hasznosak akkor, ha nagyszámú, változókkal rendelkező adatbázisokkal dolgozunk, mivel képesek kiszűrni a releváns változókat és felfedezni a nemlineáris összefüggéseket is (Athey & Imbens, 2019).

Chan & Choi (2025), valamint Cillo & Rubera (2024) a marketing és innováció kutatásában vizsgálja, hogy a generatív MI-technológiák hogyan teremtenek lehetőséget korábban rejtett kapcsolatok feltárására és új hipotézisek kialakítására. Ezek a kutatások azt mutatják, hogy a generatív mesterséges intelligencia alkalmazása túlmutat a predikciós képességen, a kreativitást és új ötletek generálását is elősegíti.

A fogyasztói viselkedés kutatásában Hermann & Puntoni (2024) rámutat, hogy a generatív MI a prediktív elemzésekről egyre inkább a generatív megközelítésekre helyezi át a hangsúlyt, ezzel új módszertani kereteket és etikai dilemmákat teremtve, különösen a fogyasztói döntéshozatal megértésében.

Korinek (2023, 2024) mellett Ludwig et al. (2025) hangsúlyozzák, hogy a mélytanulás és nagy nyelvi modellek alkalmazása során a módszertani rigorozitás fenntartása kulcsfontosságú. Kifejlesztettek egy olyan alkalmazott ökonometriai keretrendszert, amely lehetővé teszi ezen eszközök validált integrálását empirikus kutatásokba, így csökkentve a torzítás kockázatát és fenntartva az eredmények reprodukálhatóságát és megbízhatóságát. Asatryan et al. (2025) tanulmánya szintén fontos módszertani példát nyújt arra, hogyan használhatók a nagy nyelvi modellek a szakpolitikai értékelések metaelemzésében. Tanulmányuk rámutat arra, hogy az LLM-ek alkalmazása jelentősen javíthatja a szakpolitikai intézkedések hatékonyságának empirikus értékelését, ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy ezen technológiák megbízható alkalmazása csak megfelelő validációs és ellenőrzési mechanizmusokkal lehetséges.

Egy további jelentős előrelépés a kettős gépi tanulás (*double machine learning* – DML) módszer alkalmazása. A DML képes kezelni az összetett és nagy mintájú adatokat, miközben megbízható becsléseket ad a különböző beavatkozások oksági hatásáról. A módszer hatékonyságának kulcsa az, hogy rugalmasan tudja kezelni a kontrollváltozókat, valamint minimalizálja a túlillesztés kockázatát keresztvalidációs és mintaszegmentációs technikák segítségével.

A kettős gépi tanulás alapvetően két kulcsfontosságú komponensen alapul: a Neyman-ortogonalitáson és a keresztvalidáción. A Neyman-ortogonalitás azt biztosítja, hogy a becslések kevésbé érzékenyek a segédváltozók becslésének pontatlanságaira, míg a keresztvalidáció (*cross-fitting*) csökkenti a túlillesztésből eredő torzítást. Ezáltal a DML lehetővé teszi, hogy még magas dimenziós segédváltozók esetén is pontos következtetéseket lehessen levonni (Ahrens et al., 2025). A módszer alkalmazhatósága széles körű, legyen szó keresztmetszeti vagy paneladatokról, és különösen előnyös olyan esetekben, amikor a segédváltozók becslése bonyolult vagy magas dimenziós struktúrájú adatokkal történik.

A mélytanulás (*deep learning*) az utóbbi években kiemelkedő szerepet kapott a gazdasági kutatásokban, különösen a strukturálatlan, nagy méretű adatbázisok elemzésében. Dell (2025) kiemeli, hogy a mély neurális hálózatok képesek komplex, nagy dimenziós adatokat – például műholdképeket, dokumentumszkenneléseket vagy szöveges adatokat – értelmezhető, strukturált információvá alakítani. A mélytanulás alapja, hogy a neurális hálózatok több rétegben, egyre absztraktabb reprezentációkat tanulnak meg, amelyek végül alacsony dimenziós, könnyen feldolgozható vektorokká alakulnak. Ezek a vektorok jelentősen leegyszerűsítik a további elemzéseket, lehetővé téve például gazdasági tevékenységek azonosítását műhold-

képekből, vagy konkrét témák, személyek felismerését vállalati dokumentumokban és a közösségi médiában.

A mélytanulás módszerei között kiemelt szerepük van a konvolúciós neurális hálózatoknak (CNN) és a transzformeralapú modelleknek, amelyek az adattípusok széles skáláján alkalmazhatók. Ezek a modellek különösen alkalmasak a képek és szövegek automatizált elemzésére, és gyakran jelentős előrejelzési pontosságnövekedést érnek el a hagyományos statisztikai módszerekkel szemben. Dell (2025) példája szerint a CNN-alapú gazdasági indikátorok akár több mint 20 százalékkal képesek csökkenteni az előrejelzési hibákat a hagyományos indikátorokhoz képest, különösen azokon a területeken, ahol az adatgyűjtés nehézkes, vagy az adatok késéssel érkeznek. E módszerek széles körű elterjedését tovább segíti az a gyakorlat, hogy a mélytanulási modellek sok esetben előre betanított paraméterekkel érkeznek, jelentősen leegyszerűsítve azok alkalmazhatóságát a közgazdasági kutatásokban.

Ugyancsak fontos a nagy nyelvi modellek (LLM-ek), mint például a GPT-típusú rendszerek térhódítása. Az LLM-ek közgazdasági elemzésekben való felhasználásának módszertani keretét Ludwig et al. (2025) dolgozták ki részletesen. A szerzők egy olyan alkalmazott ökonometriai keretet mutatnak be, amely lehetővé teszi a nagy nyelvi modellek kimeneteinek integrálását empirikus kutatásokba anélkül, hogy veszélyeztetné azok tudományos rigorozitását. A kidolgozott keretrendszer két fő feladatkört különböztet meg: predikciós és becslési problémákat. A predikciós feladatok, mint például hipotézisek generálása, akkor tekinthetők érvényesnek, ha az LLM-ek tanítási adata és a kutató saját adatai között nincs átfedés (*data leakage*), ami garantálható nyílt forráskódú, dokumentált tanítási adatokkal rendelkező modellek használatával. Becslési problémák esetén viszont, amikor a modellek gazdasági fogalmak automatikus mérését végzik el szöveges vagy humán válaszokból, elengedhetetlen a validációs adatok gyűjtése, amelyek segítségével mérhető és korrigálható az LLM-ek automatikus feldolgozásából eredő hiba.

Ludwig et al. (2025) szerint az LLM-ek hatékony integrációja a közgazdasági elemzésekbe csak akkor valósítható meg sikeresen, ha betartjuk ezeket a feltételeket, mivel enélkül az LLM-ek által generált eredmények torzításokat okozhatnak a predikciókban és paraméterbecslésekben. Ezt különösen két empirikus példán keresztül szemléltetik: pénzügyi elemzésekben és politikai gazdaságtani kutatásokban alkalmazva megmutatják, hogy az LLM-ek megfelelő validálás nélkül bizonytalan empirikus eredményeket hozhatnak. Ez a módszertani útmutatás kiemeli az LLM-ek potenciálját abban, hogy akár kis mennyiségű szöveges adatot is hatékonyan fel-

használhassanak a közgazdasági kutatásokban, amennyiben a fent említett feltételeket szigorúan betartják.

Az önálló, agentikus munkafolyamatok megjelenése további forradalmat jelent a gazdasági kutatásokban. Dawid et al. (2025) szerint ezek az AI-asszisztált folyamatok autonóm módon, iteratíván képesek lefedni a teljes kutatási ciklust, az ötlettől a szakirodalmi áttekintésen át a gazdasági modellezésig és empirikus elemzésekig, miközben stratégiai emberi felügyeletet biztosítanak. Ezen agentikus rendszerek képesek reagálni a kutatási igények változásaira, folyamatosan finomítva a kutatási folyamatokat, jelentősen növelve a kutatás hatékonyságát és reprodukálhatóságát (Dawid et al., 2025). Az ilyen agentikus munkafolyamatok további előnye, hogy a gazdasági elemzők azokra a kreatív és elméleti kérdésekre fordíthatják figyelmüket, amelyek valóban emberi ítélőképességet igényelnek. Mindez jelentősen fokozhatja a gazdasági kutatások mélységét, átláthatóságát és alkalmazhatóságát, miközben csökkenti az adatkezelésből és az ismétlődő elemzési feladatokból adódó terheket.

A minőségi (kvalitatív) adatok feldolgozása is fejlődik. Haaland et al. (2025) fejlett szövegfeldolgozási technikákkal tárják fel a nyitott válaszok rejtett tematikus szerkezetét; a transzformeralapú szövegelemzés olyan finom viselkedési mintázatokat – mint a bizalmi attitűdök vagy kockázatszelés – tesz mérhetővé, amelyeket a hagyományos kérdőívek nem képesek megragadni.

Az ilyen típusú nyitott válaszok elemzése nemcsak a szöveg tartalmát, hanem a válaszadás során alkalmazott érzelmi és hangulati elemeket is képes rögzíteni. Például a beszédalapú válaszgyűjtés révén megragadhatók olyan nem verbális jelzések, mint a beszélő érzelmei vagy bizonytalansága, ami további mélységet ad a kvalitatív elemzésnek. Az AI-alapú interjúk további előnye, hogy adaptív módon, akár valós időben is reagálhatnak az interjúalany által elmondottakra, tisztázó és mélyítő kérdéseket téve fel, ezáltal jelentősen növelve a válaszok részletgazdagságát és minőségét.

E fejlesztések ellenére az új technológiák alkalmazása kihívásokkal is jár. Például a szövegfeldolgozó modellek pontossága erősen függ a betanításhoz használt adatok minőségétől és az elemzési keretrendszerek kidolgozottságától. Így kulcsfontosságúvá válik a kódolási sémák gondos kialakítása, hogy pontosan megragadhatók legyenek az elemzett jelenségek finom árnyalatai. Mindemellett a transzparencia érdekében ajánlott a teljes elemzési folyamat – ideértve a használt AI-modell paramétereit és az elemzési sémákat – dokumentálása, hogy az eredmények reprodukálhatósága és hitelessége hosszú távon is biztosított legyen.

A módszertani kihívások azonban továbbra is jelentősek. Kis minták esetén a gépi tanulás hajlamos a túlillesztésre; a rendkívüli pontosság gyakran az értelmezhetőség rovására megy. E feszültség enyhítésére terjed a magyarázható mesterséges intelligencia (*explainable AI*) koncepciója, amely feltárja az egyes változók hozzájárulását a modell előrejelzéseéhez, segítve ezzel a döntéshozók számára történő kommunikációt.

Az oktatás is alkalmazkodik: a vezető doktori programok „gépi tanulás közgazdászoknak” kurzusokat indítanak; a hallgatóknak egyszerre kell elsajátítaniuk különböző programozási eszközöket (scikit-learn, TensorFlow, DoubleML), miközben verziókezelési és kutatásetikai ismeretekre is szükségük van.

Összefoglalva: a mesterséges intelligencia által vezérelt módszertani forradalom egyesíti a rugalmas, adattalkalmazkodó algoritmusokat a közgazdaságtan hagyományos oksági megközelítésével. A kihívás ma már nem a technológia elutasítása, hanem annak biztosítása, hogy az innovációt az átláthatóság, a reprodukálhatóság és az értelmezhetőség elvei vezéreljék.

Az adat- és elemzőkapacitások fejlesztésének fontossága

A 21. század elején a közpolitikai és vállalati döntéshozatal adatintenzív tevékenységgé vált: a robusztus adat-infrastruktúra a gazdasági számviteli rendszerekhez hasonlóan alapfeltétele annak, hogy megértsük a szakpolitikai beavatkozások és piaci sokkok összetett hatásait. A komplex adathalmazok szakszerű gyűjtése és elemzése pontosabb képet ad a termelékenység, a munkaerőpiaci dinamika és a társadalmi jólét alakulásáról, ami rendkívüli helyzetekben nélkülözhetetlen a gyors reakcióhoz (Autor et al., 2003).

A gazdasági rendszerek növekvő komplexitása – a globalizáció, a technológiai váltások és a rugalmas foglalkoztatási formák térnyerése – soha nem látott mennyiségű, heterogén adatot termel (Brynjolfsson, 2014). A hagyományos források – nemzeti statisztikák, vállalati jelentések – továbbra is fontosak, de az igazi versenyelőnyt az adminisztratív nyilvántartások, a műholdképek és a digitális platformok valós idejű információi hozzák, amelyek finom tér- és időbeli felbontásban mutatják a gazdasági aktivitás változásait (Chetty et al., 2014).

E sokszínűség azonban könnyen kaotikus adatszajjává válhat, ha nem épül rá egységes szabvány- és jogi környezet. A statisztikai hivataloknak, adatkezelő vállalatoknak és kutatóintézeteknek olyan megbízható, interoperábilis adattárakat kell lét-

rehozniuk, ahol az adatvédelem és a kutatói hozzáférés egyszerre garantált (Groshen et al., 2017). A megfelelő szabályozás védi a személyes információkat, ugyanakkor nem bénítja a kutatást, így az adatvagyon valódi közjósággá válhat (Acemoglu & Restrepo, 2019).

Az adatok mellé fejlett elemzőeszközök szükségesek. A klasszikus statisztikai módszerek ma is a közgazdasági elemzés gerincét adják, ám egyre gyakrabban egészülnek ki a gépi tanulás és az adattudomány rugalmas technikáival (Varian, 2014). Az olyan algoritmusok, mint a *random forest* vagy a mély neurális hálózatok képesek feltárni a nemlineáris mintázatokat, finomítva ezzel a szakpolitikai döntéshozatalt (Athey & Imbens, 2019), ugyanakkor gazdaságelméleti kontextus nélkül az eredmények nehezen értelmezhetők (Mullainathan & Spiess, 2017).

A módszertani forradalom egyik sarokköve a magyarázható mesterséges intelligencia: a túlillesztésre hajlamos gépi tanulási modellek esetében a SHAP-, partial-dependence vagy kettős gépi tanulás technikák segítik feltárni, mely változók mozgatják az eredményeket (Ahrens et al., 2025). A nagy nyelvi és képfeldolgozó modellek műholdképekből vagy szöveges korpuszokból másodpercek alatt állítanak elő strukturált inputot, ám az elemzők feladata, hogy a feketedoboz kimeneteit oksági keretbe illesszék (Haaland et al., 2025; Dell, 2025).

Mindez csak akkor működik, ha rendelkezésre áll a megfelelő emberi tőke. A vezető doktori programok gépi tanulás közgazdászoknak kurzusokat indítanak, a hallgatóknak pedig a programozástól a verziókezelésen át a kutatásetikáig széles eszköztárat kell elsajátítaniuk. A T-alakú készségprofil – széles technikai horizont, egy területen mély szakértelem – válik normává, amelyet gyakran munkahelyi akadémiák és mikroképzések támogatnak (Dawid et al., 2025).

A köz- és magánszféra együttműködése kulcsfontosságú: a titkosított vagy álnevesített vállalati adatállományok kutatási célú megosztása csökkenti a gyűjtési költségeket, miközben olyan részletgazdag információkhoz juttatja a döntéshozókat, amelyek nélkülözhetetlenek a célzott szakpolitikákhoz (Card et al., 2020). Cserébe a cégek benchmarking-elemzéseket kapnak, illetve befolyást gyakorolhatnak a szakpolitikai diskurzusra (Chetty et al., 2014).

Az adatvezérelt megközelítés etikai oldala sem hagyható figyelmen kívül. Mivel az algoritmusok korábbi adatokon tanulnak, könnyen újratermelhetik a múltbeli torzításokat, ami különösen érzékeny területeken – például hitelbírálathoz vagy munkaerő-felvételhez – igazságtalan kimenetekhez vezethet (Goldfarb, 2024). A mesterséges intelligenciára épülő árazási algoritmusok akár kartellszerű összejátszást is

elősegíthetnek, ezért a versenyhatóságoknak aktívan tesztelniük és – szükség esetén – korlátozniuk kell ezeket a megoldásokat (Harrington, 2025).

Ha a részletes adatok és a fejlett módszerek igazolhatóan jobb szakpolitikai beavatkozásokhoz – például célzottabb készségfejlesztéshez vagy hatékonyabb szociális programokhoz – vezetnek, akkor önmagát erősítő, tényeken alapuló döntéshozatali ciklus alakul ki (Card et al., 2010). A hatékonyságot olyan kulcsmutatók mérhetik, mint az adathozzáférés átlagos ideje, a reprodukálhatósági arány vagy a beavatkozások reakcióideje; a rendszeres külső audit pedig biztosítja, hogy a beruházások ne váljanak öncéllá.

Összességében az adat- és elemzőkapacitások fejlesztése nem luxus, hanem a modern közgazdasági kutatás és gazdaságirányítás sine qua nonja. A big data és a gépi tanulás páratlan lehetőséget kínál a gazdasági folyamatok mélyebb megértésére, de csak akkor válik valódi társadalmi haszonná, ha a technikai beruházások kéz a kézben járnak a humán kompetenciák bővítésével, a szigorú módszertani fegyelemmel és a bizalomépítő etikai keretekkel (Varian, 2014).

Etikai és társadalmi kérdések

A mesterséges intelligencia közgazdasági kutatásokba való beépülése új lehetőségeket teremt, ugyanakkor számos etikai és társadalmi feszültséget is okoz, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül. Amennyiben a közgazdaság-tudomány nem vállalja fel az ezekkel kapcsolatos dilemmák feltárását, a technológiai fejlődés könnyen a meglévő egyenlőtlenségek megszilárdítójává válhat ahelyett, hogy a közjót szolgálná.

A legégetőbb kérdések egyike a torzítás problémája. Az MI-modellek korábbi adatmintákon tanulnak, így a múltbeli megkülönböztetések sokszor „beépülnek” a döntési szabályokba. A hitelbírálatban vagy a munkaerő-felvételben ez azzal fenyeget, hogy a pontos előrejelzés ürügyével folytatódik a hátrányos helyzetű csoportok kizárása (Goldfarb, 2024). Szabályozói és kutatói oldalról ezért standardizált torzításmérő mutatókra, rendszeres auditokra és olyan újraszűzőzési technikákra van szükség, amelyek csökkentik a diszkriminációt anélkül, hogy a predikciós teljesítményt drámaian visszafognák. A gyakorlatban eredményesnek bizonyultak az ún. árnyékmodellek, ahol a hagyományos ökonometria és az MI párhuzamosan fut, lehetővé téve a konzisztencia ellenőrzését.

Az adatvédelem képezi a második etikai pillért. A gazdasági elemzések rohamosan növekvő része érzékeny, személyes mikroadatokra támaszkodik; ezért az eti-

kai minimum az átlátható adatkezelési protokoll, a titkosítás és az álnevesítés. A szabályok be nem tartása nemcsak jogi kockázat, hanem reputációs veszteség is (Gans, 2025). Az eddigi tapasztalatok szerint a legnagyobb bizalomerősítő hatása annak van, ha a kutatók már a projekt kezdetén bevonják a felhasználói képviseleteket, és nyilvános adat-hatásvizsgálatot készítenek a várható kockázatokról.

A harmadik fontos terület az átláthatóság és értelmezhetőség kérdése. A mélytanuló hálózatok és nagy nyelvi modellek – bár kiváló előrejelzők – gyakran feketedobozként működnek. Ha a szakpolitikus nem látja, milyen változók és milyen irányban mozgatják a kimenetet, a felelősségi lánc is elmosódik. Ez különösen kockázatos a költségvetési előrejelzéseknél, ahol a túlzott memorizálás félrevezető eredményt adhat (Lopez-Lira et al., 2025). Az interpretálhatósági kötelezettség ma már szaklapoknál is megjelenik: a tanulmányt csak akkor fogadják el, ha Shapley-vagy ellenpélda-alapú magyarázat társul hozzá (Head et al., 2023).

Negyedik szempontként említendő az előrejelzési képesség korlátainak felismerése. Az MI-modellek memorizálási hajlama – vagyis a múltbeli mintákhoz való túlzott igazodás – torzíthatja a jövőbeli gazdasági folyamatokat (Lopez-Lira et al., 2025). A kutatónak ezért nem engedhető meg a modellek kritikátlan elfogadása; folyamatos visszaméréssel kell ellenőriznie az előrejelzések érvényességét.

Az egyenlőtlenségek kérdése az ötödik kulcsfontosságú probléma. Az MI-technológiák fejlesztése és haszna elsősorban a nagyvállalatoknál és a fejlett országokban összpontosul, ami tovább mélyítheti a jövedelmi és vagyoni különbségeket (Korinek & Vipra, 2025). Ezzel párhuzamosan az automatizáció főként az alacsonyabb képzettséget igénylő, rutinszerű munkaköröket szorítja ki (Albanesi et al., 2025). A szakpolitika ezért kettős feladatot kap: a célzott átképzésekkel és hordozható szociális juttatásokkal csökkenteni kell a vesztesek kitettségét, miközben a piaci verseny biztosítása érdekében elő kell segíteni a kisebb szereplők MI-hozzáférését.

A hatodik dimenzió a versenyjogi kérdéseket érinti. Az MI-vezérelt árazási algoritmusok láthatatlan összejátszást eredményezhetnek, amely a fogyasztók kárára csökkenti a piaci verseny hatékonyságát (Harrington, 2025). A felügyeleti hatóságoknak aktívan kell tesztelniük ezeket a modelleket, és szükség esetén kötelezniük kell a készítőket a paraméterek vagy tanítási adatok átadására. A technológia határokön átívelő természete miatt azonban a nemzeti szintű szabályozás önmagában kevés: ha nincs koordináció, a cégek a legengedékenyebb jogrendszerbe menekülnek.

A bizalom mindezen kérdések szintéziseként jelenik meg. Ha az állampolgárok úgy érzik, hogy az MI-alapú döntések átláthatatlanok, igazságtalanok vagy tolagodók, a közpolitikai célkitűzések elveszítik legitimitásukat. A kutatóknak ezért

nemcsak technikai, hanem kommunikációs feladataik is vannak: közérthetően kell ismertetniük a módszerek korlátait és a kockázatsökkentő intézkedéseket.

Ezeknek a problémáknak a kezelése nem maradhat nemzeti keretek között. A technológia globális jellegű, így a szabályozás összehangolása – Georgieva (2024) megfogalmazásában – elengedhetetlen annak érdekében, hogy elkerüljük a legalacsonyabb etikai közös nevező felé haladó versengést. A nemzetközi együttműködés jelenti az egyetlen utat a kiegyensúlyozott, igazságos MI-használat felé.

Az MI-alapú beavatkozások hatását nem egyszeri hatástanulmányok, hanem folyamatos, valós idejű mérések alapján kell értékelni. Ha a jobb adatok valóban jobb döntésekhez vezetnek – például a célzott készségfejlesztésnél vagy a juttatási rendszerek finomhangolásánál –, akkor önfenntartó, adatvezérelt ciklus alakul ki (Card et al. 2010). Ehhez azonban fejlett adat-infrastruktúrára, közös szabványokra és a reprodukálhatóság kultúrájára van szükség (Varian, 2014).

A közgazdasági kutatás felelőssége tehát kettős természetű: egyidejűleg kell kihasználni a mesterséges intelligencia által kínált elemzési lehetőségeket, és örködni az etikai, társadalmi korlátokon. Csak így biztosítható, hogy a technológiai újítás ne a torzulásokat növelje, hanem a közjót szolgálja – miközben megőrzi a tudomány és a társadalom közös értékeit.

Gazdaságpolitikai következmények

A mai összefonódó világgazdaságban, ahol a technológia gyorsan fejlődik, és a foglalkoztatás szerkezete tartósan átalakul, olyan szakpolitikára van szükség, amely egyszerre támaszkodik megbízható tapasztalati tényekre és alaposan kidolgozott elméleti megfontolásokra. A gazdaságpolitikának alkalmazkodnia kell a munkavégzés változó formáihoz, az emberi képességek fejlesztésének új igényeihez és a termelékenység változásaihoz, hogy a jólét széles körben növekedhessen (Solow, 1957). A gazdasági növekedés fenntarthatósága szempontjából kulcsfontosságú, hogy a gazdaságpolitika rugalmasan reagáljon a gyorsan változó környezeti feltételekre, miközben biztosítja a társadalmi kohéziót és méltányosságot is.

A technológiai fejlődés és a globalizáció kettős hatással jár: egyrészt növeli a gazdasági teljesítményt a termelékenység javításával és új feladatok létrehozásával, másrészt átalakítja a hagyományos ágazatokat, és polarizálja a munkaerőpiacot a magas és alacsony képzettséget igénylő munkakörök között (Autor et al., 2003). A robotika és a mesterséges intelligencia jelentősen emelheti a hatékonyságot, ugyanakkor kiszoríthat rutinfeladatokat végző dolgozókat (Brynjolfsson, 2014). Bár az automa-

tizálás bizonyos munkaköröket megszüntet, új feladatokat is teremt, így részben el-
lensúlyozza a munkahelyvesztést (Acemoglu & Restrepo, 2019). A döntéshozók
feladata olyan átmeneti mechanizmusok kialakítása, amelyek segítik a munkavállalókat az ágazatok és foglalkozások közötti váltásban, miközben fenntartják az újításokra ösztönző környezetet. Az új technológiák bevezetése során különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a társadalom minden rétege részesülhessen az előnyökből, elkerülve a digitális szakadék további mélyülését (Goldin & Katz, 2010).

A munkaerőpiaci intézmények, mint a minimálbér, a kollektív tárgyalási rendszerek és a foglalkoztatást védő szabályok kulcsszerepet játszanak a technológiai és globális változások elosztási hatásainak mérséklésében. A jól megtervezett bérrendszer javíthatja az alacsony keresetűek helyzetét anélkül, hogy túlzott terhet róna a munkáltatókra. A túl magas vagy kiegészítő intézkedések nélküli bérminimum azonban gátolhatja a foglalkoztatás bővülését, és gyorsíthatja az automatizációt (Card et al., 2010). A bérszabályozást ezért össze kell hangolni a célzott készségfejlesztéssel és a mobilitási támogatásokkal. Innovatív eszközként szolgálhat a bérkiegészítés vagy az átvihető juttatások rendszere a gyorsan változó ágazatokban (Autor et al., 2020). A kollektív szerződések új generációja figyelembe veheti a rugalmas munkavégzés sajátosságait, biztosítva a méltányos bérezést a hagyományostól eltérő foglalkoztatási formákban is.

Az oktatás régóta a növekedés és a társadalmi mobilitás alapköve (Goldin & Katz, 2008), de a gyors innováció miatt a megszerzett tudás gyorsabban elértéktelenedik, így az élethosszig tartó tanulás vált normává. A technológiai előnyök a magasabb képzettséggel rendelkezőket jutalmaznak, növelve a bérkülönbségeket (Autor et al., 2003). A képzési rendszereknek túl kell lépniük a hagyományos iskolai kereteken, támogatva az átképzést, a pályaközepi továbbképzést és a moduláris képesítéseket (Chetty et al., 2014). A helyi munkaadói igényekhez igazított programok és a növekvő ágazatok felé irányított képzés csökkenti a strukturális munkanélküliséget, miközben élénkíti a gazdaságot (Athey & Imbens, 2019). A tantervekben egyaránt fontos a szakmai és az emberi készségek fejlesztése, ami növeli a munkavállalók alkalmazkodóképességét. Az új oktatási technológiák és az online platformok lehetőséget nyújtanak a költséghatékony és személyre szabott tanulásra, csökkentve az elhelyezkedési nehézségek hosszú távú költségeit.

A rugalmas munkapiac, a gyakoribb munkahelyváltás és az alkalmi munkák („gig-gazdaság”) terjedése miatt újra kell gondolnunk a foglalkoztatáshoz kötött juttatások rendszerét. A munkanélküli-biztosítás, az étel-miszer-támogatás és az egészségügyi ellátás rövid távú védelmet nyújt, és stabilizálja a keresletet gazdasági

visszaesések idején (Card et al., 2010). A juttatások hordozhatósága csökkenti a váltásokból eredő bizonytalanságot anélkül, hogy akadályozná a mobilitást.

A feltörekvő ágazatok – például a tiszta energia és a fejlett gyártás – támogatása stratégiai megfontolást igényel. Ezek a beavatkozások magas hozzáadott értékű munkahelyeket és pozitív externáliákat teremthetnek, de magukban hordozzák a nyertesek kiválasztásának kockázatát is (Autor et al., 2020). A randomizált vagy kvázikísérleti módszerek segítik a programok hatékonyságának mérését, míg a gyenge eredményű beavatkozások rendszeres megszüntetése javítja az erőforrások elosztását (Mullainathan & Spiess, 2017).

A szabályozás minőségét egyre inkább az adat-infrastruktúra határozza meg. A valós idejű, álnevesített mikroadatbázisok lehetővé teszik a gyors hatásbecslést és a szabályozói tanulás felgyorsítását (Varian, 2014). Az állami és akadémiai intézményeknek együtt kell gyűjteniük az adminisztratív mikroadatokat, a vállalati paneladatokat és a longitudinális háztartási felméréseket, hogy pontos képet kapjanak a munkaerő-áramlásról, a bérek alakulásáról és a szociális transferek hatásáról (Groshen et al., 2017). E rendszerek természetes kísérletekkel és MI-alapú oksági gráfokkal kombinálva hónapokról napokra rövidítik a visszacsatolási ciklust, így a sikertelen programok gyorsan korrigálhatók, a sikeresek pedig skálázhatók (Athey & Imbens, 2019).

Az MI-vezérelt gazdasági átmenet kettős arcot mutat: hatékonysági nyereséget ígér, de a nyereségek elosztásától függ, hogy politikai konszenzust teremt-e, vagy ellenreakciókat vált ki. A munkaerőpiaci intézmények modernizálása, a célzott oktatáspolitikai, a versenybarát iparpolitika és az adatvezérelt kormányzás együtt képes a technológiai gyorsulást társadalmilag elfogadható pályára terelni. Ha e négy pillér koherens rendszert alkot, a produktív nyereség nem csupán a részvényesi értéket, hanem a széles értelemben vett társadalmi jólétet is növeli, megerősítve a technológia és a közjó közötti társadalmi szerződést.

Összefoglalás, következtetések

Az áttekintett tanulmányok egybehangzó következtetése szerint a mesterséges intelligencia (MI) nem tekinthető sem csodafegyvernek, amely egy csapásra feleslegessé tenné a közgazdaság-tudományi hagyományt, sem olyan veszélyforrásnak, amely alapjaiban kérdőjelezné meg a tudományterület létjogosultságát. Az MI sokkal inkább katalizátorként működik: miközben kitágítja az empirikus kutatás lehe-

tősegeit, egyúttal fel is erősíti a régóta fennálló problémákat – különösen az oksági azonosítás, a társadalmi egyenlőtlenség és a kormányzás területén.

Az első fontos tanulság, hogy a pontos előrejelzés nem feltétlenül jelent megbízható oksági következtetést. A munkaerőpiaci kutatások rámutatnak arra, hogy a transzformálandó neurális hálózatok ugyan pontosabban jelzik előre a munkakörök átalakulását, mint a készsgégtorzulásra építő hagyományos mutatók, a jóléti hatások értékelése továbbra is kvázikísérleti rugalmassági becsléseken múlik. Hasonlóképpen, a makrogazdasági valós idejű előrejelzések (*nowcasting*) területén a *sequence-to-sequence* modellek kisebb hibával működnek az állapottermodelleknél, azonban paramétereik millióit nem lehet közvetlenül értelmezhető strukturális együtthatókká alakítani. A szakpolitikai döntésekhez szükséges diagnózis tehát továbbra is átlátható kutatási módszertanra és elméletileg megalapozott ellentényekre épül, függetlenül az alkalmazott programkód összetettségétől. A közgazdászoknak ezért egyfajta kétnyelvűséget kell elsajátítaniuk: ismerniük kell a mélytanulás technikáit, de érteniük kell az oksági elemzés logikáját is.

A második tanulság az ösztönzők rendszerének fontosságát emeli ki. Az iparági elemzések azt mutatják, hogy a profitmaximalizálásra programozott megerősítéses tanulás alapú algoritmusok akár hallgatólagos összejátszást is eredményezhetnek – még olyan piacokon is, amelyek elvileg versengők. A közzféra sem mentes hasonló kockázatoktól: ha egy támogatási rendszer algoritmus a olyan történeti adatokon tanul, amelyek hátrányos helyzetű csoportokkal szemben diszkriminatívak voltak, akkor újratermeli ezeket a hátrányokat. A technikai megoldások – mint az audit-adatbázisok, méltányossági korlátok vagy magyarázhatósági eszközök – szükségessé ugyan, de önmagukban nem elegendők. Valódi elszámoltathatóságot csak a nyilvánosság, a rendszeres algoritmikus hatásvizsgálatok, valamint a verseny- és antidiszkriminációs szabályok hatékony érvényesítése teremthet.

A harmadik tanulság az egyenlőtlenség hozzáférés problémája. A felhőalapú neurális előrejelző rendszerek jelentős előnyt biztosítanak azoknak a jegybankoknak és intézményeknek, amelyek bőséges valós idejű adatforrásokhoz és szakképzett elemzői gárdához férnek hozzá, miközben számos alacsony jövedelmű ország még az alapvető adatok digitalizálásával is küzd. Ha a nyílt forráskódú megoldások, a számítási kapacitás és a gyakorlatorientált képzés nem válik széles körben elérhetővé, az MI tovább mélyítheti az intézményi szakadékokat. Az MI-eszközök demokratizálása tehát nem pusztán jótétemény, hanem az adatintenzív kormányzás alapvető feltétele.

E tapasztalatok alapján három kutatási prioritás körvonalazódik: (i) Módszertani szempontból világos szabályokat kell kialakítani annak megítélésére, mikor haladja meg egy rugalmas modell átláthatatlansága annak előrejelzési előnyeit; a kauzális erdők, az ellentényeken alapuló szimulációk és a Shapley-attribúciók rendszerszintű értékelést igényelnek. (ii) Intézményi szinten a tudományos folyóiratoknak érdemes olyan bírálati rendszert alkalmazniuk, amely egyaránt épít a klasszikus ökonometriai és a modern gépi tanulási szakértelemre, hogy a tanulmányokat mind az azonosítási robusztusság, mind a számítástechnikai megoldások minősége szerint értékelhessék. (iii) A doktori képzésben integrálni kell az oksági következtetés, a nagy teljesítményű számítástechnika és az etikai reflexió területeit: a jövő közgazdászainak képesnek kell lenniük kinyitni az algoritmusok feketedobozát – és tudniuk kell azt is, mikor célszerű zárva hagyni.

Összefoglalva: az MI már most is jelentősen átalakítja, hogy a közgazdászok mit és hogyan figyelnek, jósolnak és ajánlanak; azonban nem teszi feleslegessé a szakma hagyományos erősségeit az oksági elemzés, az intézményi sajátosságok feltárása és a jóléti hatások értékelése terén. Ha a közgazdaságtan kiegészítő eszközként – nem pedig pótlékként – tekint az MI-re, miközben folyamatosan figyelemmel kíséri a potenciális torzítások, az átláthatatlanság és a hozzáférési egyenlőtlenségek kockázatait, a technológia társadalmi haszna valóban kiaknázható. A kihívás – ahogy azt a teljes áttekintés hangsúlyozza – abban rejlik, hogy ezek az új eszközök tágítsák perspektívánkat anélkül, hogy elhomályosítanak azt az intézményi-etikai környezetet, amelyben a gazdasági folyamatok végső soron zajlanak.

Hivatkozások

- Acemoglu, D. (2025). The simple macroeconomics of AI. *Economic Policy*, 40(121), 13–58. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae042>
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30. <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/jep.33.2.3>
- Ahrens, A., Chernozhukov, V., Hansen, C., Kozbur, D., Schaffer, M., & Wiemann, T. (2025). An Introduction to Double/Debiased Machine Learning. *arXiv preprint arXiv:2504.08324*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.08324>
- Albanesi, S., da Silva, A. D., Jimeno, J. F., Lamo, A., & Wabitsch, A. (2025). *AI and women's employment in Europe* (Working Paper No. w33451). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w33451/w33451.pdf
- Albanesi, S., da Silva, A. D., Jimeno, J. F., Lamo, A., & Wabitsch, A. (2025). New technologies and jobs in Europe. *Economic Policy*, 40(121), 71–139. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae058>

- Asatryan, Z., Birkholz, C., & Heinemann, F. (2025). Evidence-based policy or beauty contest? An LLM-based meta-analysis of EU cohesion policy evaluations. *International Tax and Public Finance*, 32(2), 625–655. <https://doi.org/10.1007/s10797-024-09875-4>
- Ash, E., & Hansen, S. (2023). Large language models for economic research: Four key questions. *VOX CEPR Policy Portal*. <https://www.research-collection.ethz.ch/handle/20.500.11850/652077>
- Athey, S., & Imbens, G. W. (2019). Machine learning methods that economists should know about. *Annual Review of Economics*, 11, 685–725. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080217-053433>
- Autor, D., Goldin, C., & Katz, L. F. (2020, May). Extending the race between education and technology. *AEA Papers and Proceedings*, 110, 347–351. <https://doi.org/10.1257/pandp.20201061>
- Autor, D., Levy, F., & Murnane, R. (2003). The skill content of recent technological innovation: An empirical investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279–1333. <https://doi.org/10.1162/003355303322552801>
- Best, E., Robles, P., & Mallinson, D. J. (2024). The future of AI politics, policy, and business. *Business and Politics*, 26(2), 171–179. <https://doi.org/10.1017/bap.2024.6>
- Bickley, S. J., Chan, H. F., & Torgler, B. (2022). Artificial intelligence in the field of economics. *Scientometrics*, 127(4), 2055–2084. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04294-w>
- Bonfiglioli, A., Crinò, R., Gancia, G., & Papadakis, I. (2025). Artificial intelligence and jobs: Evidence from US commuting zones. *Economic Policy*, 40(121), 145–194. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae059>
- Brynjolfsson, E. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Calvano, E., & Calzolari, G. (2025). AI and policy: What makes AI different? *Economic Policy*, 40(121), 1–8. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae067>
- Card, D., Kluve, J., & Weber, A. (2010). Active labour market policy evaluations: A meta-analysis. *The Economic Journal*, 120(548), F452–F477. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02387.x>
- Chan, H. L., & Choi, T. M. (2025). Using generative artificial intelligence (GenAI) in marketing: Development and practices. *Journal of Business Research*, 191, 115276. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2025.115276>
- Chetty, R., Hendren, N., Kline, P., & Saez, E. (2014). Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623. <https://doi.org/10.1093/qje/qju022>
- Cillo, P., & Rubera, G. (2024). Generative AI in innovation and marketing processes: A roadmap of research opportunities. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 1–18. <https://doi.org/10.1007/s11747-024-01044-7>
- Dawid, H., Harting, P., Wang, H., Wang, Z., & Yi, J. (2025). Agentic workflows for economic research: Design and implementation. *arXiv Preprint*, arXiv:2504.09736. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.09736>
- Dell, M. (2025). Deep learning for economists. *Journal of Economic Literature*, 63(1), 5–58. <https://doi.org/10.1257/jel.20241733>
- Eisfeldt, A. L., & Schubert, G. (2024). *AI and finance* (Working Paper No. w33076). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w33076/w33076.pdf
- Feyzollahi, M., & Rafizadeh, N. (2025). The adoption of large language models in economics research. *Economics Letters*, 250, 112265. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2025.112265>
- Gans, J. S. (2025). How learning about harms impacts the optimal rate of artificial intelligence adoption. *Economic Policy*, 40(121), 199–219. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae053>
- Garg, P., & Fetzer, T. (2025). Causal claims in economics. *arXiv Preprint*, arXiv:2501.06873. <https://arxiv.org/pdf/2501.06873>
- Georgieva, K. (2024). AI will transform the global economy. Let’s make sure it benefits humanity. *IMF Blog*. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity>

- Goldfarb, A. (2024). Pause artificial intelligence research? Understanding AI policy challenges. *Canadian Journal of Economics*, 57(2), 363–377. <https://doi.org/10.1111/caje.12705>
- Goldin, C., & Katz, L. F. (2008). *The race between education and technology*. Harvard University Press.
- Haaland, I., Roth, C., Stantcheva, S., & Wohlfart, J. (2025). *Understanding economic behavior using open-ended survey data* (Discussion Paper No. 362). ECONtribute. https://www.econtribute.de/RePEc/ajk/ajkdps/ECONtribute_362_2025.pdf
- Hagi, A., & Wright, J. (2025). Artificial intelligence and competition policy. *International Journal of Industrial Organization*, 103134. <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2025.103134>
- Harrington Jr., J. E. (2025). An economic test for an unlawful agreement to adopt a third-party's pricing algorithm. *Economic Policy*, 40(121), 261–295. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae054>
- Head, C. B., Jasper, P., McConnachie, M., Raftree, L., & Higdon, G. (2023). Large language model applications for evaluation: Opportunities and ethical implications. *New Directions for Evaluation*, 2023(178–179), 33–46. <https://doi.org/10.1002/ev.20556>
- Hermann, E., & Puntoni, S. (2024). Artificial intelligence and consumer behavior: From predictive to generative AI. *Journal of Business Research*, 180, 114720. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114720>
- Korinek, A. (2023). Generative AI for economic research: Use cases and implications for economists. *Journal of Economic Literature*, 61(4), 1281–1317. <https://doi.org/10.1257/jel.20231736>
- Korinek, A. (2024). LLMs learn to collaborate and reason: December 2024 update to “Generative AI for economic research: Use cases and implications for economists.” *Journal of Economic Literature*, 61(4). <https://www.aeaweb.org/content/file?id=21904>
- Korinek, A., & Vipra, J. (2025). Concentrating intelligence: Scaling and market structure in artificial intelligence. *Economic Policy*, 40(121), 225–256. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae057>
- Kwon, B., Park, T., Perez-Cruz, F., & Rungcharoenkitkul, P. (2024). Large language models: A primer for economists. *BIS Quarterly Review*, 37. https://www.bis.org/p/s0/embargo/qt2412b_emb.pdf
- Lopez-Lira, A., Tang, Y., & Zhu, M. (2025). The memorization problem: Can we trust LLMs' economic forecasts? *arXiv Preprint*, arXiv:2504.14765. <https://arxiv.org/abs/2504.14765>
- Ludwig, J., Mullainathan, S., & Rambachan, A. (2025). *Large language models: An applied econometric framework* (Working Paper No. w33344). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w33344/w33344.pdf
- Mullainathan, S., & Spiess, J. (2017). Machine learning: An applied econometric approach. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 87–106. <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/jep.31.2.87>
- Obschonka, M., & Levesque, M. (2024). A market for lemons? Strategic directions for a vigilant application of artificial intelligence in entrepreneurship research. *arXiv Preprint*, arXiv:2409.08890. <https://arxiv.org/pdf/2409.08890>
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Varian, H. R. (2014). Big data: New tricks for econometrics. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 3–28. <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/jep.28.2.3>
- Zheng, Y., Xu, Z., & Xiao, A. (2023). Deep learning in economics: A systematic and critical review. *Artificial Intelligence Review*, 56(9), 9497–9539. <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10272-8>

NÉZŐPONT

Téglát téglára vagy tégláról téglára? Kína, a BRICS+ és az álcázott bipolaritás

LÁNG LÁSZLÓ*

A globális kontextus radikális változásával a BRICS+-jelenség megítélése 2025 első negyedében minden korábbinál bizonytalanabb. Annyi bizonyosan állítható, hogy a globális Dél (és Kelet) középhatalmai láthatólag mindinkább érdekeltté válnak a ma már Kína által vezetett BRICS+-tagságban. Érdekeltségük kettős: a rezsimstabilitás erősítése, illetve ettől nem függetlenül, a Kínával való kapcsolatok (minél magasabb) személyes szintre történő emelése. Azaz a nemzetközi (és ebből következően hazai) legitimáció és a hazai akkumuláció, azaz a Kína serkentette növekedés anyagi köre.

Kína érdeke, hogy önmagát ne az amerikai hegemonia egyetlen kihívójaként jelenítse meg. Kíváncsabbnak látja, hogy ehelyett a globális Dél, egy mind befolyásosabb új pólus vezető hatalmaként lépjen fel, erősítve a látszatot (és 2025 első negyedére már nem is alaptalanul), hogy a világrendet befolyásoló, rugalmasan változó hatalmi koalíciók versengésében kiemelt szerepe van. E szerepvállalásban az Oroszországgal való korlátok nélküli partnersége teher, mert visszahúzza a két-pólusú világrendbe, illetve annak radikális revíziójába. Az exponenciálisan bővülő BRICS+ keretében viszont ez a látszat fölpuhítható anélkül, hogy az Oroszország feletti befolyását elveszítené. Kínai szempontból a létező bipolaritás álcázva „win” és, ha kell, hát újratöltve is „win”.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: O01, F01, F02, F50, F55.

Kulcsszavak: BRICS, Kína, világrend, polaritás.

* Láng László, a közgazdaság-tudomány kandidátusa, az IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola rector emeritusa. E-mail: llang@ibs-b.hu ORCID: 0009-0000-8656-7355

A kézirat 2025. március 10-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.5-6.83>

Abstract

Brick by brick or brick on brick? China, BRICS+ and the hacked bipolarity

LÁSZLÓ LÁNG

With the radical change in the global context, the assessment of the BRICS+ phenomenon in the first quarter of 2025 is more uncertain than ever before. What can be said with certainty is that the middle powers of the global South (and East) are becoming increasingly interested in membership of the BRICS+, now led by China. Their interest is twofold: strengthening regime stability and, not unrelated to this, raising relations with China to a personal level (as high as possible); in other words, international (and consequently domestic) legitimacy and domestic accumulation, i.e. the virtuous circle of China-driven growth.

It is in China's interest not to present itself as the sole challenger to US hegemony. It considers it more desirable that the global South, as a new and increasingly influential pole, should emerge as a leading power, reinforcing the impression (which will not be unfounded by the first quarter of 2025) that it has a prominent role to play in the competition between flexible and changing power coalitions influencing the world order. In this role, its unrestricted partnership with Russia is a burden, because it pulls China back into a bipolar world order or its radical revision. In the exponentially expanding BRICS+ framework, however, this appearance can be softened without losing influence over Russia. From China's perspective, the existing bipolarity is a hacked 'win' and, if necessary, a reloaded 'win'.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: O01, F01, F02, F50, F55.

Keywords: BRICS, China, world order, polarity.

Bevezetés

2025 első negyedében frusztráló írni bármiről is, ami pár hónappal korábban még valóságosan létezni tűnt: mint a liberális világrend, az amerikai hegemonia, a globális hegemonia általában, az uni-, bi- vagy multipolaritás, illetve a globális intézmények és rezsimok, amelyek keretet adhatnak a nemzetközi konfliktusok felszínre hozásának és kezelésének, és még hosszan sorolható.

Nem tudható, hogy mit hoz az egyesek szerint változó, mások szerint összeomló világrend. Vajon hamar visszaleng-e az inga, vagy csak lassan, és mire visszaér, már gyökeresen megváltozott-e az a környezet, ahonnan elindult?

Még csak a látszatát sem szeretnénk kelteni annak, hogy vannak válaszaink. Annak a vélekedésünknek adunk hangot csupán, hogy a BRICS+ nevű jelenség, a

tanulmányozott formájában, nem volt, és lehet, hogy nem lesz lényegi szereplője a világgazdaság és világpolitika közelmúltbeli vagy új rendjének.

Az írás tulajdonképpen folytatása a *Külgazdaságban* megjelent korábbi cikkeknek, amelyek a regionalizációval, a globális Dél egyes térségeiben erősödő kínai jelenlét minőségével és hatásaival foglalkoztak, mindegyik esetben a nemzetközi politika és a globális gazdaság, illetve a geopolitika és a geoökonómia határterületein mozogva (Láng, 2021; 2022; 2024). Jelen írás ez utóbbi vonalat viszi tovább a BRICS+, egy sajátos nemzetközi „intézmény” mögött meghúzódó regionális és kínai érdekek feltárásával.

A BRICS+ fő vonásai

A BRICS+ csoportosulás (eredetileg Brazília [B], Oroszország [R], India [I], Kína [C] és Dél-Afrika [S], kiegészülve 2024 januárjától az Egyesült Arab Emírátsokkal, Egyiptommal, Etiópiával és Iránnal, majd 2025 januárjától Indonéziával) napjaink globális hatalmi játszmáiban kerül említésre mint egy új, az amerikai unipolaritást felülíró többpólusú és módszereiben multilaterális világrend potenciális szereplője. Egy korábbi döntés alapján Szaúd-Arábiának is felajánlották a teljes jogú tagságot, de az ország mindmáig nem fogadta el a meghívást (Katz, 2024). Legutóbbi éves csúcstalálkozójukon, a tatárföldi Kazanyban a tagok száma változatlan maradt ugyan, de megneveztek 12 nem különösebben definiált státuszú BRICS-partnert: Algériát, Beloruszt, Bolíviát, Indonéziát, Kazahsztánt, Kubát, Nigériát, Malajziát, Thaiföldet, Törökországot, Ugandát, Üzbegisztánt és Vietnámot (Stuenkel & Treadwell, 2024), amelyekből egyszer majd (esetleg) újabb tagországok lehetnek.

A BRICS vagy a BRICS+ nem egy koalíció, nem gazdasági, politikai és valamiféle biztonsági-katonai értelemben vett szövetség. Nem is kormányközi szervezet, mivel nincs alapokmánya, állandó szervezete, titkársága, székhelye, még kevésbé telefonszáma (az állítólagos kissingeri értelemben). Tagjait a jelentkezést és/vagy valamiféle meghívást követően közfelkiáltással adoptálja. A tagságnak nincsenek definiált kritériumai. Még a név sem a sajátja: a Goldman Sachs egy brit közgazdász, Jim O'Neill kezdte így nevezni (még Dél-Afrika, azaz az S nélküli BRIC-ként) a világ négy legnagyobb közepes fejlettségű országát, Braziliát, Oroszországot, Indiát és Kínát még 2001-ben, miközben a BRICS megalakulására csak 2006-ban került

sor,¹ valójában az orosz külügyminisztérium (Putyin elnök és Lavrov külügyminiszter) kezdeményezésére (Carey & Li, 2016).

A BRICS éves csúcstalálkozóit minden évben más ország elnöklésével szervezik: az elsőt 2009-ben Oroszország Jekatyerinburgban, legutóbbit 2024 októberében szintén Oroszország Kazanyban. A másik 13 csúcstalálkozóból három-három Kína, Dél-Afrika, India és Brazília, további egyet Oroszország szervezett, katonás szimmetriával.² A csúcstalálkozók konszenzusos zárónyilatkozattal végződnek, amelyek egy kaptafára készülnek.

E kommunikékben visszatérő elem a Nyugat-ellenes retorika: az érintettek 2024 októberében is egyetértettek a BRICS éppen aktuális elnöke, Putyin állításával, amely szerint a csoportosulás célja az amerikai vezetésű világrend klasszikus kolonializmusának és ezen belül is a dollár uralmának felülírása (Gabuev & Stuenkel, 2024). Ugyanakkor a konkrét megoldásokat a BRICS-országok a létező intézményi kereteken belül képzelik el, legyen szó békéről és biztonságról, fejlesztési segélyekről vagy az államközi konfliktusok megoldásáról. A kereskedelmi viták megoldását a WTO-ra, a pénzügyi reformokat (az egy BRICS-bank, az Új Fejlesztési Bank kivételével) az IMF-re és a Világbankra, a járványmegelőzést a WTO-ra, a klímavédelmet a felelős ENSZ-konferenciákra, az emberi jogok védelmét az ENSZ Emberjogi Tanácsára bízják. (A BRICS-tagállamok nemzetközi szervezetekben elfoglalt tagságáról tájékoztat az 1. táblázat).

1. táblázat

BRICS+-tagok a globális rendben

Nemzetközi szervezetek	BRICS+-tagok (BRICS+-partnerek nélkül)
ENSZ	Minden tag, Kína és Oroszország egyben a Biztonsági Tanács tagjai is
WTO	Minden tag, kivéve Etiópiát és Iránt
G20	Minden tag, kivéve az EAE-t és Iránt; Egyiptom és Etiópia az Afrikai Egységsszervezeten keresztül
G77	Minden tag, Oroszország kivételével
SCO, Sanghaji Együttműködési Szervezet	Oroszország, Kína, India, Irán

¹ <https://www.bofbulletin.fi/en/blogs/2024/brics-membership-what-s-not-to-like/>

² <http://www.brics.utoronto.ca/summits/index.html>

Nemzetközi szervezetek	BRICS+-tagok (BRICS+-partnerek nélkül)
Eurázsiai Gazdasági Unió	Oroszország
Pénzügyi intézmények	
NDB, Új Fejlesztési Bank	Minden tag, kivéve Etiópiát, Iránt (és Szaúd-Arábiát)
Világbank	Minden tag
AIIB, Ázsiai Infrastruktúra-fejlesztési Bank	Minden tag
Infrastrukturális és egyéb fejlesztési projektek	
BRI, Kína „új selyemútja”	Minden tag, kivéve Indiát
Az EU Global Gateway kezdeményezése	Brazília, Dél-Afrika és Egyiptom
IPEF, Indo-Pacific Framework for Prosperity	India, Indonézia
IMEC, India–Közel-Kelet–Európa Folyosó	India, EAE (és Szaúd-Arábia)

Forrás: Jütten & Falkenberg, 2024, a szerző kiegészítéseivel.

Nem mindent gondolnak egyformán komolyan. Különösen szép, amikor Moszkva, Peking, Teherán, Kairó vagy Addisz-Abeba egyhangúan kijelenti: „Megerősítjük elkötelezettségünket a demokrácia (...) védelme, az emberi jogok és a mindenkire egységesen érvényes alapvető szabadságjogok mellett (...)”.³ Nem kevésbé tanulságos, ahogy a kazanyi BRICS-csúcs zárónyilatkozata zárójelbe teszi a környezeti fenntarthatóságot és a főbb BRICS-országok párizsi kötelezettségvállalásait, amikor hangsúlyozza, hogy valamennyi energiahordozó felhasználása fontos az igazságos energiaátállás szempontjából (Bequelin, 2024).

A csoport olyan világrendet álmodik, amelyben sem egyetlen hatalom, sem államok valamely csoportja nem kényszerítheti saját ideológiai preferenciáit más államokra (De Coning, 2014). A 2024. évi kazanyi nyilatkozat egyértelműsíti, hogy az egyoldalú kényszerintézkedések, különösen a szankciók sértik a célzott országok szuverenitását, emberi jogait. A cél egy olyan nemzetközi rendszer létrehozása, amelyben szuverén államok működnek együtt a legnemesebb közös értékek (béke, biztonság, fenntarthatóság, demokrácia, emberi jogok) érvényre juttatásáért. Ezen

³ <http://static.kremlin.ru/media/events/files/en/RosOySvLzGaJtmx2wYFv0IN4NSPZploG.pdf>

értékek tagadásában a BRICS-tagok többsége (Kína, Oroszország, Irán, Egyiptom, Emirátusok stb.) élen jár. Különösen tanulságos a nyilatkozat azon pontja, amelyben a tagállamok elkötelezik magukat a terrorizmus elleni határozott fellépés mellett, de „a (tag)államok szuverenitásának és biztonsági igényeinek feltétlen szem előtt tartása alapján”.⁴ Nem szokatlan, hogy államközi szervezetek (vagy mint ebben az esetben klubszerű csoportosulások) deklarációiban keverednek a jogos igények (egy az egyenlőtlenségeket kevésbé erősítő világrend igénye) önös érdekekkel (a nemzetközi szankciók elutasítása) és/vagy otromba hazugságokkal (a genfi hadijogi egyezménynek feltétlen tiszteletben tartása) (Bequelin, 2024).

A BRICS+ azonban mindenekelőtt és mindenek felett egy szuverenista gyűlekezet. Ráadásul a neoszuverenista fajtából (Alles & Badie, 2016), amely az államok függetlenségét és autonómiáját hangsúlyozza, elsősorban minden külső – főként értékalapú – beavatkozással, sőt véleménynyilvánítással szemben. Nincs szükségképpen ellenére a létező világrend, de szkeptikusan viszonyul a nemzetekfelettség minden formájához, miközben kíváncsún tartja a globális erők újraszerkesztését. Mindezt jól láthatóan tükrözik a BRICS+ félhivatalos és informális működési elvei (2. táblázat).

A 2. táblázatban vázolt *modus operandi* is megerősíti a korábban mondottakat, azaz azt, hogy a BRICS laza államközi csoportosulás, amelynek nincs hosszú távú stratégiája, illetve taktikai akcióterve. Ez az egyik pozitívuma is, miként egy korai megfigyelő megállapítja: „A BRICS-folyamat egyik előnye, hogy egy akár eltérő érdekekkel is rendelkező államok egy laza csoportosulása marad csupán, nem rákényszerülve arra, hogy közös álláspontokat kényszerítsen ki olyan ügyekben, amelyekben a tagországok nem rendelkeznek ilyennel” (Gvosdev, 2012, idézi Brosig, 2024:111).

Nem világos, hogy stratégia és akciótervek nélkül, a maga bandungi szellemiségében (Chen et al., 2022), konszenzusos egységbe csomagolt, belső konfliktusaival hová is tart a BRICS+. Különösen az nem világos, hogy miért is bővül a csoport, 2023–2024-től akár ugrásszerűnek is mondhatóan. Miért akarnak tagságot e nemis-szervezetben olyan országok, amelyek egymással nyílt konfliktusban állnak, mint Irán és Szaúd-Arábia vagy Egyiptom és Etiópia, vagy olyanok, amelyek politikai értékrendje élesen különbözik olyan nagy- és középhatalmakétól, mint Oroszország, Kína, Irán, Brazília, India és Dél-Afrika. (A törésvonalakról részletesebben lásd Katz, 2024.)

⁴ <http://static.kremlin.ru/media/events/files/en/RosOySvLzGaJtmx2wYFv0lN4NSPZploG.pdf>, §47.

A BRICS működési elvei

	Félhivatalos működési elvek	Informális szabályok
Belső szervezeti működés	A BRICS egy államközi alakulat. A multipolaritás híve. Kölcsönösen elfogadott szabályokra épülő rendet akar. Nem stratégiai szövetség.	Egyetlen tagja politikáit sem minősíti. Nem véleményezi a tagok bel- és regionális politikáit, hatalmi praxisát. Kiszámítható és támogató nemzetközi környezetet akar külcsatagjainak. Csakis konszenzussal hoz döntéseket. Identitásában nem nyugati. A nemzetközi kapcsolatokban a nemzeti érdekek élveznek primátust (a regionális hegemoniáktól eltekintve).
A globális renddel kapcsolatos nézetek	Kíváncsan teljes nemzeti szuverenitás. Szuverén egyenlőség. Egyoldalú külső (nyugati) beavatkozás minden formájának elutasítása.	

Forrás: Brosig, 2024:111.

A leegyszerűsítő magyarázatok közé tartozik, hogy a világrendszer súlypontja felénk tolódik (Prashad, 2023), e csoportosulás lehet egy posztnyugati világrend létrejöttének a hajtóereje (Stuenkel, 2023), illetve a 21. század kritikus jellemzője, hogy a globális Dél⁵ felzárkózó hatalmai olyan multipolaritást hoznak létre, amelyben egy hatalom vagy hatalmak szűk köre képtelen lesz a kapitalista világrend feletti uralomra (Desai, 2013). Ezek valószínűleg leegyszerűsítő és téves válaszok. A BRICS+ részesedése a globális GDP-ben (vásárlóerő-paritáson) 35 százalék, ebből Kínára közel 60 százalék, Indiára pedig további 23 százalék jut. És a többiek is ott vannak.

Brosig (2024) szerint négy okra vezethető vissza a BRICS felgyorsult „pluszodása”. Az első és legfontosabb, hogy a részt vevő politikai elitek a tagság révén feltételezetten erősebb legitimációra tesznek szert. A második ok, az előbbivel szoros összefüggésben, hogy a nemkívánatos, a csoporton kívülről jövő befolyásgyakorlással, nagyhatalmi beavatkozással szemben nemcsak verbális, hanem tényleges támogatást kaphatnak. A harmadik szerint osztják azt a vélekedést, hogy a világrend uni- vagy bipolaritását egy még nem definiált multipolaritás vagy polaritáshiány

⁵ A globális Dél a Brandt-vonal alatti földrajzi terület. A Brandt-vonal az északi szélesség 30. fokán meghúzódnó képzeletbeli vonal, amely a fejlett északi és a fejlődő déli országok közötti gazdasági és társadalmi szakadékot érzékelteti. A vonal az 1980-as években a Willy Brandt által vezetett bizottság jelentésében szerepelt először (Lees, 2021).

váltja fel (Acharya, 2014; Blagden 2015), és az új multipolarításban e csoportosulás révén kívánnak tényezővé válni. A negyedik hajtóerő a tagság révén élesebbé váló külpolitikai profil, amely regionális hatalmi aspirációkban váltható készpénzre. A következő négy alfejezet a BRICS (átmenetileg) erősödő vonzerejének Brosig (2024) által feltételezett négy okát vizsgálja.

Rezsimbiztonság – a legerősebb ösztönző

A BRICS csoportosulás ultima ratiója (és nem csak szervezeti és működési vézélve, lásd Brosig, 2024) a tag- és partnerországok hazai rezsimstabilitásának erősítése. Ez valamennyi résztvevőre érvényes talán Kína kivételével, amely e „téglákból” – véleményünk szerint – más épületet tervez felhúzni.

Rezsimstabilitáson – itt és most – az uralkodó politikai elit legitimációja, pontosabban a képzelt vagy valós legitimációjának a fenntarthatósága értendő. A félreértést kerülendő nem vagy nem szükségképpen demokratikus legitimációra gondolunk. A politikai hatalom teljességgel semmibe veheti demokratikus, intézményi legitimációját, feltéve, hogy rendelkezik más eszközökkel (gazdasági növekedés, a szokottnál kicsit nagyvonalúbb újraelosztás, kommunikációs monopólium, a politikai ellenzék megvétele és/vagy fölvasárlása, az „ők” elleni uszítás vagy éppen a politikai terror és elnyomás stb.) a társadalmi támogatottság fenntartására. De még ez utóbbi eszközök alkalmazása esetén is kellenek a külpolitikai sikerek – a nagyokkal való „együttműködés” – odahaza is és regionálisan is, erősítve a nemzetközi elfogadottság mítoszát.

A legitimáció mint prioritás szorosan összekapcsolódik a szuverenitással, azaz az aktuális politikai hatalom önrendelkezési jogát az eddigi nagyhatalmak (a Nyugat) annál kevésbé kérdőjelezhetik meg kívülről, minél erősebb az uralkodó politikai elit kivetíthető legitimációja (Dellavalle, 2020). Az érintett országok vélelmezik, hogy a BRICS+, a Shanghai Cooperation Organization (SCO) vagy a hasonló szövetségek, illetve az ezekben való részvétel védelmet jelent a külső, nagyhatalmi beavatkozásokkal, de legalábbis befolyásgyakorlással szemben. Eszerint szuverenitásukat annál szabadabban gyakorolják, minél távolabb kerülnek a nyugati (amerikai) hegemónia által uralt intézményektől és intézményes eszközöktől (mint az USA dollár).

Nem jelentős, de jellemző eset, hogy Etiópia az Afrikai Egységszervezet székhelyeként is sokáig az Egyesült Államok egy előretolt állása volt a térségben. Ma

viszont már aligha ez a helyzet (Verhoeven & Woldemariam, 2022). Nem sokkal azután, hogy Etiópia BRICS+-taggá vált, bejelentette, hogy orosz Lada autók afrikai gyártóközpontja lesz az ország, szankciók ide vagy oda (Carmody, 2024).

Függetlenül a globális Nyugattal való együttműködésüktől, a BRICS+-tagok és aspiránsok (Kína, Irán, Törökország, illetve Belarusz) nemet mondtak az Oroszországgal szembeni szankciókra, sőt, fegyverszállításokkal is segítették Oroszországot. A szuverenitás és a be nem avatkozás elveit sajátosan értelmezve valamennyien kerülnek, ideológiai alapállástól függetlenül, az orosz agresszióknak, illetve az ukrán szuverenitás brutális megsértésének az elítélését, miközben versengve mondanak nemet a válaszként született és az orosz szuverenitást – szerintük – sértő nyugati szankciókra (Júnior & Branco, 2022).

Értelemszerűen a politikai elit feltétlen önrendelkezése iránti igénye és az ezzel kapcsolatosan tett verbális vagy tevőleges külső lépések elutasítása annál markánsabb, minél kevésbé működnek az adott országban, érdemi ellensúlyként, politikai vagy civil intézmények. A BRICS+ nem a tisztakezű demokráciák gyülekezete. Leszámítva néhány tökéletlen (*flawed*) demokráciájú tag- vagy tagjelölt államot (Indiát, Brazíliát, Dél-Afrikát és Indonéziát, illetve a partner Thaiföldet), a többiek mind hibrid demokráciák (Bolívia, Nigéria, Törökország és Uganda) vagy minősítés nélküli autokráciák (Economic Intelligence Unit, 2025). Még rosszabb az észlelt korrupciós szintjük (Transparency International, 2025): az Egyesült Arab Emírátsok és a partner Malajzia kivételével a 100-as (100 = legkevésbé korrupst) skálán mért indexük a 20 és 40 közötti sávban mozog.

A BRICS+, de általában a globális Dél országainak legfőbb sérelme, hogy az amerikai/nyugati hegemonia ideológiai (legyünk pontosak: emberjogi és jogállami) elvárásokat támaszt velük szemben. Szuverenitásuk elleni támadásnak vélik, ha a Nyugat – persze érdekei alapján és szelektíven – kifogásolja pszeudodemokratikus vagy autokratikus berendezkedésüket és a mögöttes állami korrupciót. Az illiberalizmus szuverén belügy – vélik –, csakúgy, mint a szuverenitás álcája mögött folytatott, törvényesnek mutatott rablás és tolvajlás. A BRICS-ben és társaiban (például G77) nem kell tartaniuk attól, hogy hazai hatalomgyakorlásukat kritikák érnék. A BRICS vonatkozó retorikai hozzáállása az el nem kötelezettek bandungi és a kínai külpolitika Csou En-laj óta érvényes öt alapelvét visszhangozza, nevezetesen a területi integritás és szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és a békés egymás mellett élés tiszteletét. Ezeket az alapelveket a változóban lévő és asszertívebbé váló kínai külpolitika is megerősíti

(Zhang, 2023). Ezekkel az alapelvekkel – önmagukban – nincs semmi baj, sőt. A baj az, ha álságos módon, álságos célok érdekében hivatkoznak rájuk, mint ebben az esetben is.

Regionális hatalmi vágyak?

Brosig (2024) szerint az a törekvés is a BRICS+ felé tolja a globális Dél közép- vagy magukat középnek álmodó államait, hogy globális szervezeti tagságuk révén saját régiójukban erősítsék hatalmi pozícióikat vagy legalábbis imázsukat. A 3. táblázatból kivehető, hogy az egyes, egymást néhol átfedő térségek domináns államai, Mexikó kivételével BRICS+-tagok vagy partnerek. Ebből a szempontból Brosig (2024) feltevése érvényes.

A szokványos definíció szerint egy regionális hatalom olyan nemzetállam, amely a maga földrajzi térségében domináns, mind méretét illetően, mind pedig gazdasági, technológiai, katonai és diplomáciai képességei tekintetében (Kappel, 2011). Ez a definíció, mint általában a hasonlóké, egyszerűsít.

3. táblázat

Térségek és térségi hatalmak

Térség	Országok száma	Polaritás	Regionális hatalom/hatalmak	RPI 1990 (%)	RPI 2024 (%)
Dél-Amerika	12	unipoláris	Brazília (Burges, 2015; Malamud, 2011; Mesquita, 2021)	52	52
Közép-Amerika és a Karib-térség	8 + 12 (független államok)	unipoláris	Mexikó (Gómez Bruera, 2015)		
Nyugat-Afrika	16	unipoláris	Nigéria (Hulse, 2016; Ogunnubi, 2017)	72	59
Közép-Afrika	9	NA	NA		
Kelet-Afrika	18	NA	NA		
Dél-afrikai térség	5	unipoláris	Dél-Afrikai Köztársaság (Hulse, 2016; Smith, 2018)	93	90
Észak-Afrika	8	unipoláris (?)	Egyiptom (?) (Del Sarto et al., 2019)	4	39

Térség	Országok száma	Polaritás	Regionális hatalom/hatalmak	RPI 1990 (%)	RPI 2024 (%)
Közel-Kelet	15	multipoláris	Irán (Yaghobi et al., 2024; Rabinovich, 2024), Egyiptom , Szaúd-Arábia (Kamrava, 2018; Heibach, 2024), Törökország	Egyiptom:1 Irán: 14 Szaúd-Arábia:30 Töröko.:14	Egyiptom:7 Irán: 9 Szaúd-Arábia:26 Töröko.:22
Nyugat-Ázsia	16	bipoláris	Törökország (Aras & Fidan, 2009; Taş, 2022; Ari & Munassar, 2020), Szaúd-Arábia (Heibach, 2024)	Töröko.:17 Szaúd-Arábia:35	Töröko.:26 Szaúd-Arábia:30
Dél-Ázsia	8	unipoláris	India (Bhatta, 2019; Burgess, 2020)	77	77
Délkelet-Ázsia	11	unipoláris (?)	Indonézia (?) (Morales Ruvalcaba, 2020; Anwar, 2020)	33	28
Kaukázus térsége	6	multipoláris (?)	Oroszország (Fatima & Zahar, 2020; Pieper, 2021) Törökország (Kazantsev et al., 2021), Irán	Oroszo.: 89 Irán: 5 Töröko.: 5	Oroszo.: 65 Irán: 9 Töröko.: 23
Közép-Ázsia	7	multipoláris (?)	Oroszország, Irán (Fatima & Zahar, 2020), Kazahsztán (?) (Vanderhill et al., 2020)	Oroszo.: 93 Irán: 5 Kazahszt.:5	Oroszo.: 79 Irán: 11 Kazahszt.:5

Megjegyzés: Vastagítva jelöltük a BRICS+-tagállamokat.

Az RPI (Regional Power Index), azaz a regionális hatalmi index magyarázata és adatforrása a mellékletben található.

Olyan természetes regionális hatalmakat, mint Kína vagy az Egyesült Államok, nem említünk, mert ezek az országok térségi szerepüktől függetlenül szuper- és nem regionális hatalmak.

Forrás: Frazier & Stuart-Ingersoll (2010:738) és a szerző összeállítása.

A definíció természetesnek veszi, hogy ez a túlsúlyos nemzetállam rendelkezik a maga jól körülhatárolható földrajzi térségével. Bármennyire is furcsa, ez nem szükségképpen van így. India például egyrészt nem rendelkezik geoökonómiailag értelmezhető térséggel, másrészt eleve túlnőtt önnön földrajzi közegén. Ha az összesség Pakisztánt és a mindinkább a Kelethez felsorakozó és egyébként is inkább Nyugat-Ázsiában célokkal és érdekekkel rendelkező Iránt kiemeljük e természetes dél-ázsiai közegből, akkor India Bhutánnal, Nepállal, Srí Lankával, Bangladessal,

Afganisztánnal és a sajnálatosan süllyedő Maldív-szigetekkel találja magát egy térségben. India ugyan nem megkerülhető szereplő ezekben az országokban, de nem ambicionálja, hogy egyben proaktív vezető szerepet is vállaljon e régióban, mert maga a régió nem ér fel az ő képességeihez.

A térség körülhatárolása sem egyszerű, ahogy például a BRICS-tag Dél-Afrika megtapasztalja. Az ország a dél-afrikai térség regionális hatalma, de ez nem erő-demonstráció (és aligha cél) Botswana, Szváziföld (Eswatini), Lesotho és Namíbia közegében. Ezen túllépve viszont mi Dél-Afrika térsége? Afrika, legalábbis a Szaharától délre, mint ahogy szeretné? Ott viszont már nem egyedül játszik: Nigéria, de Etiópia is eséllyel próbálja alakítani a nagytérségi napirendet.

Általában véve is, geoökonómiai nézőpontból a régiók három szempont szerint különböznek: (1) van-e, vannak-e térségen belüli kihívó(i) a domináns vagy önmagát ebben a szerepben elképzelő hatalomnak, (2) mennyire markánsak a térség törésvonalai (az etnikai viszonyok, a gazdasági fejlettség, az erőforrás-ellátottság, az infrastruktúra és főként rezsimhasonlóság vagy -különbözőség alapján), (3) rendelkezik-e az adott domináns ország megfelelő képességgel/erőforrásokkal és nem utolsó sorban akarattal a térségi vezető szerep vállalására.

Egyértelmű, *nem versengő térségi dominanciával* a BRICS+-tagok és partnerek közül (a szuperhatalomnak tekintett Kínát kivéve) Brazília (Dél-Amerika), Nigéria (Nyugat-Afrika), a Dél-afrikai Köztársaság (Dél-Afrika) és India (Dél-Ázsia) rendelkezik, illetve Oroszország, bár erőteljesen csökkenő súllyal az 1990-től 2024-ig terjedő időszakban, a kaukázusi, illetve közép-ázsiai térségben. Törökország feljövőben van a sokversenyzős Nyugat-Ázsiában, a Közel-Keleten és a Kaukázus térségében is, míg Szaúd-Arábia is kedvező pozíciókkal bír Nyugat-Ázsiában és a Közel-Keleten. Irán ez utóbbi régiókban másodlagos szereplő, míg Egyiptomnak csak Észak-Afrikában vannak erős pozíciói (ha egyáltalán önálló térségnek tekinthető ez). Indonézia Délkelet-Ázsia fontos, de nem domináns szereplője.

Törésvonalban minden térség gazdag: talán a legkevésbé Dél-Amerika, valamint Dél-, illetve Délkelet-Ázsia. Valószínűleg nem véletlen, hogy éppen ezekben a térségekben változik legkevésbé a domináns államalakulatok regionális hatalmi indexe. Ugyancsak ezekben a térségekben a legkevésbé markánsak (jóllehet létezőek) az etnikai különbségek.

A *képességek* terén vitathatatlan Brazília dominanciája Dél-Amerikában, a Dél-afrikai Köztársaságé a maga szűkebb régiójában, Nigériáé – bár csökkenő mértékben – Nyugat-Afrikában, Indiáé Dél-Ázsiában és Oroszországé – drámaian visszahúzódóban – Közép-Ázsiában és a Kaukázusban. A képességek megléte viszont

önmagában kevés a térségi hatalommá váláshoz. Ehhez arra van szükség, hogy az adott ország e képességeit határain túl is érvényesíteni tudja. Ez csak akkor lehetséges, ha belső stabilitása adott és fenntartható. Dél-Afrika, a vonakodó és ambivalens regionális hatalom (Clark, 2016, 42) ismét jellemző példa: ha a vezető szerep gyakorlásának materiális elemei még meg is lennének, az olyan immateriális összetevők, mint a nemzeti identitás, az ezen építkező nemzeti minimum, a szakpolitikai és hatalmi intézmények ütőképessége és nem utolsósorban a korrupció kordában tarthatósága hiányzik, ami nemcsak a térségi vezető szerep gyakorlását, hanem akarását is akadályozza. Hasonló a helyzet a térségi rivális Nigériában is: a krónikusan instabil gazdasági helyzeten túlmenően a Boko Harammal és társaival szembeni kormányzati határozatlanság és sikertelenség is aláássa az ország tekintélyét és szavahihe-tőségét szubregionális és regionális ügyekben (Ogunnubi et al., 2017). Oroszország páriaállammá válása az ukrajnai agressziót követően – tényleges képességeitől eltekintve is – nem szolgálta regionális hatalmi ambícióit.

Részben az előbbiekből következően a regionális hatalmi képességek megléte nem szükségképpen vezet *térségi vezetői szerepre való törekvéshez*. Nolte & Schenoni (2024:55) szerint a regionális hatalmi szerep legfeljebb addicionális cél a domináns regionális államalakulat külpolitikájában, ha úgy tetszik, nagystratégiájában. A megfelelő képességek birtokában is dönthet úgy egy regionális hatalom, hogy nem tör vezető szerepre a maga térségében. Vagy azért, mert hazai, rezsimstabilitási gondokkal küzd (Nigéria, Dél-Afrika), vagy mert maga a térség nem elég vonzó a hegemonia költségeinek vállalásához (India, Dél-Afrika, Észak-Afrika), vagy mert a nemzetközi környezet nem támogatja ezt a szerepvállalást. Ez utóbbi szempontból jellemző Brazília esete: a Pax Americana idején Brazília mindenkorai kormánya úgy érezhette, hogy az Egyesült Államok eltolná magától a feladatot és annak terheit, utána meg a visszatérő bipolaritás (USA *versus* Kína) és az újraéledő (amerikai) geopolitikai aggodalmak fogták vissza (esetleges) ambícióit (Nolte & Schenoni, 2024). Talán az előbbieknél is jobban elbizonytalanítja a potenciális regionális hatalmakat önnön térségük multipolaritása és az amögött felsejlő vagy nyomuló nagy- és szuperhatalmi érdekek (Közel-Kelet, Nyugat-Ázsia, Kaukázus stb.) (Prys-Hansen & Frazier, 2024).

Mesquita & Saeber (2020) a „go home or go global” alternatívájából a globális Dél BRICS+-államai zömükben a „go global”-t választották, nem azért, mert annak támasztékából kívánnák regionális hatalmi pozíciójukat erősíteni. A partnerállamok között azért akad kivétel, mint például Törökország.

A megcélzott jövő a multipolaritás?

Brosig (2024) a BRICS-csoport bővülése mögött egyebek mellett azt a felismerést vélelmezi, hogy a világrend korábbi uni- illetve bipolaritását többpólusú keretrendszer váltja fel, és a globális Dél feltörekvő országai az új blokkok egyikében (BRICS+) kívánnak jó előre szerepet vállalni.

A multipolaritás vágya kitapintható. Ugyanakkor ez kevésbé a valóság, mint inkább vágyálom, amely a globális Délen arról szól, hogy a nyugati dominancia gyengülésével a világhatalom igazságosabb újraelosztása van folyamatban. Az oroszokat kevésbé érdekli az igazságosság, mint inkább az, hogy országuk területmérete és főként nukleáris fegyverzete okán ismét a szuperhatalmak között, egy többpólusú világ egyik (imperialista) pólusaként szerepelhessenek. Emmanuel Macron francia elnök pedig azért tűnik a multipolaritás bajnokának, mert a megfakult francia *gloire*-t új, európai fényben szeretné felragyogtatni egy kül- és biztonságpolitikájában önállóbb és egységesebb unió kereteiben. (Tegyük most félre, hogy e törekvésre ma, Donald Trump első 100 napját tekintve, minden korábbinál több és valóságosabb oka van.)

Multipolaritás nincs (és nem is lesz), bár eszméje rendkívül népszerű – állapítja meg Bekkevold (2023). Három okot is említ, amiért egy többpólusú világrend, egyfajta kívánatos alternatívaként, lépten-nyomon előkerül.

Egyrészt a multilateralizmus nem igazán működik, és sokan vélik úgy, hogy csak egy többpólusú rendben lehet a sokoldalú intézményes tárgyalásokat és problémamegoldásokat újra hatékony, a globális együttműködést segítő eszközként működtetni.

Másrészt harmincévnyi (viszonylagos) béke és nyugalom után a véleményvezérek, a politikusok eltunyultak: nem szeretnék elfogadni egy új, mindent átfogó, Kína és USA közötti bipolaritás (hidegháború vagy hidegbéke) logikáját, annak minden alkalmazkodási követelményével.

Végül, mint fentebb jeleztük, a multipolaritás normatív fogalma egyben *hatalmi játszmák eszköze* is: Kína például puha diplomáciai eszköztárának fontos elemeként használja a multipolaritást a globális Dél feltörekvő hatalmait célozva. Ignacio Lula, Brazília elnöke azért emlegeti előszeretettel a fogalmat, hogy hazáját az el nem kötelezett országok egyik vezetőjeként láttathassa (Bekkevold, 2023).

Mások a polaritást kérdőjelezik meg arra hivatkozva, hogy a posztmodern geopolitikát már más tényezőkkel lehet csak jellemezni. Peters (2023) és Shah & Peters (2024) szerint hálózatosodás és nem (területi) blokkosodás jellemzi világunkat: a hatalom és annak gyakorlása ezáltal diffúzabbá és kevésbé irányíthatóvá válik.

Ikenberry (2024) három világot definiál, amelyek egymásra hatását, dinamikáját nehéz leírni a polaritás fogalmával. Elfogadja, hogy a Donald Trump előtti globális Nyugat és a Kína-központú globális Kelet – Kína, Oroszország, Irán és Észak-Korea, azaz a rombolás tengelye (Kendall-Taylor & Fontaine, 2024) – egyfajta bipolaritást mímél, de ez a beállítás leértékeli a globális Dél szerepét, amely a realista elméletek szerint aligha egy pólus, hanem egy mindinkább kollektív, rendszerbefolyásoló erő. „A három világ nem definiálható három pólusként, hanem inkább olyan laza koalíciókként, amelyek alakítani kívánják a globális szabályokat és intézményeket. Sok tekintetben e három világ diplomáciai megnyilvánulásokban érhető tetten – vezetőik beszédeiben, csúcstalálkozóin, ENSZ-találkozókon, ahol a kívánatos világrendről vallott vízióikat vázolják” (Kendall-Taylor & Fontaine, 2024:123).

Peters (2023), Ikenberry (2024) és mások felvetései fontosak, de külön diskurzust érdemelnének. Jelen írás, azaz a BRICS+ geopolitikai megítélése szempontjából az a kérdés, hogy egy mindinkább újra bipolárisnak tűnő, az Egyesült Államok (és esetleges szövetségesei) és Kína (és esetleges szövetségesei) nem szükségképpen hidegháborús, de ahhoz nem kicsit hasonló konfliktusában milyen magatartást tanúsítanak a globális Dél középhatalmai. Pontosabban: miért van az, hogy közülük sokan (egyre többen) egy BRICS-szerű laza klubra teszik a voksukat? Remélik-e, hogy egy új pólus alakító résztvevői lesznek, vagy csupán ide is, oda is tesznek tétet, remélve a nyereségek maximalizálását, de legalábbis veszteségeik minimalizálását? Erre keresi a választ a következő rész.

A válasz: Kína

Mind keresleti, mind kínálati oldalról a válasz: Kína. A globális Dél középhatalmai különböző intenzitással, de mind részesei Kína Új Selyemút (*Belt and Road* – BRI) kezdeményezésének. Láng (2023, 2024) bemutatta a programot, és differenciáltan jelezte hogy töredezettsége, kiforratlansága, pénzügyi problémái ellenére a BRI számottevő pozitív infrastrukturális, energetikai, infokommunikációs hozamokkal jár nemcsak Kína közvetlen szomszédságában, hanem Dél- és Nyugat-Ázsiában és főként Afrikában. Ami talán ennél is fontosabb azonban, hogy a 2010-es évek elejétől Kína felemelkedésével, amely szárnyalás különös ellentétben állt a 2008. évi pénzügyi válságból lábadozó Nyugattal, olyan nyersanyagpiaci fellendülés kezdődött, amelynek fő haszonélvezői a globális Dél országai voltak. Ezt megelőzően a feldolgozóipari bekapcsolódás a világméretű értékláncokba csak keveseknek adta meg a közepes jövedelmi sávba való belépés lehetőségét. A Kína által gene-

rált nyersanyagkereslet azonban, amely nem korlátozódott az energiahordozókra, lényegesen több déli országnak kínálta fel nemcsak a felzárkózás reményét, hanem egészen a koronavírus-járvány által előidézett válságig annak tényleges esélyét is (Nilsen, 2025). A neoliberális világrend keretei között végbement gazdasági növekedés segítette leküzdeni a 2010-es évek politikai fellángolásait (például arab tavasz) és újrateremteni a győztesként kikerülő rezsimnek legitimációját. A globális Dél sok meghatározó országa a kínai nyersanyagkereslet és infrastrukturális kínálat együttesében látta, a koronavírus-járvány által szabott kényszerszünetig, a legitimáció és az akkumuláció egymásra találása révén rezsimbiztonságának garanciáját (Nilsen, 2025). Jóllehet Kína belső növekedési problémái azóta fékeztek e húzóerőt, amelyre a déli középhatalmak politikai szempontból egyfajta (illiberális) jobboldali populista fordulattal reagáltak (Bolsonaro, Duterte, Modi, Rajapaksa és a többiek), Kína vonzereje gazdasági értelemben is megmaradt, nem is szólva politikai értéksemlegességéről.

A BRICS+ tagállami vezetői (India erős kivételével) megtalálták e klubban azt a csatornát, amely szervezett módon kapcsolja őket a legfelső kínai vezetéshez. Sokuknál e bekötöttség persze csak a látszat, például egy fényképen szerepelni Hszi Csin-pinggel valamelyik BRICS-csúcs apropóján, de saját közegükben, hazai elitjük körében vagy az országukban beruházó kínai cégek helyi vezetőivel tárgyalva e látszatok is jól eladhatók.

Mi több, a globális Dél számottevő szereplői – befolyásoló erejű erőforrások híján – szeretnek a külpolitikában egyfajta biztonsági játékot játszani: tenni a pirosra is, meg a feketére is, hol ide többet, hol oda. India miniszterelnöke, Narendra Modi ezt ki is mondja: egy nagyhatalmak közötti konfliktus esetén India akkor jár jól, ha módjában áll az erősebb hatalom mellé lecövekelni, vagy éppen a gyengébbek koalícióját támogatni, ha az képesnek tűnhet az erősebb felet feltartóztatni (Spektor, 2023). Ez a tőkepiaci nyelven szólva fedezeti stratégia gyakran kiábrándító lehet a szövetségesek számára: Recep Tayyip Erdoğan török köztársasági elnök például az elsők között ismerte el Ukrajna területi integritását, de NATO-tagsága ellenére kikerülte, hogy országa szankcionálja az agresszort. Erdoğan jól látja, hogy nem idegenítheti el Oroszországot, mert az a török nemzeti érdekek olyan elemei fölött rendelkezik vagy rendelkezett befolyással, mint a Kaukázus, Hegyi-Karabah, Szíria és a turizmus.

A másik oldalon Kínának ugyancsak érdekében állt, hogy bizonyos középhatalmakat külpolitikailag is közelebb húzzon magához.

Oroszország egyfajta junior szerepben történő bekerítése már a BRICS hajnalán elkezdődött, és az Ukrajna elleni agresszióval fejeződött be, kínai szemszögéből valószínűleg nem remélt gazdasági sikerrel. Ugyanakkor mind több jel mutat arra, hogy Kína vezetőként sem szeretne beszorulni egy orosz–észak-koreai–iráni tengelybe. Kína nem osztja az utóbbi három ország radikális Nyugat-ellenességét, még retorikai szinten sem. Ráadásul az Oroszországgal való korlátok nélküli (*no limits*) együttműködése nyugat-európai kapcsolatait rombolja, éppen akkor, amikor ezeket felhasználhatná egy bomlófélben lévő észak-atlanti szövetség kontextusában (Radchenko, 2025).

A globális Dél középhatalmai egy részének Kína melletti felsorakoztatása – egyebek mellett a BRICS+ kereteiben – ugyancsak jó ötletnek tűnhetett. Láng (2024) Kína szemszögéből való fontosságuk szerint csoportosította a BRI-ben részt vevő államokat. Öt csoportot képeztünk, amelyből a BB– (62 állam) és a BB (35 állam) kategóriákat átlagos fontosság alattinak, az AA (12), AA+ (17) és az AAA (6) csoportokat átlag feletti fontosságúnak minősítettük. A BRICS+ tagállamai közül csak Egyiptom és Etiópia nincs az A-s kategóriák valamelyikében, szemben Dél-Afrikával (AA), Iránnal, Indonéziával és az Emirátusokkal (AA+), valamint Indiával, Brazíliával (és a meghívott, de még vonakodó) Szaúd-Arábiával (AAA). A kazanyi csúcson befogadott partnerek közül csak Bolívia, Algéria, Belarusz és Kuba sorolható valamelyik B-s kategóriába, a többiek AA-sak vagy zömükben AA+-osak. A BRICS+ Kína számára is jó eszköz arra, hogy a globális Dél e kiemelt partnereit puha diplomáciai eszközökkel (is) magához láncolja.

Ennél is fontosabb azonban, hogy Kína nem érzi magát komfortosan egy (újra) bipolárisra váló világrendben, annak ellenére, hogy a 2010-es évek vége óta egyre erőteljesebben mutatja magát és erejét mind geopolitikai, mind geoökonómiai értelemben (Kupchan, 2021). A kínai külpolitikai gondolkodás mindig is valamiféle multipolaritást tartott kívánatosnak (Peters, 2023) még akkor is, amikor – legkésőbb egy évtizeddel ezelőtt – Kína kénytelen volt tudomásul venni szuperhatalmi státuszát. A létező világrenddel kapcsolatosan status quo-párti vagy konzervatív revizionista álláspontot képvisel (erősítsük pozícióinkat a létező intézményekben, alrendszerekben, de ne borítsuk azokat), még ha bizonyos területeken (mint például az információs, kommunikációs és egyéb technológia) agresszív revízióra vagy a status quo felborítására is képes és hajlandó (Kupchan, 2021). E tanulmány témája szempontjából itt és most az fontos, hogy a BRICS+ keretében az újra kétpólusú világ egyik pólusa bandungi köntösben, a globális Dél védelmezőjének szerepében jelenhet meg, olyan társaságban, ahol az ideológiai sokszínűségben tagadhatja, hogy

az új bipolaritás (ismét) a demokrácia és az autokrácia mentén szakad és ütközik. Ezt a Biden-féle értelmezést (Biden, 2022) azóta átugrotta és félredobta az új trumpi világ.

Összefoglalás, következtetések

A hiúságok hiúsága lenne ma, 2025 első felében határozott következtetéseket levonni még egy olyan – aktuális, de a nagy történésekhez képest nem kiemelt – témakörben is, mint a BRICS-jelenség. Éppen e jelenség globális kontextusa változik, sokszerűen. Lehetséges, hogy éppen egy olyan globális modell van kialakulóban, amely sokak igényét kielégítve multipoláris ugyan, de aligha multilaterális. Hadano (2020:212) abban bízott, hogy „a multipolaritás korában aligha számolhatunk az érdekek konvergenciájával és az államok egyenlő alapokon történő részvételével, de a multilateralizmus megkönnyítheti az államok – köztük a felemelkedő hatalmak – közötti politikai koordinációt, és legitimitást biztosíthat politikai döntéseiknek.” Ezzel szemben ma úgy tűnik, hogy a létrejönni látszó (kényszer)multipolaritás az erő alkalmazásától nem visszariadó egyedi, bilaterális alkuk instabil hatványa lesz. Az sem zárható ki, hogy inkább már a korábbi rendben is újjászülető bipolaritás erősödik fel Kína és az Egyesült Államok egymásnak feszülésével, a maga hidegháborús logikájával. Az inga vissza is lenghet: lehet, hogy Ikenberry (2024) három világa tér vissza – a globális Nyugat és a Kína dominálta keleti tengely hidegbékéjével, ahol a globális Dél feltörekvő államai megpróbálják a lehető legnagyobb hozammal rakosgatni téjeiket. Ez a totális bizonytalanság még csak a rövid és középtávú; hosszabb távon csak a fekete hattyúk sorakoznak, azaz a nem várt, nem előre jelezhető, csak retrospektíve észszerűsíthető, és semmiképpen nem pozitív események.

Minden – finoman szólva – bizonytalanság ellenére úgy véljük, hogy megállapításaink a BRICS-jelenséggel kapcsolatosan legalábbis a legközelebbi múltig érvényesek és egy változó környezetben is figyelemre méltók.

A BRICS+ – keletkezéstörténetétől függetlenül – egy kínai konstrukcióvá lényegült, amelyet Kína rövid távú érdekei emelnek magasra vagy taszítanak a jelentéktelenségbe. A 2010-es évek második felétől a BRICS arra volt hivatott, hogy Kínát mint a globális Dél egy (vezető) hatalmát hozza helyzetbe, kerülve a másik, pontosabban második szuperhatalomnak kijáró negatív figyelmet (Glosny, 2010).

Eleve sokatmondó volt a tény, hogy a BRICS-ben helyet kapott (Ausztráliát kivéve) valamennyi kontinens, illetve nagytérség: Dél-Amerika (Brazília), Eurázsia (Oroszország), Dél-Ázsia (India) és Közép- és Dél-Afrika (Dél-afrikai Köztársaság).

A 2024–2025. évi bővítéssel aztán a reprezentáció – nem függetlenül Kína BRI kezdeményezésének kibontakozásától – még teljesebbé vált: Arab-öböl (Egyesült Arab Emírátságok), Észak-Afrika (Egyiptom), Kelet-Afrika (Etiópia), Közel-Kelet és Nyugat-Ázsia (Irán) és Délkelet-Ázsia (Indonézia). Érdekes ugyanakkor, hogy a Kína számára fontos szomszéd térségek államai (Pakisztán, Vietnám, Laosz stb.) nem érzik szükségét a BRICS-ben történő jelenlétnek.

Az Ukrajna elleni orosz agressziót és ennek óvatos kínai támogatását követően vált hangsúlyosabbá: a BRICS+ sáncai mögé húzódva Kína elkerülheti, hogy a „gonosz tengelyének” (Oroszország, Irán, Észak-Korea) vezető hatalmaként a látó államok végső mentsvárának szerepében ítéltessen meg. Ilyen és csakis ilyen értelmezésben a BRICS valójában az (új) globális bipolaritás meghekkelését jelenti.

Végül és mindezzel együtt a BRICS+ szolgálja Kína eredeti célját is. Nevezetesen, hogy jelezze: a világ nem egypólusú, a globális Nyugat (és akkor még nem volt szó arról, hogy ez a Nyugat nem globális, hanem csak Amerika) nem az egyedüli seriff a városban, hanem ott van a Kína vezette globális Dél is, amely nem kívánja megdönteni az uralkodó rendet, de erősebb döntési pozíciókat akar.

Kína persze nem erőszakkal, a résztvevők akarata ellenére vált a BRICS+ vezető erejévé. Feltételezhető volt, hogy a globális Dél középhatalmai (plusz Oroszország) legalább három megfontolásból is részesei kívántak lenni a csoportosulásnak (Brosig, 2024). (i) Az amerikai hegemonia gyengülésével észszerűnek tűnt egy új, laza és nem kényszerítő (potenciális) pólusra is tétet tenni, különösen úgy, hogy fenntarthatók a korábbi hegemonnal való jövedelmező vagy biztonságfokozó kapcsolatok is (például Brazília, Indonézia, Dél-Afrika, Egyesült Arab Emírátságok, Egyiptom stb.). (ii) A globális befolyás irányába történő (látszólagos) elmozdulás jól jöhetett a hazai közegben is, bizonyítván, hogy az aktuális államhatalom nemzetközi elismertsége mintegy tükörképe a (tisztességtelen választásokon vagy azok hiányában, vagy tiszta erőszakkal kikényszerített) belső elfogadottságnak. (iii) Végül, az is ösztönzője lehetett a BRICS-tagságnak, hogy legalább verbális védelmet biztosít a másik oldalról jövő külső, tehát nyugati beavatkozásokkal szemben: van hova fordulni, ha például a szemünkre hányják, hogy gátlástalanul lopunk, még fogalmi szinten sem ismerjük el polgáraink emberi jogait, gyilkoljuk, közvetve vagy ténylegesen, az éppen aktuális kisebbségeket, stb.

A fentieknél is fontosabb szempont a kivétel nélkül BRI-alany déli államoknak, hogy egyfajta intézményesített csatornán legyenek a kínai felsővezetéshez kapcsolva. Nem gondoljuk persze, hogy a BRICS-tagság/partnerség valamiféle különleges elbánást jelentene a bilaterális kapcsolatok tekintetében, de azt igen, hogy egy kisebb

nemzetközi súlyú ország vezetői és az ott beruházó kínai állami/félállami vállalatok közötti vitás kérdésekben akár egy Hszi Csin-pinggel közös fotó is hasznos lehet.

Végül, a csoportosulás és annak találkozási esetenként a fentnél fajsúlyosabb kapcsolatépítésnek is teret adhatnak: a legutóbbi, kazanyi csúcs mellékeseményeként állapotodott meg egymással Hszi Csin-ping kínai elnök és Narendra Modi indiai miniszterelnök a 70 éve húzódó himalájai határkonfliktus békés rendezéséről, illetve ennek technikai-intézményi bonyolításáról (Rao, 2024).

Összefoglalva: a BRICS+ (ma már) egy Kína által vezetett neoszuverenista csoportosulás, amely (egyelőre) egybehangzó elitérdekek által vezérelt, és a kétpólusú világrend meghekkkelését célozza. Kína ahelyett, hogy (egyelőre) felvállalná a másik szuperhatalmi pólus szerepét, inkább lépne fel a globális Dél, egy mind befolyásosabb új pólus vezető hatalmaként, erősítve a látszatot (és 2025 első negyedére már nem is alaptalanul), hogy a világrendet befolyásoló, rugalmasan változó hatalmi koalíciók versengésében kiemelt szereppel bír. E szerepvállalásban az Oroszországgal való „korlátok nélküli partnersége” teher, mert visszahúzza a kétpólusú világrendbe, illetve annak radikális revizionizmusába. Az exponenciálisan bővülő BRICS+ keretei között viszont ez a látszat fölpuhítható anélkül, hogy az oroszok feletti befolyását elveszítené.

Hivatkozások

- Acharya, A. (2014). The End of American World Order. *Polity*. <https://doi.org/10.22363/2313-0660-2018-18-3-706-715>
- Alles, D., & Badie, B. (2016). Sovereignty in the international system: from change to split. *European Review of International Studies*, 3(2), 5–19. <https://doi.org/10.3224/eris.v3i1.26004>
- Anwar, D. F. (2020). Indonesia and the ASEAN outlook on the Indo-Pacific. *International Affairs*, 96(1), 111–129. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz223>
- Aras, B., & Fidanc, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination. *New Perspectives on Turkey*, 40, 193–215. <https://doi.org/10.1017/s0896634600005276>
- Arı, T., & Munassar, O. (2020). Two stages of Turkey's quest for a regional power status in the Middle East: An integrated role-status-seeking approach. *Gazi Akademik Bakış*, 14(27), 1–29. <https://doi.org/10.19060/gav.838831>
- Bekkevold, J. I. (2023). No, the world is not multipolar. *Foreign Policy*, September 22. <https://foreignpolicy.com/2023/09/22/multipolar-world-bipolar-power-geopolitics-business-strategy-china-united-states-india/>
- Bequelin, N., (2024) No, BRICS Isn't Trying to Rival the West. *Foreign Policy*, October 30. <https://foreignpolicy.com/2024/10/30/brics-summit-kazan-declaration-global-south-russia-china-iran-west-global-order/>
- Bhatta, C. D. (2019). Emerging powers, soft power, and future of regional cooperation in South Asia. *Asian Journal of Political Science*, 27(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/02185377.2018.1557062>

- Biden, J. R. (2022). *National Security Strategy*. October 2022. Collections, 10–12. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
- Blagden, D. (2015). Global multipolarity, European security and implications for UK grand strategy: back to the future, once again. *International Affairs*, 91(2), 333–350. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12238>
- Brosig, M. (2024). Has BRICS lost its appeal? The foreign policy value added of the group. *International Politics*, 61(1), 106–124. <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00327->
- Burges, S. W. (2015). Revisiting consensual hegemony: Brazilian regional leadership in question. *International Politics*, 52, 193–207. <https://doi.org/10.1057/ip.2014.43>
- Burgess, S. F. (2020). India and South Asia: Towards a Benign Hegemony. In H. V. Pant (Ed.), *Indian Foreign Policy in a Unipolar World* (pp. 231–250). Routledge India. <https://doi.org/10.4324/9780367817787-13>
- Carey, R., & Li, X. (2016). *The BRICS in international development: The new landscape*. IDS Evidence Report 189. UK. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55646-2_1
- Carmody, P. (2024). BRICS' enlargement: Power expansion or contraction in a changing world order? *EconPol Forum*, 25(1), 14–17. CESifo GmbH, Munich. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/284111/1/1882221397.pdf>
- Chen, K. H., Lu, M., & Qiu, J. L. (2022). Back to Bandung for the future: The never-ending project of de-imperialization. *Communication Theory*, 32(2), 281–288. <https://doi.org/10.1093/ct/qtac004>
- Clark, J.F. (2016). Africa's Reluctant and Conflicted Regional Power. *ASPJ Africa & Francophonie*, 1st Quarter.
- De Coning, C. (2014). BRICS and Coexistence. In *The BRICS and Coexistence* (pp. 25–48). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315766171>
- Del Sarto, R. A., Malmvig, H., & Soler i Lecha, E. (2019). *Interregnum: The regional order in the Middle East and North Africa after 2011*. MENARA. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3367815>
- Dellavalle, S. (2020). *On Legitimate Sovereignty and Global Responsibility*. Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper, (2020-03). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3526824
- Desai, R. (2013). *Geopolitical Economy: After Us Hegemony, Globalization And Empire*. Pluto Press & Fernwood Publishing, Winnipeg.
- Economic Intelligence Unit (2025). *The Democracy Index 2024*. <https://www.eiu.com/n/global-themes/democracy-index/>
- Fatima, Q., & Zafar, S. (2020). New Great Game: Players, Interests, Strategies and Central Asia. *South Asian Studies*, 29(2), 623–652. https://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/18._Qamar_Fatima_v29_no2_2014.pdf
- Gabuev, A., & Stuenkel, O. (2024). The US Shouldn't Dismiss BRICS Challenge. *Foreign Affairs*, September.
- Glosny, M. A. (2010). China and the BRICs: A real (but limited) partnership in a unipolar world. *Polity*, 42(1), 100–129 <https://doi.org/10.1057/pol.2009.14>
- Gómez Bruera, H. F. (2015). To be or not to be: Has Mexico got what it takes to be an emerging power? *South African Journal of International Affairs*, 22(2), 227–248. <https://doi.org/10.1080/10220461.2015.1053978>
- Gvosdev, N. (2012). The Realist Prism: What the US can learn from the BRICS. *World Politics Review*, 22.
- Hadano, T. (2020). Multipolarity and the future of multilateralism: Towards 'Thick' peacekeeping in the Donbas conflict. *Global Policy*, 11(2), 212–221. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12790>
- Heibach, J. (2024). Public diplomacy and regional leadership struggles: the case of Saudi Arabia. *International Politics*, 61(1), 83–105. <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00310-7>

- Hulse, M. (2016). *Regional powers and leadership in regional institutions: Nigeria in ECOWAS and South Africa in SADC*. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/48897/ssoar-2016-hulse-Regional_powers_and_leadership_in.pdf?sequence=1
- Ikenberry, G. J. (2024). Three Worlds: the West, East and South and the competition to shape global order. *International Affairs*, 100(1), 121–138. <https://doi.org/10.1093/ia/iad284>
- Júnior, L. A., & Branco, G. D. (2022). The BRICS countries and the Russia-Ukraine conflict. *Carta Internacional*, 17(3), e1286-e1286. <https://doi.org/10.21530/ci.v17n3.2022.1286>
- Jütten, M., & Falkenberg, D. (2024). *Expansion of BRICS: A quest for greater global influence*. European Parliament, 15. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI\(2024\)760368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI(2024)760368_EN.pdf)
- Kamrava, M. (2018). Multipolarity and instability in the Middle East. *Orbis*, 62(4), 598616. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2018.08.003>
- Kappel, R. (2011). Shifting the Global Order: Comparing the Regional Powers China, India, Brazil and South Africa. In P. Nel & M. Hanif (Eds.), *Regional Powers and Global Redistribution*. Palgrave, New York.
- Katz, M. N. (2024). The geopolitical (in) significance of BRICS enlargement. *EconPol Forum*, 25(1), 10–13. CESifo GmbH, Munich.
- Kazantsev, A., Medvedeva, S., & Safranchuk, I. (2021). Between Russia and China: Central Asia in Greater Eurasia. *Journal of Eurasian Studies*, 12(1), 57–71. <https://doi.org/10.1177/1879366521998242>
- Kendall-Taylor, A., & Fontaine, R. (2024). The Axis of Upheaval: How America's Adversaries Are Uniting to Overturn the Global Order. *Foreign Affairs*, 103, 50.
- Kupchan, C. (2021). Bipolarity is back: why it matters. *The Washington Quarterly*, 44(4), 123–139. <https://doi.org/10.1080/01636660x.2021.2020457>
- Láng, L. (2021). Globalizáció, regionalizáció és a földrajz: a távolság még mindig számít? *Külgazdaság*, 65(7–8), 63–90. <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.7-8.63>
- Láng, L. (2022). Anarchia és hierarchia az új selyemutakon: Kína partnerkapcsolati stratégiái. *Külgazdaság*, 66(7–8), 39–73. <https://doi.org/10.47630/kulg.2022.66.7-8.39>
- Láng, L. (2024). Selyemutak a globális Délen: „konnektivitás” és „blokkosodás”. *Külgazdaság*, 68(5–6), 76–94. <https://doi.org/10.47630/kulg.2024.68.5-6.76>
- Lees, N. (2021). The Brandt Line after forty years: The more North–South relations change, the more they stay the same? *Review of International Studies*, 47(1), 85–106. <http://dx.doi.org/10.1017/S026021052000039X>
- Malamud, A. (2011). A leader without followers? The growing divergence between the regional and global performance of Brazilian foreign policy. *Latin American Politics and Society*, 53(3), 1–24. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2011.00123.x>
- Mesquita, R. (2021). Brazilian Regional Leadership Revisited: Testing the Long-Term Determinants of South American Followership (1995–2015). *Bulletin of Latin American Research*, 40(3), 446–464. <https://doi.org/10.1111/blar.13210>
- Mesquita, R., & Seabra, P. (2020). Go global or go home: comparing the regional vs. global engagement of Brazil and South Africa at the UN General Assembly. *Politikon*, 47(3), 361–384. <https://doi.org/10.1080/02589346.2020.1796185>
- Morales Ruvalcaba, D. (2020). The semi peripheral states in the twenty-first century: Measuring the structural position of regional powers and secondary regional states. *International Studies*, 57(1), 20–50. <https://doi.org/10.1177/0020881719880769>
- Moyer, J. D., Markle, A., Meisel, C., & Szymanski-Burgos, A. (2024). *Relative National Power (Power) Codebook*. Available at SSRN 4714977. Moyer <https://doi.org/10.2139/ssrn.4714977>
- Nilsen, A. G. (2025). Emerging Powers and the Political Economy of the Southern Interregnum. In *Forum for Development Studies* (pp. 1–24). Routledge. <https://doi.org/10.1080/08039410.2025.2460557>

- Nolte, D., & Schenoni, L. L. (2024). To lead or not to lead: regional powers and regional leadership. *International Politics*, 61(1), 40–59. <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00355-8>
- Ogunnubi, O., Onapajo, H., & Isike, C. (2017). A failing regional power? Nigeria's international status in the age of Boko Haram. *Politikon*, 44(3), 446–465. <https://doi.org/10.1080/02589346.2016.1266231>
- Peters, M. A. (2023). The emerging multipolar world order: A preliminary analysis. *Educational Philosophy and Theory*, 55(14), 1653–1663. <https://doi.org/10.1080/0013185.2022.2151896>
- Pieper, M. (2021). The linchpin of Eurasia: Kazakhstan and the Eurasian economic union between Russia's defensive regionalism and China's new Silk Roads. *International Politics*, 58(3), 462–482. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00244-6>
- Prashad, V. (2023). On 1 January 2024, the World's Centre of gravity will shift: The 35th Newsletter. *Tricontinental*, 31 August. <https://thetricontinental.org/newsletterissue/brics-expansion/>
- Prys-Hansen, M., & Frazier, D. (2024). The regional powers research program: a new way forward. *International Politics*, 61(1), 1–12. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00563-y>
- Rabinovich, I. (2024). Iran's Quest for Regional Hegemony. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, 26, 92–101.
- Radchenko, S. (2025). China does not want to lead an axis. *Foreign Affairs*, 18.
- Rao, A. (2024). <https://www.india-briefing.com/news/india-china-defrost-ties-at-brics-summit-key-expectations-34920.html/>
- Shah, T., & Peters, M. A. (2024). Emerging International Order: Debating Polarity in Global Politics. *Geopolitics, History, and International Relations*, 16(1), 26–49. <https://doi.org/10.22381/ghirl6120242>
- Smith, K. (2018). South Africa: Still an Ambivalent (Sub) Regional Leader? In H. Ebert, & D. Flemes (Eds.), *Regional Powers and Contested Leadership* (pp. 113–136). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73691-4_4
- Spektor, M. (2023). In defense of the fence sitters: What the West gets wrong about hedging. *Foreign Affairs*, 102, 8.
- Stuenkel, O. (2023). Latin America in the Post-Western World. In C. Fortin, J. Heine, & C. Ominami (Eds.), *Latin American Foreign Policies in the New World Order* (pp. 123–132). Anthem Press, London. <https://doi.org/10.2307/jj.766961.14>
- Stuenkel, O. & Treadwell, M. (2024) *Why Is Saudi Arabia Hedging Its BRICS Invite?* Carnegie, November 21. <https://carnegieendowment.org/emissary?lang=en>
- Taş, H. (2022). The formulation and implementation of populist foreign policy: Turkey in the Eastern Mediterranean. *Mediterranean Politics*, 27(5), 563–587. <https://doi.org/10.1080/13629395.2020.1833160>
- Transparency International (2025). *Corruption Perceptions Index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>
- Vanderhill, R., Joireman, S. F., & Tulepayeva, R. (2020). Between the bear and the dragon: multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers. *International Affairs*, 96(4), 975–993. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa061>
- Verhoeven, H., & Woldemariam, M. (2022). Who lost Ethiopia? The unmaking of an African anchor state and US foreign policy. *Contemporary Security Policy*, 43(4), 622–650. <https://doi.org/10.1080/013523260.2022.2091580>
- Yaghobi, H., Goodarzi, M., & Sadeghi, M. (2024). Analysis of the influencing components of Iran's national culture on Iran's regional power in West Asia, qualitative approach. *Research Political Geography Quarterly*, 8(4), 71–91.
- Zhang, Q. (2023). The 20th CPC National Congress and China's Foreign Policy: implication and reflection. *China International Strategy Review*, 5(1), 1–23. <https://doi.org/10.1007/s42533-023-00127-4>

Melléklet

Regionális hatalmi index (Regional Power Index)

A tanulmányban közölt regionális hatalmi indexek a denveri Pardee Institute for International Futures adatbázisa alapján kerültek kiszámításra (Moyer et al., 2024). A denveri intézet általunk felhasznált mutatója azt jelzi, hogy a globális hatalom miként oszlik meg a vizsgált 188 ország között. Öt hatalmi változócsoporthat vizsgálnak: a katonait, a demográfiai, a gazdasági, a technológiai és a diplomáciai. Az idézett irodalom részletezi a vizsgált változókat és azok forrásait. Az egyes változócsoporthat súlyai (kerekítve): katonai: 29 százalék, demográfiai: 21 százalék, gazdasági: 28 százalék, technológiai: 9 százalék, diplomáciai: 13 százalék. A végeredmény, a viszonylagos hatalmi index (*relative power index*) azt mutatja, hogy az adott országnak – a figyelembe vett, súlyozott változók alapján – mekkora súlya van a világrendszerben. Csak illusztrációként 2024-ben: Magyarország: 0,2 százalék, Németország: 4,5 százalék, Franciaország: 4,0 százalék, Hollandia: 1,2 százalék, Törökország: 1,1 százalék, Oroszország: 3,2 százalék, Kína: 17,3 Egyesült Államok: 23,5 százalék.

Az általunk használt regionális hatalmi indexeket úgy számítottuk, hogy az ENSZ, illetve a Világbank regionális bontásaiban szereplő, esetenként egymást átfedő régiók országindexeit összeadtuk, és megnéztük, hogy a különböző irodalmi források által az adott térségekben regionális hatalomként minősített országok hány százalékos súllyal rendelkeznek a térségi összesítésben.

ÚJ KÖNYVEK

Recenzió

Komlos J. Foundations of real-world economics. What every economics student needs to know (3rd ed.).

New York, USA: Routledge

(A reálgazdaságtan alapjai.

Amit minden közgazdászhallgatónak tudnia kell)

című könyvéről

BARDÓCZY TIBOR*

A recenzió John Komlos könyvének harmadik, angol nyelvű kiadását mutatja be. A szerző egyértelmű és nyílt kritikát fogalmaz meg a főáramú közgazdaságtan számos összetevőjével szemben. Alapállítása szerint a kapitalizmus, amelyben élünk, nem szolgálja a polgárok érdekeit, sokkal inkább a társadalmi elit gyarapodásának kedvez. Érvelését az elmúlt évtizedek gazdasági és társadalmi válságaiból merített példákkal és esettanulmányokkal támasztja alá. A könyv harmadik kiadása – olyan eseményekkel bővítve, mint a koronavírus-járvány – rávilágít az elmúlt időszak politikai és gazdasági vezetőinek hibáira, és arra következtet, milyen lenne egy ideális – de ugyancsak piaci alapon nyugvó – közgazdasági megközelítés. A recenzió Komlos kritikus szemléletét igyekszik átadni, könyvéből idézett gyakorlati példák segítségével.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D01, E02, N00.

Kulcsszavak: főáramú közgazdaságtan, mikroökonómia, makroökonómia, fogyasztói viselkedés, társadalmi elit, viselkedési közgazdaságtan.

* Bardóczy Tibor PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola. E-mail: tiborbardoczy.stud@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6954-235X>

A kézirat 2025. február 17-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.
<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.5-6.107>

Abstract

Review

Komlos J. Foundations of real-world economics. What every economics student needs to know (3rd ed.).

New York, USA: Routledge

TIBOR BARDÓCZY

This review presents the third English edition of John Komlos' book. The author offers a clear and frank critique of many components of mainstream economics. His basic thesis is that the capitalism we live under does not serve the interests of citizens but instead favours the enrichment of the elite. His argument is supported by examples and case studies drawn from recent decades of economic and social crises. The third edition of the book, which includes events such as the COVID-19 pandemic, highlights the mistakes of recent political and economic leaders and shows what an ideal – but market-based – approach to economics would look like. The review seeks to convey Komlos' critical perspective, using practical examples from his book.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D01, E02, N00.

Keywords: mainstream economics, microeconomics, macroeconomics, consumer behaviour, social elites, behavioural economics.

A könyv harmadik kiadása sohasem készülhetett volna aktuálisabb időben, mint 2023-ban, amikor háborúk, nemzetközi konfliktusok, járványok, gazdasági recesz-sziós hullámok és egyéb világpolitikai kérdések foglalkoztatják a világot. Oroszország Ukrajna elleni háborúja, a közel-keleti háborús helyzet, a koronavírus-járvány utóhatásai, az infláció, Németország energiaválsága vagy Donald Trump elnöki ciklusa (majd újraválasztása) jelentős hatást gyakorol a világban végbemenő folyamatokra. A könyv ezért nemcsak holisztikusan, elméleti közgazdasági szempontból közelíti meg a világgazdaságot, hanem olyan múltbéli eseményeket is idéz, amelyek hozzájárultak napjaink problémáinak kialakulásához. Érdemes hozzátenni, hogy a szerző előélete és az USA világgazdaságban betöltött szerepe miatt főleg amerikai esettanulmányokat tartalmaz.

Először a szerzőről néhány szó. John Komlos amerikai professor emeritus, aki számos egyetemen és kutatóintézetben dolgozott, így a Müncheni Egyetemen, a Bécsi Egyetemen és a Harvard Egyetemen. Véleménye a világgazdaságról mindig kritikus és provokatív volt, ennek ellenére – többek között szakértelme miatt – elfogadott a tudományos és akadémiai közéletben. Könyvének második kiadása magyarul is megjelent a Pallasz Athéné Könyvkiadó gondozásában, 2021-ben. Mellár Tamás

kiváló recenziójának nyomán a téma iránt érdeklődők már olvashattak erről a könyvről.¹ Ismertetése nemcsak a könyv főbb pilléreit mutatta be, hanem Komlos legfontosabb állításait összekapcsolta a releváns közgazdasági elméletekkel, modellekkel, soha nem látott közelségbe hozva a főáramú közgazdaságtan problémáit nemcsak a közgazdászokhoz, hanem a közgazdaságtannal nem vagy nem közvetlenül foglalkozó állampolgárokhoz is. Emellett Mellár rendszerbe foglalta a könyv tételmondatait, illetve – kiemelve annak hiánypótló jellegét – ezt írta: „Komlos könyve méltó helyet foglal el a főirányú közgazdaságtant bíráló kiváló munkák között” (88. o).

Komlos könyvének harmadik, egyelőre kizárólag angolul megjelent bővített kiadása reagál a második kiadás óta a világgazdaságban bekövetkezett eseményekre és megjelent új jelenségekre. A szerző a történések mögött meghúzódó összefüggéseket is az olvasó számára befogadható módon adja át.

A tartalomjegyzék elolvasása után Komlos munkája interdiszciplinárisnak nevezhető, mert nemcsak a klasszikus értelemben vett közgazdaságtani témákkal foglalkozik, hanem olyan rokon-, illetve társterületeket is érint, mint az adózás, a politikatudomány, a társadalomtudományok, a pszichológia és a filozófia. A könyv nemcsak a makroökómia kérdései mentén tárgyalja a témákat, hanem a közelmúlt eseményeinek mikroökómiai vetületeit is bemutatja, mindezt regionális (főként amerikai) példákkal alátámasztva. Ezért Komlos könyve harmadik kiadásának ismertetése tudományterületi hovatartozástól függetlenül a *Külgazdaság* valamennyi olvasójának felkeltheti az érdeklődését.

***Homo oeconomicus* a valós fogyasztói viselkedéssel szemben**

A kötet 18 fejezetben tárgyalja a gazdasági kérdéseket, ideértve a bevezetést és a következtetéseket is. Az első fejezetben Komlos a könyv hangvételét ismerteti, kiegészítve paradigmakritikus nézeteinek kifejtésével. A második fejezetben a szerző megindokolja kritikus nézőpontját, hivatkozva napjaink olyan égető gazdasági problémáira, mint a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenség folytonos növekedése, az élelmiszer-biztonság hiánya, a munkanélküliség, a hajléktalanság és a lehető legtöbb profit elérésének elsődlegessége. Komlos ezeket sokkoló esetekkel támasztja alá. Az Amazon példáján mutatja be az egyenlőtlenségi olló két szárának egyre nagyobbra nyílását. A kontrasztot jól szemlélteti, hogy Jeff Bezos, a cég vezetője 500 millió

¹ Mellár, T. (2025). A standard közgazdaságtan alkonya. *Mozgó Világ*, 51(2), 79–88.

dolláros luxushajót vásárol, míg raktári alkalmazottjai „(...) azért küzdenek, hogy a fejüket a víz felett tartsák (...)” (37. o.).

A 3. fejezetben a kereslet természetét tárgyalja a szerző, kiemelve annak egy nagyon fontos aspektusát, amelyet a vállalatok rendre ki is használnak: a gyerekeket. Komlos azzal érvel, hogy a gyerekek tudatalatti elméjének, ősi ösztöneinek kihasználása a vállalati marketing rendkívül fontos építőköve. „A gyermekek tudatalattijának a közösségi médián keresztül történő manipulációja a túlfogyasztás egyik alapját képezi” (47. o.). A gyermek nem tudja megmagyarázni, hogy miért szeretné megkapni azt a terméket, vagy miért kívánja azt az ételt. Ennek pszichológiai alapja a pavlovi reflexhez köthető, amelynek segítségével a vállalatok arra kondicionálják az emberek agyát, hogy ha meglátnak egy bizonyos hirdetést, meghallanak egy bizonyos hangot, vagy megéreznek egy bizonyos szagot, akkor azonnal tudják, melyik márkához köthető, és meg is akarják vásárolni azt. Komlos ezzel azt demonstrálja, hogy a gyermekek kizárása a közgazdasági elemzésből, illetve a felnőttekre való kizárólagos összpontosítás olyan hiba, amellyel a főáramú közgazdaságtan nem számol. Ebben a fejezetben tárgyalja a könyv a perszónák – avagy a különféle tulajdonságokkal felruházott karakterek szerepét is a fogyasztásban, reklámban. A fejezetben illusztrációként két példa szerepel: a Pepsi és a Marlboro. A Pepsi akkori reklámja az „elégedettségig történő fogyasztást” hirdeti egy női karaktert megszemélyesítve. Ennek ellenére, az ital sokkal több cukrot tartalmaz a nőknek ajánlott napi cukorfogyasztás mennyiségénél. A Marlboro az ultramaszkulin férfi „macsót” megtestesítő karaktere sok pénzt termelt a gyártó cégnek, ennek viszont sokszor a fogyasztóinak az egészsége látta kárát (300 százalékos profitnövekedés versus 2,1 millió ember egészsége). Komlos számos helyen bizonyítja, hogy a vállalatok a fogyasztók, illetve a befektetők félrevezetésétől sem riadnak vissza. Példaként említi az egyik legnagyobb amerikai vállalatot, a Goldman Sachsot, amelynek 550 millió dollár bírságot kellett fizetnie.

A könyv számos alkalommal említi a *homo oeconomicus* fogalmát és a mögötte húzódó feltételezést mint a főáramú közgazdaságtan egyik alapmodelljét. A megközelítés szerint az emberek viselkedése racionális, ezért a jólétük (hasznuk) maximalizálására törekednek. A modell további egyszerűsítése, hogy a cselekvője tökéletesen informált, azaz minden szükséges információ birtokában van, és így hozza meg a döntéseit. A 4. fejezet ennek az elméletnek a bírálata. A viselkedést befolyásoló olyan tényezőket említi, mint az érzelmek, érzések, nézőpontok, tapasztalatok, illetve a társadalom által bevett gyakorlat, amelyek befolyásolják a fogyasztó döntéseit. A vállalatok külön szervezeti egységeket foglalkoztatnak azért, hogy előnyükre for-

dítsák az említett tényezőkből adódó kiszámíthatatlan emberi viselkedést. A Virginia Slim cigaretta marketingkampánya annak köszönhetette sikerét, hogy olyan karakterisztikákkal illette a nőket, mint a szabadság, a függetlenség, az emancipáció, a felhatalmazás és a vonzó, vékony alak. Természetesen minden nő ilyen szeretne lenni, ezért is lehetett sikeres a marketingkampány. A kampány nagyon sok pénzt hozott a cégnek, viszont több ezer tinédzser és felnőtt nő betegségéhez járult hozzá (65. o.).

Oligopóliumok, avagy kulcs a felső tízezer vagyonához

A következő nagyobb logikai egység a tökéletlen versenyt és az oligopóliumokat vizsgálja. Az első esetre említi az EpiPen, egy ötven éve ismert életmentő gyógyszer árának extrém növekedését. Az árat kilenc év alatt 100-ról 500 dollárra emelték, amelynek eredménye 1,5 milliárd dollár extra bevétel volt. Akkoriban a vállalat vezérigazgatójának apja volt a helyi kormányzó, rajta keresztül a vezető tisztségviselő politikai kapcsolatokhoz jutott, így szerzett monopolisztikus nyereséget. Ezzel a tökéletes versenyt tökéletlenné tette, mert többé már nem a piaci teljesítményen múlt az értékesítés (6. fejezet). Komlos az oligopóliumok (vagy kvázimonopóliumok) kapcsán – többek között – a Louis Vuitton és az Apple céget említi. Annak ellenére, hogy vannak versenytársaik (a Louis Vuitton a Guccival és a Diorral, az Apple pedig a Samsunggal versenyez), termékeiket általában kizárólagos joggal értékesítik (iPhone), ezáltal monopolisztikus pozícióba kerülnek. Így lehetőségük nyílik folyamatos áremelésre anélkül, hogy a versenytársak különböző piaci stratégiáitól kellene tartaniuk. A szerző szerint a főáramú közgazdasági modellekben használt érvek (tökéletes verseny, tökéletes informáltság) nem valósul meg egy olyan világban, amelyet a piaci megacégek uralnak. Ennek oka, hogy ezek a vállalatok érvényesítik a piaci erejüket, ezáltal nem a társadalom számára hasznos mennyiséget fogják előállítani, vagy a közgazdaságtani módszerekkel kiszámolható optimális áron értékesíteni azt. Sokkal inkább különösen magas árat érvényesítenek, manipulálva a fogyasztókat, kihasználva az emberek kognitív korlátait. Így érhetett el az Egyesült Államok vezető vállalata, az Apple Inc. 95 milliárd dolláros adózás utáni eredményt 2021-ben (118. o.).

Komlos adatokkal támasztja alá, hogy az 1980-as évektől máig a termelékenység emelkedése 50 százalékkal haladta meg a bérekét. Megjegyzi továbbá, hogy az amerikai felső tízezer (itt: 22 000 fő) átlagos jövedelme 30 millió dollár volt, ennek adókulcsa mindössze 25 százalék volt. Így szövevényes politikai kapcsolataikat ki-

használva a náluk maradt pénzzel tovább erősítették hatalmukat az átlagos vagy minimálbért kereső polgár kárára (150–151. o). Az első fejezetben említett olló két szára ezáltal jobban nyílik, további egyenlőtlenséget generálva.

A mikroökonómia és a minimálbér hatásai

A következő fejezetben a legfontosabb állítás a minimálbér mikroökonómiai hatására vonatkozik. Komlos szerint a főáramú közgazdászok többségének az a véleménye, hogy a minimálbér munkanélküliséghez vezet. A mögöttes logikát megvizsgálva kiderül, hogy a megállapítás alapja a képzetlen munkaerő árának a növekedése. Mivel ez emelkedik – a vállalatoknak többbe kerül a munkaerő –, kisebb a kereslet iránta, így a munkanélküliségi ráta felkúszik. Ezt cáfolva Komlos Seattle példáját említi empirikus bizonyítékként, ahol 60 százalékkal növelték meg a munkavállalók minimálbérét az amerikai állami minimálbérhez képest (7,25 dollár 2022-ben, de még 2025 februárjában, a recenzio írásakor is), így hozzájárulva a háztartások összbevételeinek növekedéséhez. Az elemzések azt mutatják, hogy – bizonyos feltételek teljesülése esetén – a minimálbér nemcsak, hogy munkanélküliséget nem okoz, hanem hozzájárul az egyenlőbb jövedelemelosztáshoz. A vállalatok által megtermelt profit egy része ugyanis azokhoz a munkavállalókhoz jut, akik a létminimum alatt élnek. Ennek kapcsán azonban érdemes lett volna további európai példákon keresztül bemutatni a minimálbér előnyös hatásait – megfelelő intézményrendszer mellett – a kontinensen. A fentiek értelmében a 9. fejezet a főáramú közgazdaságtan újabb elméletének cáfolata.

A gazdasági teljesítmény számításának félrevezető módszertana

A 10. és a 11. fejezet tárgya makroökonómiai. Többek között rámutat a GDP számítása során jelentkező hibákra, például a környezeti degradáció figyelmen kívül hagyására. Empirikus példaként említi az egyik legnagyobb tengeri kőolajszennyezést, amely 2010-ben az Egyesült Államok és Mexikó közelében történt. Ennek nyomán ugyan nőtt a GDP, mert az eltakarítás és a kárenyhítés munkahelyeket teremtetett, de nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyták a mérhetetlen környezeti károkat. Ezzel előállt az a – kissé ellentmondásos – helyzet, hogy tényleges gazdasági növekedés nélkül ugyan, de emelkedett az Egyesült Államok GDP-je. Ez azt jelenti,

hogy bár a kárenyhítési munkák hatása elméletben hozzájárult az amerikai GDP növekedéséhez, de valódi, a kárenyhítésen túlmutató gazdasági növekedés nem volt, sőt, a baleset miatt még jelentős károk is érték a természeti környezetet. Így felvetődik a kérdés: valóban megbízható mutatószám-e a GDP? Komlos szerint a GDP kiszámításának hagyományos módszere helytelen, mert a környezetben keletkező kár gazdasági degradációs értékét is hozzá kellett volna adni az egyenlethez a GDP számításakor, amely csökkentette volna annak értékét. A helyreállítás során keletkezett növekmény nem járult hozzá a gazdaság bővüléséhez. A fentiek értelmében a szerző javasolja a GDP-mutatószámot fenntartásokkal kezelni.

A munkanélküliségi mutató is hamis képet nyújt a foglalkoztatottság állapotáról. Komlos több jelentős hibát is kiemelt az amerikai példán keresztül megvilágítva. Ezek a következők: az olyan részmunkaidős foglalkoztatottakat, akik nem találnak teljes munkaidőt kitöltő munkát, teljes munkaidőben jelentik be, ami félrevezető. A statisztika nem számol azokkal a munkanélküliekkel, akik belefáradtak a munkakeresésbe, mert hosszú hónapok óta nem tudnak munkába állni (225. o.). A szerző szerint további torzítást okoz, hogy elfogadottnak tekintik a munkanélküliség természetes rátáját,² így megengedik az 5 százalékos hibahatárt, ami a főáramú közgazdaságtan szerint a gazdaság megfelelő működéséhez szükséges. Ha figyelmen kívül hagyjuk a módszertant torzító tényezőket, akkor a teljes foglalkoztatottság nem azzal egyenértékű, hogy minden munkaképes ember dolgozik, hanem azzal, hogy a munkaképes emberek legalább 95 százalékának van munkája. Empirikus példa az egyesült államokbeli 3,7 százalékos munkanélküliségi ráta 2019-ben, amely hivatalosan publikált adat (225. o.). Ennek valós értéke viszont 7,8 százalék volt, amely már tükrözi a 4,1 százalékos rejtett munkanélküliséget. Ez további mintegy 6,7 millió munkanélkülit jelent.

A 12. fejezet egyik része szerint szerint nincs kapcsolat a gazdasági növekedés és a személyi jövedelem felső adókulcsa között, mert a gazdasági növekedés üteme magasabb volt fél évszázaddal ezelőtt, amikor az adókulcsok is magasabbak voltak. (Az 1950-es években az amerikai GDP éves átlagban 2,5 százalékkal bővült, szemben a 2000 és 2021 közötti 1,3 százalékos értékkel.) Érvelése szerint a társadalom felső rétege természetesnek veszi, hogy jövedelemarányosan kevesebb adót fizet, mint az alsóbb társadalmi rétegek, mert kevésbé támaszkodik az államra. Ennek oka, hogy meg tudják teremteni azokat a lehetőségeket saját maguknak (például az

² A főáramú közgazdasági megközelítés szerint a maximum 5 százalékos munkanélküliségi ráta a gazdaság működésének szükséges eleme, mert ebben az esetben tartható az inflációs ráta alacsonyan, azaz nem gyorsul az infláció (angolul: non-accelerating inflation rate of unemployment, NAIRU).

egészségügyi ellátást), amelyeket az átlagos polgár az államtól vár (236. o.). A szerző érvelése szerint progresszív adózást kellene bevezetni az Egyesült Államokban (lásd: Ausztria), tekintettel a vagyoni egyenlőtlen elosztására, így elérve azt, hogy mindenki a jövedelmének megfelelően adózzon. Ezzel a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenség csökkenthető lenne. Komlos említi továbbá azt is, hogy a 2017. évi adócsökkentés – Reagan és Bush Jr. adócsökkentéséhez hasonlóan – nemcsak, hogy a gazdag társadalmi rétegnek kedvez, hanem az állam GDP-arányos eladósodottságát is növeli (237. o.).

Modern közgazdasági trendek, globális események a közelmúltból

Az utolsó nagyobb logikai egység (13–17. fejezet) olyan közgazdasági trendeket, globális eseményeket elemez, amelyek nemcsak az Egyesült Államokra, hanem az egész világ(gazdaság)ra nagy hatással voltak, illetve vannak. A felsorolást a globalizációval kezdi, és bemutatja, miként kezelte azt az USA sikertelenül. Kiemelte az alkalmazhatatlan, kevésbé tanult emberek munkaképességének elvesztését, illetve az órabér csökkenését (13. fejezet, 254–255. o.). Ezután a kötet a 2008. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válságot és az Obama-adminisztráció erre adott válaszlépéseit tárgyalja (14. fejezet). A populizmus felemelkedése (15. fejezet) és a rejtett rasszizmus (16. fejezet) további aktuális téma. A sort (17. fejezet) a koronavírus-járvány zárja.

A globalizációnak általában vannak vesztesei, de ez nem törvényszerű. A kereskedelemnek Pareto-optimálisnak kellene lennie. Komlos szerint ennek ellenére a globalizáció előnyeiből az Egyesült Államokban szinte csak a gazdag rétegek részesültek (13. fejezet). Ráadásul sohasem kompenzálták azokat az embereket, akik elvesztették munkahelyüket, vagy megélhetési válságba kerültek. A globalizáció alacsonyabb árakat és nagyobb foglalkoztatottságot kellett volna, hogy eredményezzen, ennek ellenére – többek között – csökkenő órabérekhez vezetett (262. o.). Ugyancsak negatív hatásaként említhető a fejletlen országokból tömegesen érkező munkaerő, akik az órabér töredékéért hajlandók elvégezni bizonyos munkákat, így ellehetlenítik a helyi munkavállalók egy részét. A globalizáció hatása miatt elméletileg senkinek sem csökkenhet az életszínvonala, a helyiek egy része – vagyis a foglalkoztatottságból kiszorult társadalmi csoport – azonban elvesztette a munkahelyét, tehát az elméletileg várt hatás ellenkezője történt. A szerző szerint a globalizáció Pareto-

hatékony módon történő – tehát a gazdasági optimumot megtaláló – kihasználása létfontosságú lett volna.

A főáramú közgazdasági megközelítés szerint egy modern, szofisztikált pénzügyi rendszerben, mint amilyen a 21. századi, nem fordulhat elő pénzügyi válság (291. o.). Ennek ellenére mégis volt válság, a világ pedig nagy árat fizetett érte, mert a történelem egyik legnagyobb (gazdasági) mélypontja lett belőle. Többek között ezért is szentelt Komlos külön fejezetet ennek (14. fejezet). A szerző szerint a válság elkerülhető lett volna. Úgy vélekedik, hogy az akkori Fed-elnököt (Alan Greenspan) és a későbbi utódokat és döntéshozókat félrevezették a korábbi évek stabil gazdasági körülményei, ezért elkényelmesedtek, és figyelmen kívül hagytak minden olyan előjelet, amely a válság közeledtére utalt. A kötet 32 olyan potenciális tényezőt sorolt fel, amely a pénzügyi válság okaként nevezhető meg (kizsákmányoló jelzáloghitelek, alacsony kamatlábak, dereguláció stb.). Ezek egyben a gazdasági instabilitásnak és potenciális összeomlásnak is jelei.

A kötet frekventáltan említi az igazságtalanságot és az egyenlőtlenséget, amelyek a jelenlegi amerikai (és egyre inkább az egész világ-) gazdaságot jellemzik. Rávilágít arra is, hogy a tipikus amerikai „önmagát megvalósító ember” nem teljesen saját erejéből lett sikeres. Az olyan dollármilliárdosoknak, mint Bill Gates (Microsoft), Jeff Bezos (Amazon) és Mark Zuckerberg (Facebook) politikailag és/vagy pénzügyileg befolyásos szülei vagy kapcsolatai voltak, amelyekeken keresztül fel tudták építeni vagyonukat, így megvalósítva az amerikai álmot. Egy másik bizonyíték az igazságtalanságra a gazdasági szegregáció, amely – a középkori társadalomhoz hasonlóan – eleve meghatározza az újszülött helyzetét a társadalomban attól függően, hogy jómódú vagy szegényebb családba született. Komlos egy egész fejezetet írt arról, hogy a jelenlegi amerikai gazdaság miért nevezhető kirekesztőnek (*Hidden racist elements* – 16. fejezet). Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok névlegesen demokratikus ország, a gazdaság valójában nem kínál egyenlő feltételeket mindenkinek, és előnyben részesíti a társadalom egyik rétegét (a vagyonos, felsőbb társadalmi osztályt) a többi réteghez (a szegényekhez, átlagemberekhez) képest. Más szóval, aki szegény családba születik, annak valószínűleg nem lesz lehetősége arra, hogy megfelelő oktatásban, egészségügyi ellátásban részesüljön, jobb fizetést kapjon, jobb megélhetési feltételeket teremtsen a családja számára. Lehetősége sincs arra, hogy kiszabaduljon az alsó társadalmi rétegből, mert a társadalmi státusza már születéskor meghatározott. Természetesen vannak kivételek, de az empiria azt mutatja, hogy az igazán gazdagok nem (kizárólag) saját erejükből építettek generációs vagyont.

A könyv utolsó fejezete (17. fejezet) a koronavírus-járvány gazdasági hatásairól értekezik, főként az Egyesült Államokból hozott példákkal alátámasztva. Komlos itt összeköti az előző fejezetben ismertetett tényeket, amelyek együttes hatása vezetett oda, hogy a koronavírus-járvány alatt az USA-ban a világon a második legnagyobb volt a halálozási ráta. Amellett érvel, hogy a túlfogyasztás és a mértéktelenség miatt – amely a multinacionális vállalatok által generált, profitnövelésre irányuló eszközöknek volt betudható (5. fejezet) – nagyszámú állampolgár egészségi állapota romlott – ellenálló képességük romlott. Ráadásul a szociális háló nem teszi lehetővé, hogy minden beteg ember megfelelő egészségügyi ellátásban, táppénzben és egészségbiztosításban részesüljön (16. fejezet). A szerző szerint ezek és ehhez hasonló gazdasági, illetve társadalmi tényezők vezettek ahhoz, hogy az Egyesült Államok sikertelenül kezelte a járványhelyzetet, és nem tudott gyors és megbízható megoldást nyújtani a polgárai számára.

Következtetések és tanulságok

John Komlos könyve alapos és logikus összefoglalást nyújt napjaink legfontosabb gazdasági problémáiról, amelyek gyökerei több évtizedre nyúlnak vissza. Kimerítően tárgyalja a gazdasági élet fontos paramétereit olyan határterületeket (társterületeket) is beleértve, mint az adózás, a politikatudomány, a társadalomtudományok, a pszichológia és a filozófia, azaz megközelítése interdiszciplináris és multidiszciplináris. A közelmúlt gazdasági eseményeinek és ellentmondásainak tükrében – fő mondanivalóként – bírálja a széles körben használt, de általa túlzottan leegyszerűsítettnek tartott főáramú modellek való életben történő használatát, rávilágítva azokra az okokra, amelyek miatt azok korlátozottan alkalmasak bonyolult társadalmi-gazdasági jelenségek leírására. Érvelése szerint a neoklasszikus, mindig racionalitást és haszonmaximalizálást feltételező elméletek a tantermekben ugyan jól működnek, de a gyakorlatban korlátozottan használhatók, mert a való életben számos olyan tényezőt is figyelembe kell venni, amelyekkel ezek a modellek nem számolnak. Így néhány ritka kivételtől eltekintve az emberek (háztartások, fogyasztók) tökéletlenül informáltak, érzelmekkel túlfűtve döntenek. (Ezzel a jelenséggel foglalkozik többek között a viselkedés-gazdaságtan.) Ezt a kognitív defektet a vállalatok rendre ki is használják. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy Komlos megkérdőjelezi a főáramú közgazdaságtan alapjait, ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet a felsőoktatásban tanított elméleti közgazdaságtan és a minket körülvevő gazdasági rendszer közötti ellentmondásokra. A szerző ugyanakkor alig fordít fi-

gyelmet a főáramú közgazdasági modellek előnyeire és az általuk teremtett pozitív externáliákra.

A túlegyszerősített modellek által feltételezett működést empirikus, tapasztalati érvekkel árnyalja. A kései 20. századi és a 21. századi USA jellemző vonásaira és gazdasági rendszerének hiányosságaira, diszfunkcionális működésére koncentrálva Komlos szinte kizárólag olyan eseményekről, jelenségekről és folyamatokról, az ottani vezető vállalatok által elkövetett hibákról és az általuk okozott károkról ír, amelyek életszínvonal-csökkenést és kiábrándulást okoztak egyes embereknek, illetve embercsoportoknak. Az Egyesült Államok gazdasági elitjére vérszomjas ragadozókként tekint, akik mindent képesek megtenni azért, hogy minél több profithoz jussanak. Komlos számtalan példán keresztül mutatja be, hogy a „győztes mindent visz” ideológiával jellemzett piacikapitalizmus-modell nyertesei céljaik eléréséhez semmitől sem riadnak vissza. A harmadik kiadás olyan közelmúltbeli jelenségek és események áttekintésével és elemzésével is kiegészült, mint a Black Lives Matter (számítanak a fekete életek) mozgalom és a koronavírus-járvány. Annak ellenére, hogy a kötet holisztikus és logikus áttekintést ad a gazdaságban létező és aktuális problémákról, ritkán idéz fel pozitív jelenségeket és jóhiszemű tetteket.

A szerző elvétve említi az Egyesült Államokon kívüli példákat, így nem lehet összehasonlítani az amerikai problémákat más országokéival. Mindezek ellenére a szerző elismeri, hogy vannak olyan országok, amelyek megszelídítették a kapitalizmust, és képesek az embereknek jó életminőséget biztosítani. Ezt a jelenséget nevezi emberarcú kapitalizmusnak, amely Észak-Európában (Svédország, Norvégia, Finnország és Dánia) és Svájcban, illetve részben Ausztriában jött létre. Komlos szerint ezek az országok jó példaként szolgálhatnak – többek között – egy új alapokra helyezett makroökómia felépítésére.

A kötet a napjainkban terjedő és erősödő populista ideológiákra és elvekre is kitér. A szerző főként Donald Trump első ciklusáról értekezik, de gondolatai napjaink más vezetőivel és pártjaival is párhuzamba állíthatók (Donald Trump második elnöki ciklusa, Magyarországon a Fidesz, Ausztriában az Osztrák Szabadságpárt stb.).

Bár a kötet a főáramú közgazdaságtan sok hiányosságára és gyengeségére mutat rá, ebből nem következik annak negligálása. Feltételezései ugyan az általánosan érvényes jellemzők kiemelése és a részletek figyelmen kívül hagyása miatt szükségképpen leegyszerősítettek, de nincs olyan elméleti megközelítés, amely teljes mértékben és kielégítően helyettesíthetné a felsőoktatásban tanított főáramú közgazdaságtant. Komlos kötete és a hozzá hasonló szellemben készült, a közgazdaságtan egy-egy részterületét kritikusan tárgyaló művek ezért inkább kiegészítik és

árnyalják a főáramú elméleteket, nem pedig helyettesítik azokat, már csak azért sem, mert a való életből vett példákból levonható általánosítható elméleti következtetések még váratnak magukra. Ettől függetlenül legitim igény, hogy a tökéletes versenyben működő piacok elméleti modelljei mellett (nem pedig helyettük) empirikus példákat is fel lehetne, sőt kellene használni az oktatásban.

E sok vonatkozásban hiánypótló kötet megértése feltételez egyfajta minimális közgazdasági előképzettséget, így a nyelvezete miatt azoknak ajánlható, akik a tág értelemben vett közgazdaságtanhoz közel dolgoznak, vagy kutatják azt. A *Külgazdaság* olvasói ebbe a csoportba tartoznak.

Szerzői útmutató

A *Külgazdaság* magyar nyelvű cikkeket publikál nyomtatva és online, illetve angol nyelvűeket közül online formában.

Kérjük szerzőinket, hogy kézirateikat a következőket szem előtt tartva nyújtsák be.

Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 szerzői ív (40 000 leütés szóközzel), ettől ± 50 százaléknál nagyobb mértékben lehetőleg ne térjenek el. (A cikk méretét a Word for Windows programokban a Fájl/Adatlap/Statistika mezőben lehet ellenőrizni.) A könyvismertetések, konferenciabezámolók és a körkérdésekre adott válaszok, illetve a véleménycikknek ennél rövidebbek lehetnek. A szerző(k) nevéhez tartozó csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat (a szerző[ek] foglalkozását, beosztását, munkahelyét és e-mail-címét.) Itt szerepeltetjük a köszönetnyilvánításokat, azt, hogy a cikk első változata mikor érkezett be a szerkesztőségbe és a cikk DOI- és a szerző ORCID-azonosítóját.

A cikkek elé 10-15 soros, mintegy 1000 karakter terjedelmű, egyes szám harmadik személyben megfogalmazott absztraktot kérünk magyarul és angolul, az utóbbihoz a cikk címét is angolul. Az absztrakt célja az olvasó figyelmének felhívása az írásra. Az internetes keresők ennek alapján pozicionálják a tanulmányt, ami kiemelkedő fontosságú a hazai és nemzetközi láthatóság, illetve a jövőbeli hivatkozások szempontjából. Ennek fényében célszerű röviden összefoglalni a cikk témáját és célját, elhelyezni az írást a hazai és a nemzetközi szakirodalomban és felvillantani egy vagy két következtetést, utalva azok újdonság jellegére. Az absztrakt után kérjük megjelölni a tanulmányhoz kapcsolódó, a láthatóság szempontjából szintén fontos kulcsszavakat és JEL-kódokat; az utóbbiakat az alábbi internetcímről kell kikeresni: <https://www.acaweb.org/jel/guide/jel.php>

Javasoljuk, hogy a bevezetésben határozzák meg a tanulmány témáját, aktualitását (milyen problémát vizsgál és az miért időszerű), célját, vezérfonalát, műfaját, elméleti hátterét és adott esetben a kutatási kérdéseket, illetve hipotéziseket. Célszerű elhelyezni a témát a hazai és a nemzetközi szakirodalomban, kitérve arra, hogy az írás milyen kutatási rést – ha van ilyen – kíván betölteni. Utaljanak arra, hogy milyen újdonságértéke van a cikknek az eddigi hazai és nemzetközi szakirodalmi megközelítésekhez képest, és hogyan illeszkedik az írás a *Külgazdaság* profiljába. A nemzetközi publikációs követelményekkel összhangban részletesen mutassák be a tanulmányban alkalmazott módszertant. Az összefoglalás kevésbé tartalmi, inkább szintetizáló jellegű legyen, amelyben kiemelik a tanulmány új és újszerű megállapításait és következtetéseit, és megemlítik az elemzés korlátait és a lehetséges további kutatási irányokat. A melléklet (táblázatok, ábrák stb.) terjedelme ne haladja meg a főszöveg hosszának 10 százalékát.

A tanulmány végén 'Hivatkozások' alcím alatt alfabetikus sorrendben, sorszámozás nélkül szerepel az irodalomjegyzék, amely csak olyan forrásokat tartalmazhat, amelyekre a szerző hivatkozott a tanulmányban. A hivatkozásokat a szerkesztőség által mérvadónak tekintett és a közgazdasági publikációk körében is elterjedt American Psychological Association (APA) legfrissebb, hetedik kiadású hivatkozási stílusa alapján kell elkészíteni az alábbi táblázatban foglaltak szerint. További részletek ezen a linken találhatók: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

Példák hivatkozásokra az APA 7. kiadása alapján

A publikáció típusa	A hivatkozás formája a szövegben	A hivatkozás formája a bibliográfiában (a 'Hivatkozások' alcím alatti részben)
Könyv	(Sapolsky, 2017)	Sapolsky, R. M. (2017). <i>Behave: The biology of humans at our best and worst</i> . Penguin Books, New York.
Könyvféjezet szerkesztett könyvben	(Dillard, 2020)	Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), <i>Media effects: Advances in theory and research</i> (4th ed., pp. 115–129). Routledge.
Nyomtatott folyóiratban megjelent cikk	(Weinstein, 2009)	Weinstein, J. (2009). "The market in Plato's Republic." <i>Classical Philology</i> , 104(4), 439–458.
Elektronikus folyóiratban megjelent cikk	(Grady et al., 2019)	Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. <i>Psychology of Popular Media Culture</i> , 8(3), 207–217. https://doi.org/10.1037/ppm0000185
Webes felület	(Bologna, 2019)	Bologna, C. (2019). <i>Why some people with anxiety love watching horror movies</i> . HuffPost, October 31. https://www.huffpost.com/entry/anxiety-love-watching-horror-movies_1_5d277587e4b02a5a5d57b59e

Forrás: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

A láthatóság szempontjából fontos a hivatkozott források minősége. Lehetőség szerint tudományos igényű, színvonalas forrásmunkákra hivatkozzanak. Ahol van ilyen, ott az egyes szakirodalmi források után közöljék a hivatkozott mű CrossRefnél regisztrált DOI-azonosítóját, ami javítja a cikk láthatóságát, hozzájárul a nagyobb idézettséghez és megkönnyíti az adott és kapott hivatkozások összeszámlálását. A DOI-számot többek között a <https://search.crossref.org/> honlapon lehet megkeresni.

Szó szerinti, idézőjeles hivatkozás esetén, illetve akkor, ha konkrét, pontosan azonosítható gondolatot emel át a szerző nem szó szerint, a szövegközi hivatkozásban az évszámot ki kell egészíteni a vonatkozó oldal, oldalak vagy intervallum megjelölésével, például (Weinstein, 2009:442). Szövegközi hivatkozásban két szerző esetén használjon & jelet a két név között (Fiebigler & Lavoie, 2020), kettőnél több szerző esetén az első szerző neve után et al. jelölés irandó (Colciago et al., 2018). A bibliográfiában több szerző esetén az utolsó név előtt & használandó [Ábel, I., Lóga, M., Nagy, Gy., & Vadkerti, Á. (2019)]. Ha egy hivatkozott szerzőnek több bibliográfiai tétele van ugyanabban az évben, akkor ezeket 2018a, 2018b stb. módon kell megkülönböztetni. A hivatkozások szerkesztéséhez használható a Mendeley (https://www.mendeley.com/?interaction_required=true), illetve a Zotero (<https://www.zotero.org/>) hivatkozáskézelő rendszer. Az APA-hivatkozások elkészítéséhez használható: <https://www.scribbr.com/apa-citation-generator/>. A lábjegyzetek a főszöveget egészítik ki, kérjük számukat lehetőség szerint minimalisra csökkenteni.

A cikkeket Word for Windows formátumban kérjük Times New Roman betűtípussal, 12 pontos betűmérettel, 2,5-ös margóval és 1,5-ös sortávolsággal. Szavak vagy szövegrészek kiemeléséhez dőlt szedés használható, aláhúzás és félkövér betű nem. A megjegyzéseket kérjük lábjegyzetbe tenni. A bekezdések első sorában ne alkalmazzanak behúzást. A többszerzős kéziratok esetében kérjük a szerzőinket, hogy ügyeljenek a szöveg gondolati és stílusi egységességére.

A táblázatok és az ábrák tartalma legyen a főszöveg ismerete nélkül is értelmezhető. Minden ábrához és táblázathoz címet kérünk, amit az ábra, illetve a táblázat felett kérünk elhelyezni. A megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázatok, illetve az ábrák alatt, de az ábrakon/grafikákon kívül tüntessék fel. Az ábrák és a táblázatok sorszáma a címek fölött jelenjen meg. Kérjük, hogy az ábrákat és a táblázatokat folyamatosan számozzák, azaz a sorszámozás az új alfejezetekben és alpontokban ne kezdődjön újra. Az ábrák és táblázatok a szövegközbe, a szándékozott helyükre kerüljenek a kéziratokban. Tüntessék fel a táblázatokban szereplő mennyiségi értékek mértékegységét. Az ábrákhoz háttérfájl (lehetőleg Excelben) kérünk mellékelni. A képfarmátumban (jpg, gif, png) leadott ábrák nem szerkeszthetők. Az ábrák jó minősége érdekében a képek felbontása legalább 300 dpi legyen. A képleteket a jobb oldalon, zárójelben, folyamatosan kérjük számozni, elkerülve az egyes alfejezetekben történő újraszámozást.

Szerzőinket arra kérjük, hogy csak olyan kéziratot küldjenek, amelyet más szerkesztőségnek nem nyújtottak be, illetve az elbírálás idején nem nyújtanak be publikálásra. A *Külgazdaság* szerkesztői csak szakmai és nyelvi szempontból igényes kéziratokat küldenek bírálatra. A cikktervezet anonim lektorok értékelik. További részletek a kulgazdasag.eu honlapon 'A lap bemutatása' menüpontban.

A *Külgazdaság* angol nyelven csak eredeti kutatási eredményeket tartalmazó írásokat közöl. Az angol nyelvű cikkek anyanyelvi lektoráltatása a szerző feladata.

A cikkeket a losoncz.miklos@uni-bge.hu, illetve a kulgazdasag@kulgazdasag.eu e-mail-címen kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe. A *Külgazdaság* szerkesztősége nem kér és nem fogad el pénzt a benyújtott kéziratok feldolgozásáért és szerkesztéséért.

Köszönettel:

A Külgazdaság szerkesztősége

1024 Budapest, Margit krt. 47–49., 5. em. 4.

Tel.: +36 1 309-2642, +36 1 309-2695.

E-mail: losoncz.miklos@uni-bge.hu, kulgazdasag@kulgazdasag.eu

Frissítve: 2025. május 12.